

**KIELIOPINMUKAISESTA TULKINNASTA
KONTEKSTUAALISEEN TULKINTAAN**

**Tempukset ja konditionaali
kerronnan, keskustelun rakenteen ja vuorovaikutuksen jäsentäjinä**

Pro gradu -tutkielma
Jyväskylän yliopiston
suomen kielen laitoksessa
syksyllä 2001

Satu Heiskanen

Tiedekunta Humanistinen tiedekunta	Laitos Suomen kielen laitos
Tekijä Heiskanen, <u>Satu</u> Johanna	
Työn nimi Kieliopinmukaisesta tulkinnasta kontekstuaaliseen tulkintaan. Tempukset ja konditionaali kerronnan, keskustelun rakenteen ja vuorovaikutuksen jäsentäjinä	
Oppiaine Suomen kieli	Työn laji Pro gradu –tutkielma
Aika Marraskuu 2001	Sivumäärä 118 s
Tiivistelmä – Abstract	
<p>Tutkin tempusten ja konditionaalien interpersonaalisia funktioita puhutussa kielessä. Tulkinta perustuu kulloinkin relevanttiin kontekstiin: kerronnan kontekstiin, keskustelukontekstiin tai puhetilanteeseen. Työni on luonteeltaan kvalitatiivinen ja metodisesti eklektinen. Hyödynnän tulkinnassa tekstilingvistisiä, keskusteluanalyttisiä ja pragmaattisia lähestymistapoja ja näkökulmia. Aineistona on 44 haastattelua ja 10 television keskusteluohjelmaa.</p> <p>Kontekstin huomioiminen laajentaa tempusten ja konditionaalien tulkintamahdollisuuksia. Näillä kieliopillisilla kategorioilla on yhteisiä interpersonaalisia tehtäviä tai tehtäväalueita, nimittäin kerronnan, keskustelun rakenteen ja vuorovaikutuksen jäsentäminen. Varsinkin tempusvalinnalla voidaan ilmentää kerronnan näkökulmia ja tasoja: esimerkiksi käyttämällä preesensia kesken imperfektikerronnan puhuja voi painottaa tärkeänä pitämäänsä kertomuksen kohtaa. Konditionaali puolestaan jäsentää kerrontaa osoittamalla, että puhuja selostaa jonkun toisen ajatuksia, puheita, aikeita, toiveita jne. Konditionaalien katsotaan myös ilmentävän referoinnin lisäksi puhujan epäilevää asennetta referoimaansa kohtaan.</p> <p>Tempuksista nimenomaan perfektillä on tärkeä keskustelun rakennetta ohjaava funktio. Perfekti sitoo puheenvuorossa tarjotun menneen tapahtuman keskusteluhetkeen, osaksi käsiteltävänä olevaa puheenaihetta. Metakommunikatiivisilla konditionaalikuvioilla (<i>sanoisin / väittäisin</i>) jäsennetään eksplisiittisesti keskustelua. Konditionaalilla voidaan jäsentää keskustelua myös implisiittisemmin, käyttämällä hyväksi esimerkiksi konditionaalimuotoisten eksistentiaalilauseiden 'tarjolla'-vaikutelmaa ehdottaessa uutta puheenaihetta. Verrattuna aikamuotoihin konditionaalien vuorovaikutuksellinen ulottuvuus on aineistossani keskeinen. Konditionaalilla ilmaistaan kohteliaisuutta, lievennellään mielipiteitä, tarjotaan toimintasuunnitelmia neuvoteltaviksi tai ilmaistaan paheksuntaa. Haastatteluissa suhteutusimperfektillä voi olla vuorovaikutuksellisen lieventelyn tehtäviä.</p> <p>Sosiaalisella kontekstilla on vaikutusta tempusten ja konditionaalien interpersonaaliseen käyttöön. Haastatteluissa ja keskusteluohjelmissa korostuvat erilaiset interpersonaaliset funktiot sekä eri keinot näiden funktioiden ilmaisemiseen.</p>	
Asiasanat interpersonaalinen funktio, konditionaali, konteksti, tempus	
Säilytyspaikka	
Muita tietoja	

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	1
1.1. Tempus ja modus kieliopillisina kategorioina	1
1.2. Toissijaisen käytön teoria ja sen kritiikkiä	4
1.3. Kieliopinmukaisesta tulkinnasta kontekstuaaliseen tulkintaan	8
1.4. Tutkimustehtävä	12
1.5. Tutkimusaineisto	14
2. HAASTATTELUT JA TELEVISION KESKUSTELUOHJELMAT SOSIAALISENA KONTEKSTINA	17
3. TEMPUSTEN KONTEKSTUAALISTA TULKINTAA	30
3.1. Kerronnan jäsentäminen	30
3.1.1. Kerrontapreesens – kerrotun dramatisointia vai evaluointia?	30
3.1.2. Referaattipreesens	36
3.1.3. Referatiivinen perfekti ja pluskvamperfekti	39
3.1.4. Inferentiaalinen perfekti – päättelytiedon ilmaiseminen	44
3.2. Keskustelun rakenteen jäsentäminen	48
3.2.1. Perustelun tai selityksen tarjoamisen perfekti	48
3.2.2. Perfekti yhteisen maaperän luomisen keinona	53
3.2.3. Perfekti puheenvuoron relevanssiuden osoittimena	56
3.2.4. Perfekti uuden puheenaiheen tarjoamisen keinona	60
3.3. Vuorovaikutuksellisuuden ilmaiseminen	63
3.3.1. Imperatiivinen preesens	63
3.3.2. Suhteutusimperfekti vuorovaikutuksellisen lieventelyn keinona	67

4. KONDITIOONAALIN KONTEKSTUAALISTA TULKINTAA	71
4.1. Kerronnan jäsentäminen – referoinnista epäilyn ilmaisemiseen	71
4.2. Keskustelun rakenteen jäsentäminen	73
4.2.1. Metakommunikatiiviset konditionaalikuviot	73
4.2.2. Uuden puheenaiheen tarjoaminen	79
4.3. Vuorovaikutuksellisuuden ilmaiseminen	82
4.3.1. Kohteliaan kehotuksen tai kysymyksen konditionaali	82
4.3.2. Konditionaali neuvottelun alaiseksi tarjoamisen keinona	90
4.3.3. Vuorovaikutuksellisen lieventelyn konditionaali	94
<i>Metakommunikatiiviset konditionaalikuviot</i>	94
<i>Muu epävarmana esittäminen</i>	101
4.3.4. Paheksunnan konditionaali	104
5. KONTEKSTIN VAIKUTUS TEMPUSTEN JA KONDITIOONAALIN KÄYTTÖÖN	107
LÄHTEET	115

1. JOHDANTO

1.1. Tempus ja modus kieliopillisina kategorioina

Tempusjärjestelmä on kieliopillistunut keino ilmaista aikasuhteita ja suhteuttaa propositionta (lauseen asiasisältöä) aikaan. Sitä, miten suomen kielen tempukset eroavat toisistaan tapahtumien ajankohtien ja tapahtumien välisten aikasuhteiden määrittelijöinä, voidaan havainnollistaa puhehetken, tapahtumahetken ja viittaushetken käsitteiden avulla. (Wiik 1976: 136; Hakulinen–Karlsson 1988: 245.)

Puhehetki on sama kuin (kulloinenkin) nykyhetki; tapahtumahetki puolestaan viittaa tapahtuman ajankohtaan. Viittaushetkellä tarkoitetaan sitä ajankohtaa, johon puhuja suhteuttaa tapahtumahetkeä. Puhehetkeä ja tapahtumahetkeä puhuja ei voi valita, mutta viittaushetki on subjektiivinen: puhuja voi valita viittaushetkeksi sellaisen hetken, jota hän pitää puheena olevien asioiden kannalta tärkeänä. (Wiik 1976: 136–137, 142; Hakulinen–Karlsson 1988: 245.) Preesensissä puhujan valitsema viittaushetki, johon hän puheena olevaa tapahtumaa suhteuttaa, on sama kuin puhehetki. Myös tapahtumahetki on sama. *Puu kaatuu*. Perfektissä viittaushetkenä pidetään edelleen puhehetkeä, mutta tapahtumahetki on aikaisempi kuin puhehetki. *Puu on kaatunut*. Imperfektissä viittaushetki on puhehetkestä katsoen menneisyydessä ja tapahtumahetken kanssa samanaikainen. *Puu kaatui*. Pluskvamperfektissä viittaushetki on puhehetkestä katsoen menneisyydessä. Tapahtumahetki on viittaushetkeä varhaisempi. *Puu oli jo kaatunut, kun talonmies saapui paikalle*. (Wiik 1976: 139; Hakulinen–Karlsson 1988: 246–247.) Viittaushetkeä vaihtamalla puhuja pystyy näin vertailemaan eri tapahtumien tapahtuma-aikoja ja ilmaisemaan sitä mm. aikamuotojen käytön kautta (Wiik 1976: 136–137).

Tempusten ilmaisemat aikasuhteet eivät kuitenkaan aina ole näin yksinkertaisia. Auli Hakulinen ja Fred Karlsson huomauttavat, että tempusten semanttisessa kuvauksessa on otettava tempuksen kontekstista riippumattoman perusmerkityksen lisäksi huomioon verbin modus, aspekti, tekemisen laatu sekä ajan adverbiaalit. Esimerkiksi perfektii saa erilaisen tulkinnan mm. sen mukaan, onko verbi resultatiivinen vai ei. *Kalle on nukkunut kolme tuntia*. *Taiteilija on maalannut muotokuvan*. (Hakulinen–Karlsson 1988: 245–246.) Samoin ajan adverbii vaikuttavat siihen, tulkitaanko perfektin ilmaisema tapahtuma täysin

menneisyyteen kuuluvana vai vielä puhehetkelläkin jatkuvana. *Hän on ollut ystäväni kauan. Hän on ollut joskus ystäväni.* (Seppänen 1997: 12–13.)

Varsinkin preesensiin kytkeytyy eri lause- ja tekstiyhteyksissä erilaisia implikaatioita, jotka ohjaavat ajallista tulkintaa. Preesens on tempusjärjestelmän tunnusmerkitön jäsen, jonka semanttinen liikkuma-ala menemättömässä ajassa on laaja. Sitä voidaan käyttää paitsi nykyhetken tapahtumista puhuttaessa myös tulevista tapahtumista, futuuriesti. *Lähden (huomenna) kotiin.* Preesensiä käytetään myös generisissä lauseissa, jotka pätevät aikaan katsomatta. *Hauki on kala. Kaksi kertaa kaksi on neljä.* (Hakulinen–Karlsson 1988: 245–247.)

Kieliopillisesta näkökulmasta edellisissä esimerkeissä ja määritelmissä on kuvattu tempusten perusmerkityksiä. Perusmerkitys on abstraktio, jossa yhdistyvät jonkin muodon pääasialliset merkitykset eri yhteyksissä. Perusmerkityksiä abstrahoidessa ns. tilapäiset merkitysaineokset on jätetty syrjään. (Ikola 1964: 84–85.) Perusmerkitysten sijaan voitaisiin puhua enemmänkin eri tempusten prototyypisistä käytöistä. Preesensiä voi luonnehtia puhehetken, tulevaisuuden ja universaalien tilanteiden ilmaisemisen prototyypiseksi tempukseksi. Imperfekti puolestaan on prototyyppinen kerronnan ja raportoinnin tempus. Perfektiä käytetään silloin, kun kerronnan tapahtumat ulottuvat puhehetkeen, jatkuvat vielä puhehetkellä tai ovat muuten relevantteja puhehetken kannalta. *Olen herännyt viideltä, siksi haukottelen.* Pluskvamperfekti viittaa kerronnan tapahtumaketjussa fokusoitua ajankohtaa kauemmas. *Olin herännyt viideltä, joten puolenpäivän jälkeen otin pienet nokoset.* (Kieli ja sen kieliopit 1994: 116–117; ks. myös Heikkilä 1995: 106.)

Modukset eli indikatiivi, konditionaali, potentiaali ja imperatiivi osoittavat, miten proposition asennoidutaan. Ne on imperatiivia lukuunottamatta nähty merkitykseltään lähinnä episteemisinä. (Hakulinen–Karlsson 1988: 246, 273.) Indikatiivi on tunnusmerkitön modus eikä se yksinään paljasta mitään “ilmauksen sijainnista modaalisuusasteikossa” (Hakulinen–Karlsson 1988: 274). Myönteisen indikatiivimuotoisen väitelauseen, jossa ei ole modaalisia aineksia, katsotaan kuitenkin osoittavan, että puhuja pitää propositiona totena. *Hän lähtee huomenna kotiin.* Potentiaali puolestaan osoittaa, että puhuja pitää propositiona mahdollisena tai todennäköisenä.¹ *Hän lähtenee huomenna.* Imperatiivi

---

¹ Nykyään potentiaalın merkitysfunktio täytetään pääasiassa analyyttisesti (ks. esim. Yli-Vakkuri 1986: 208; vrt. Forsberg 1998: 19).

ilmaisee kehotusta, jonka jyrkkyysaste voi vaihdella tilanteesta riippuen pelkästä huudahduksesta aitoon käskyyn. *Häivy!* (Setälä 1966 [1896]: 98, 101, 105; Penttilä 1963: 475, 480; Hakulinen–Karlsson 1988: 274.)

Konditionaalien peruserkityksestä on esitetty erilaisia tulkintoja. Määrittelyn vaikeudesta kertonee sekin, että E. N. Setälä vaihteli käsitystään konditionaalista: vielä väitöskirjassaan (1887) hänellä on määritelmä, jonka mukaan konditionaali esittää tekemisen puhujan tahdosta tai mielikuvituksesta riippuvana (ks. esim. Kauppinen 1998: 158, 161 < Setälä 1887). Vuonna 1896 julkaistussa Lauseopissaan hän pitää konditionaalia ehdonalaisuuden moduksena (Setälä 1966 [1896]: 102), ja tämä näkemys on periytynyt myöhempiin kielioppeihin. Aarni Penttilä luettelee konditionaalille monia mahdollisia merkityksiä sen mukaan, käytetäänkö sitä päälauseessa, sivulauseessa vai referaatissa, mutta peruserkitykseltään hänkin pitää konditionaalia ehdonalaisuuden moduksena, joka asettaa tekemisen riippuvaksi jostain sanomatta jätetystä ehdosta (Penttilä 1963: 475–480).

Myöhemmin ehtotapamääritelmään on suhtauduttu kriittisemmin. Esimerkiksi Hilikka-Liisa Matihaldi hylkää konditionaaliin liitetyn ehtotavan merkityksen ja päätyy pitämään konditionaalien peruserkityksenä ennemminkin todenvastaisuuden eli kontrafaktuaalisuuden ilmaisemista. Ehtotavaksi nimittäminen on hänen mielestään voinut johtua siitä, että todenvastaisuuden merkitys sisältyy usein ilmauksiin, joissa on ehtokehys, esimerkiksi *jos–niin*-rakenne. (Matihaldi 1979: 61, 65.) Myös Hakulinen ja Karlsson pitävät konditionaalien perustehtävänä nimenomaan todenvastaisuuden ilmaisemista ja ehtoita ilmaisevia *jos*-lauseita konditionaalien ensisijaisena käyttönä (Hakulinen–Karlsson 1988: 275).

Nämä käsitykset perustuvat Hannele Forsbergin mukaan siihen, että tarkastelun kohteena on ollut nimenomaan konditionaalien sivulausekäyttö. Ei-reaalisten ehtolauseiden moduksena konditionaali implikoi, että mainittu ehto ei täyty tai ole täytynyt, esim. *Sanoisin sen mikäli tietäisin*. Myös todenvastaisuuden merkitys tulee ennemminkin ehtokehyksestä (*jos–niin*) kuin itse konditionaalista, joten todenvastaisuusmääritelmäkään ei kata kaikkia konditionaalien käyttötapoja. (Forsberg 1998: 84.)

Tapani Lehtisen mukaan konditionaalien peruserkitys on nonfaktuaalinen. Konditionaali ei siis implikoi, että propositio olisi sen enempää tosi kuin epätosikaan. Todenvastaisuustulkinta perustuu kontekstiin ja pragmaattisiin päätelmiin. (Lehtinen

1983: 499.) Samoilla linjoilla Lehtisen kanssa on Heikki Kangasniemi huomauttaessaan, että konditionaalia käytetään paitsi kontrafaktuaalisuuden ilmaisemiseen myös viittaamaan siihen, ettei asiantila sisälly reaali maailmaan vaan johonkin toiseen mahdolliseen maailmaan. Kontrafaktuaalisuus siis erotetaan nonfaktuaalisesta käytöstä. (Kangasniemi 1992: 242–251.)

Katsaus konditionaalien perusmerkityksestä käytyyn keskusteluun osoittanee, kuinka hankalaa konditionaalien merkitystä on ollut määrittellä. Anneli Kauppinen (1998) lähestyy väitöskirjassaan konditionaalia aivan uudelta suunnalta. Hän tarkastelee konditionaalia lapsen kielenkehityksen näkökulmasta ja ulottaa johtopäätöksensä koskemaan myös aikuisten konditionaalien käyttöä. Perusideana on, että konditionaalien käyttö opitaan pikkuhiljaa osana kokonaisia konstruktioita, puhekuvioita.² Puhekuvioiden omaksumiseen ja tulkintaan liittyy paitsi morfologisen ja syntaktisen rakenteen myös pragmaattisen käyttöyhteyden ja siihen liittyvien affektien ymmärtäminen. Muoto ja sosiaalinen tilanne kietoutuvat siis kiinteästi toisiinsa. (Kauppinen 1998: 164–165; Lehtinen 1999: 116–117.) Pelkän konditionaalien perusmerkitystä (tai prototyypistä merkitystä) on siten vaikea tai jopa mahdoton määrittellä autonomisen kieliopin hengessä – kattavasti, aukottomasti ja kontekstittomasti.

1.2. Toissijaisen käytön teoria ja sen kritiikkiä

Valma Yli-Vakkuri nostaa väitöskirjassaan ”Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö” (1986) huomion keskipisteeseen normitetun kielen näkökulmasta poikkeavia käyttötapoja, jotka aiemmin olivat kieliopissa jääneet lähes huomiotta keskittyttäessä muotojen ns. perusmerkityksiin. Tosin 1900-luvun vaihteessa Knut Cannelinin (1889), Artturi Kanniston (1902), Salu Latvalan (1895 ja 1899), E. N. Setälän (1883) ja U. T. Sireliuksen (1894) murremonografioissa on jo kuvattu muotojen käyttötapoja pragmaattiselta kannalta, ja Yli-Vakkuri nojautuukin tutkimuksessaan pitkälti näihin lauseopillisiin

---

² Puhekuviolla Kauppinen tarkoittaa sanaa laajempia yksiköitä, jotka toistuvat tunnistettavasti samankaltaisina. Puhekuviot ovat kontekstisidonnaisia; ne kantavat mukanaan sosiaalisen elämän sääntöjä, tietoa siitä, miten ne sijoittuvat keskustelussa tai millaisiin tilanteisiin ne sopivat. Puhekuvioiden kautta kielenkäyttö näyttäytyy vuorovaikutuksena. (Kauppinen 1998: 18, 147, 149.)

tutkimuksiin. (Ks. tarkemmin Kangasmaa-Minn 1986: 216, 218; Alhoniemi 1987: 102–103.)

Yli-Vakkuri jakaa kieliopillisen muodon käyttötavat ensisijaiseen ja toissijaiseen käyttöön ja määrittelee näiden käsitteiden (tai luokkien) eron kielioppien näkökulmasta. **Ensisijainen käyttö** on hänen mukaansa viestinnällisesti tunnusmerkitöntä ja ennustettavaa: muotoaines on sekä muodoltaan että merkitykseltään kieliopin sääntöjen mukainen. Ensisijainen käyttö -termin synonyymina voidaankin käyttää **kieliopinmukainen käyttö** -termiä. **Toissijainen käyttö** määritellään puolestaan sellaiseksi käytöksi, joka poikkeaa kieliopin nimeämistä käyttötavoista. Kieliopillisen kategorian formaaliset eli muotoon liittyvät vaatimukset täyttyvät mutta merkitys poikkeaa kieliopissa määrittelystä perusmerkityksestä. (Yli-Vakkuri 1986: 1–3.)

Toissijaisesti käytetty muoto ilmentää Yli-Vakkurin mukaan “interpersonaalisia tai tekstuaalisesti poikkeavia seikkoja”. **Interpersonaalisella funktiolla** tarkoitetaan sitä, että kielenkäyttö välittää puhujan tunteita ja asenteita itseään, kuulijaa tai puheenaihetta kohtaan. (Yli-Vakkuri 1986: 3.) Toissijainen käyttö liittyy siis kielen sosiaaliseen ja ekspressiiviseen funktioon. Se korreloi puhujan affektiivisten intentioiden kanssa: halun ilmaista esimerkiksi vähättelyä, suurpiirteisyyttä, kohteliaisuutta, intensiivisyyttä tai leikkimielisyyttä. Ensisijaiset käyttötavat välittävät ennemminkin faktuaalista tietoa ja toteuttavat siten kielen informatiivista tehtävää. Näin ensisijaiset, toisin kuin toissijaiset käyttötavat, ovat viestinnällisesti neutraaleja. (Yli-Vakkuri 1986: 2–3, 19.)

Annettakoon esimerkki toissijaisesta käytöstä. Toteamuksessa *Kukapa sen nyt pyhänä joutanoo kirjottammaan* puhuja ilmaisee potentiaalin toissijaisella käytöllä asenteitaan puheenaihetta ja ehkä myös kuulijaa kohtaan. Toteamuksen interpersonaalisena funktiona on asiasisällön vähättely (‘Tuskinpa nyt kukaan joutaa...’). Kyseisessä esimerkissä potentiaalia on käytetty eri tavoin kuin vaikkapa toteamuksessa *Kylläpä hänen kirjoittanee*, jossa potentiaali perusmerkityksensä mukaisesti esittää tekemisen mahdollisena, todennäköisenä. (Yli-Vakkuri 1986: 209–210.)

Yli-Vakkurin mukaan kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö ei ole mielivaltaista tai hajanaista, päinvastoin. Se muodostaa oman, ehjän systeeminsä.³ Kieliopillisen

---

³ Toissijaisen käytön systeemiluonteisuudesta seuraa, että muoto voidaan vaihtaa toiseen muotoon vain tiettyjen sääntöjen mukaisesti. Vaihdeavien elementtien tulee olla saman kategorian jäseniä ja oppositiossa

systemiin lisäksi on siis olemassa ikään kuin peilikuvana affektiivinen taso, joka sekin on osa suomen kielen ilmaisujärjestelmää. Tämä ilmaisusysteemi kuitenkin “pirstoutuu kielenkäytössä”: Yli-Vakkuri on huomannut, että erilaisten käyttötapojen suosio vaihtelee ajallisesti, paikallisesti, sosiaaliryhmittäisesti ja yksilöllisesti. Kielen käytösäännöt – ns. pragmaattiset säännöt – nimittäin ohjaavat sitä, mitä ja miten sopii puhua eri puhetilanteissa tai eri ihmisille. Näin muotojen toissijainen käyttö voi olla yhteydessä sosiaalisiin arvojärjestelmiin. (Yli-Vakkuri 1986: 7–9, 13, 19, 22.)

Yli-Vakkuri osoittaa tutkimuksessaan mm. sen, että muodolla voi olla useita tehtäviä ja että toisaalta samaa interpersonaalista funktiota, vaikkapa kohteliaisuuden ilmaisemista, voidaan kielentää useammalla, vaihtoehtoisella tavalla, esim. *Saisiko olla muuta* (kohteliaisuusconditionaali) / *Saiko olla muuta* (ns. myymäläimperfekti) / *Saaneeko olla muuta* (kohteliaan kysymyksen potentiaali) jne. Siihen, mikä vaihtoehdoista tulee esiin, vaikuttavat tilannetekijät ja puhujan intentiot. (Ks. myös Alhoniemi 1987: 105.)

Toissijaisen käytön määritelmässä on kuitenkin ongelmansa. Ensisijaisenaan käytön määrittelemisen ei ole nimittäin aina yksiselitteistä. Esimerkiksi conditionaalin perusfunktiosta on esitetty erilaisia, jopa varsin laajoja ja eriytymättömiäkin käsityksiä, jolloin käyttötapojen rajaaminen ensisijaiseen ja toissijaiseen käyttöön on käytännössä hankalaa, ellei mahdotonta. (Kangasmaa-Minn 1986: 215; Alhoniemi 1987: 103–104.) “Rajat” ovat häilyviä, mikä tulee esille Yli-Vakkurin ryhmittelyissä. Käsitteet toissijainen ja ensisijainen käyttö ovat olettamuksia, joita voi olla vaikea soveltaa.

Ehkä vielä tärkeämpää on kuitenkin se, mitä käsitteet ensisijainen ja toissijainen käyttö paljastavat suhtautumisesta normittamattomaan puhekieleen. Yli-Vakkuri kyllä nostaa tutkimuksessaan interpersonaalisen ja affektiivisen käytön etusijalle ja vastustaa näin kielioppien rationaalista kuvaustapaa, mutta termivalinta kytkee toissijaisen käytön teorian yhä tiukasti kiinni kielioppeihin (Luukka 1995: 31; Kauppinen 1998: 160). Toissijainen käyttö -käsite heijastaa siten muutenkin kielentutkimuksessa tuttua ilmiötä: epämuodollista puhekieltä katsellaan kirjakielen tai kirjakieleen sopivan kieliopin “linssien” lävitse, jolloin puheelle ominaiset piirteet nimetään kielteissävytteisesti. Termivalinnoilla voidaan siis tähdentää puheen alemmaa statusta kirjoitettuun kieleen

---

keskenään. Esimerkiksi sinuttelun asemesta voidaan teititellä tai hänetellä, monikkoa voidaan käyttää yksikön tehtävässä ja toisin päin. (Yli-Vakkuri 1986: 13.)

verrattuna.⁴ (Ks. muista puhekieltä vähätteleivistä käsitevalinnoista Hakulinen 1989a: 11–12; Dufva 1994: 45.)

Anneli Kauppinen mukaan ei ole lainkaan selviö, että ensisijaisuus määriteltäisiin juuri kieliopinmukaisuudeksi. Käyttötavan ensisijaisuutta voitaisiin yhtä hyvin arvioida esimerkiksi kielihistoriallisen alkuperäisyyden tai kieliyhteisön viestintätarpeiden näkökulmasta. (Kauppinen 1998: 160.) Myös Minna-Riitta Luukka määritteli ensisijaisuuden ja toissijaisuuden toisin. Jos käsitteitä ensisijainen ja toissijainen käyttö haluttaisiin käyttää, kriteerinä ei hänen mukaansa pitäisi olla kieliopit ja niiden näkemys normaalista käytöstä vaan ennemminkin tarkoituksenmukaisuus, neutraalius tai yleisyys kielenkäyttötilanteessa.⁵ (Luukka 1995: 32.)

Muotojen käyttötavat voisi myös nähdä jatkumona, joka ulottuisi ns. kieliopinmukaisista – tai vähemmän arvottavasti sanottuna *prototyypisistä* – käyttötavoista erilaisiin epäkonventionaalisiin, interpersonaalisiin käyttötapoihin. Kahden ääripään väliin sijoittuivat enemmän tai vähemmän konventionaalistuneet ei-kieliopinmukaiset käyttötavat. (Ks. myös Muikku-Werner 1993: 20.) Jatkumolle sijoittumista ei määräisi siis käyttötapojen yleisyys–harvinaisuus tai kirjakielisuus–puhekielisuus vaan tilanteisuuden ja tulkittavuuden aste. Jatkumon etuna on, että arvottavaa ensisijainen–toissijainen-erottelua ei tarvita. Jatkumo perustuu käsitykseen, että kielessä on yhtäältä ainesta, jonka merkitys on selvää ja toisaalta ainesta, joka on tulkinnanvaraista ja häilyvämpää (Nikula 1996: 254–255).

---

⁴ Yli-Vakkuri mainitseekin, että hän on pitänyt yleiskieltä kielimuotona, joka tarjoaa stilistisen eli tyylillisen normin ja johon muodon käyttöä suhteutetaan jopa grammatteisessa tarkastelussa (Yli-Vakkuri 1986: 11).

⁵ Yksinkertainen esimerkki kontekstin “määräysvaltaa” korostavan lähestymistavan ja kielioppien määritelmiin nojautuvan toissijaisen käytön teorian eroavuudesta on suhtautuminen *me mennään* -tyyppiin. *Me mennään* -tyyppi on puhekielessä yleinen ja laajalle levinnyt passiivin käyttötapana, joka luultavasti syrjäyttää kongruoivan *me menemme* -tyypin puhekielessä vähitellen kokonaan (Mielikäinen 1991: 50). Toissijaisen käytön teorian ja perinteisen kielioppikäsitteiden mukaisesti kyse olisi passiivimuodon toissijaisesta käytöstä (ks. Yli-Vakkuri 1986: 89–92). *Me mennään* -tyypillä ei kuitenkaan ole puhekielessä mitään interpersonaalista funktiota; se on mitä suurimmassa määrin neutraali, hyvin odotuksenmukainen tapa viitata monikon 1. persoonaan. Sitä vastoin kieliopinmukainen *me menemme* -tyyppi voisi olla jossain epämuodollisessa puhetilanteessa poikkeavaa, ylikorrektia käyttöä. (Luukka 1995: 32, 121, 123.)

1.3. Kieliopinmukaisesta tulkinnasta kontekstuaaliseen tulkintaan

Vaikka Yli-Vakkuri pyrkii jossain määrin huomioimaan kielenkäyttötilanteen, hän kuitenkin yhä tarkastelee muotojen interpersonaalista käyttöä enemmän kielioppien – tai ideaalikielen – kuin tilanteen tai kielenkäyttäjän näkökulmasta⁶ (Luukka 1995: 31). Jos kieltä lähestytään funktionaalista näkökulmasta, painopisteet muuttuvat. Etualalla on kielenkäyttö; muoto ja rakenteet ovat nyt kielen funktioille alisteisia eivätkä päinvastoin. Variaatio ja monitulkintaisuus sallitaan kuuluvaksi kieleen. Kieli nähdään kontekstisidonnaisena, sosiaalisena ja vuorovaikutuksellisena luonteeltaan, mistä seuraa, että kielenkäyttö on tiukasti sidoksissa sosiaaliseen kontekstiinsa ja tulkittavissa vain osana sitä. Konteksti ei siis ole, kuten formalistisesti suuntautuneessa lingvistiikassa oletetaan, kielenulkoinen tekijä vaan – hallidaylaisittain – kieleen sisäänrakennettu ja näin olennainen osa kieltä. Kieltä käytetään ja tulkitaan aina suhteessa tilanteeseen, kielenkäyttäjiin ja tapahtumiin. Ilman vuorovaikutusta ja sosiaalista kontekstia kieltä ei edes olisi olemassa. (Luukka 1995: 22–25, 27.)

Kieliopillisten muotojen, esimerkiksi konditionaalien ja tempusten, merkitystä voidaan lähestyä kontekstin näkökulmasta: millainen tehtävä jollain muodolla on tiettyssä kontekstissa. Merkitys syntyy ilmauksen ja kontekstin yhteisvaikutuksesta (Hakulinen 1997a: 14). **Kontekstuaalista merkitystä** lähdetään rakentamaan kulloisistakin tilanteidoista. Kontekstuaalisen merkityksen kannalta voivat olla relevantteja sekä lingvistiset että ei-lingvistiset kontekstuaaliset piirteet, kuten keskustelun aihe ja tapa keskustella tai keskustelijoiden väliset suhteet, roolit sekä muut puhetilanteeseen liittyvät seikat. Merkityksen tulkinta voi siten olla luonteeltaan monilähtöistä. (Muikku-Werner 1993: 71; ks. myös Luukka 1995: 26.) Kun käyttöä tulkitaan ja arvioidaan kontekstuaalisesti, eri käyttötavat (niin kieliopinmukaiset kuin ei-kieliopinmukaisetkin) ovat samanarvoisia: ne ovat tarkoituksenmukaisia niissä tilanteissa, joissa niitä käytetään (Luukka 1995: 32).

Interpersonaalisella funktiolla tarkoitetaan suppeasti määriteltynä puhujan ilmaisemaa suhtautumista puhetilanteeseen, puheenaiheeseen, puhekumppaniin tai itseensä (Yli-Vakkuri 1986: 3). Työssäni interpersonaalinen funktio ymmärretään kuitenkin

---

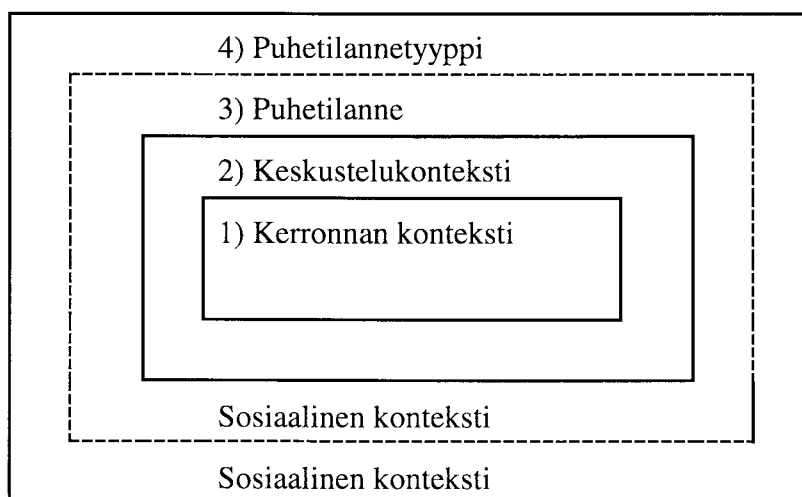
⁶ Yli-Vakkurin peruspyrkimyksenä on tosin luoda affektiivisen systeemin kuvaus (ks. Yli-Vakkuri 1986: 7), toissijaisen käytön kielioppi, eikä niinkään tulkita käyttöä tilanteessaan tai huomioida tilanteen vaikutusta käyttöön.

laajemmin. Funktionaalisen lähestymistavan mukaan tämä käsite voidaan ulottaa tarkoittamaan edellä mainittujen näkökulmien lisäksi myös tekstuaalisia seikkoja: kerronnan tai keskustelun rakentumista. Edistäähän tekstuaalinen funktio sanoman ymmärtämistä ja on siten luonteeltaan kommunikatiivinen, interpersonaalinen. Myös modaalisuuden voidaan katsoa heijastavan interpersonaalista funktiota: puhuja ilmaisee modaalisilla aineksilla käsityksensä sanotun todennäköisyydestä ja ennustettavuudesta. (Luukka 1995: 24, 32.)

Vaikka osa interpersonaalista käyttötavoista onkin konventionaalistuneita ja niiden tulkinta on siten automaattistunutta, konventionaaliakaan käyttötapoja ei pidä nähdä yksimerkityksisinä ja kontekstista riippumattomina (ks. esim. Mäntynen 1996: 620). Tulkinnan automatisoitumisella tarkoitankin lähinnä sitä, että esimerkiksi pelkkä lause-esimerkki kohteliaisuusconditionaalista (*Avaisitko ikkunan / Jos vaikka avaisit ikkunan*) tulkitaan (kohteliaaksi) kehotukseksi eikä esimerkiksi spekuloinniksi. Kehotukseksi tulkitseminen eli funktion tunnistaminen on siis selvä, mutta sävy (illokuutio) riippuu tilanne-ehdoista. Irrallisena lause-esimerkkinä lausahdus *Avaisitko ikkunan* vaikuttaa kohteliaalta, mutta kontekstissaan se voi kuitenkin olla vaikkapa ironinen, piruilevan kohtelias. Kohteliaisuus ei siis ole yksittäisen ilmauksen, esimerkiksi ns. kohteliaisuusconditionaalin, ominaisuus; puhetilanne ja henkilöiden väliset suhteet vaikuttavat siihen, mikä tulkitaan kohteliaaksi. (Ks. esim. Leiwo–Luukka–Nikula 1992: 55; Muikku-Werner 1993: 75.) Käyttöön ja myös sen tulkintaan vaikuttavat siis ns. kielenulkoiset tekijät, kuten keskustelijoiden tuttuus tai eriarvoisuus.

Ei-konventionaalisten interpersonaalisten käyttötapojen tulkinnassa kontekstin huomioiminen käy yhä tärkeämmäksi, eikä välttämättä edes sittenkään merkitys avaudu ainakaan yksiselitteisesti. Kaavamaista tulkintavaihtoehtoa ei ole vaan ennemminkin useita vaihtoehtoisia lähestymistapoja. Näiden käyttötapojen funktiot ovatkin implisiittisempiä ja häilyvämpiä kuin konventionaalistuneiden käyttötapojen. Lisäksi niiden kontekstuaalisia tehtäviä ei välttämättä ole helppo huomata, varsinkin jos käyttöä voi selittää myös kieliopillisesta näkökulmasta. (Ks. myös Seppänen 1997: 5.) Kontekstuaalinen merkitys voi kuitenkin tulkinnanvaraisuudestaan huolimatta olla kieliopillista merkitysvaihtoehtoa antoisampi.

Lienee paikallaan määrittellä tarkemmin kontekstin käsitettä. Kontekstiahan on määritelty hyvin monella tavalla riippuen mm. tieteenalasta tai teoreettisesta näkökulmasta (ks. esim. Isotalus 1996: 13). Työssäni kontekstilla tarkoitetaan seuraavia, yhä laajenevia kehiä. Kontekstikehiä voitaisiin laajentaa edelleen, mutta vain seuraavat neljä ovat työni kannalta keskeisiä. Kaikki kehät läpäisee kielenpiirteen konteksti, ilmauksen spesifi kielellinen “kanssa-teksti”: esimerkiksi lauseyhteys, lieventimet, vahvistimet jne. (Ks. Heikkinen 1997: 70.)

Ensimmäinen kehä on **kerronnan konteksti**, jolla tarkoitan kerronnan tekstuaalista rakentumista, kertomuksen tasoja. Marja-Liisa Helasvuon mukaan kertomuksen syntaktinen rakenne voi heijastaa tekstuaalista rakennetta. Tämä tarkoittaa sitä, että esimerkiksi tietyt rakenteet, lausekkeet tai jopa kokonaiset lauserakenteet voivat kertaantua ja jäsentää kertomusta erilaisiin jaksoihin. Kielellisen valinnan kontekstina – tulkinnan kehyksenä – on siten itse kertomus, sen sisäinen rakentuminen erilaisiksi kerronnan tasoiksi. (Helasvuo 1991a: 33, 36–37, 44; ks. myös Routarinne 1997: 146; Heikkinen 1999: 68.)

Toinen kehä eli **keskustelukonteksti** on luonteeltaan sekä kielellinen että vuorovaikutuksellinen. Työssäni sillä tarkoitetaan puheenvuoron liittymistä aiempiin puheenvuoroihin, keskustelun rakenteeseen ja puheenaiheisiin. Keskustelua pidetään siis rakenteellisesti jäsentyneenä: Puheenvuorot eivät ole irrallisia ilmauksia, vaan jokainen puheen-

vuoro kuuluu osaltaan toiminnalliseen ja temaattiseen kokonaisuuteen. Peräkkäiset puheenvuorot liittyvät toisiinsa ja muodostavat rakenteellisia ja temaattisia jaksoja eli sekvenssejä. Esimerkiksi kysymys ja vastaus tai mielipide ja sen kommentointi muodostavat sekvenssin, ns. vierusparin: ne seuraavat toisiaan tietyssä järjestyksessä ja ovat eri puhujien tuottamia. Tietyntyyppistä toimintaa seuraa siis yleensä juuri sille toiminnalle odotuksenmukainen toiminta. Taustalla on keskustelunanalyttinen ajatus siitä, että jokainen puheenvuoro on samalla sekä tulkinta edellisestä että konteksti seuraavalle. (Tiittula 1992: 126; Raevaara 1997: 75; Hakulinen 1997a: 16; E. Lehtinen 1999: 153.)

Kolmas kehä on **puhetilanne**, keskustelun **sosiaalinen konteksti**. Sosiaalisen kontekstin piirteet (esim. keskustelijoiden status, keskinäiset suhteet ja koko puhetilanteen luonne) vaikuttavat keskusteluun ja sen kielellisiin piirteisiin. Riippuen puhetilanteesta viestinnän tavoitteet, normit, osallistujien odotukset ja roolit ovat erilaisia. Sosiaalinen konteksti vaikuttaa myös tulkintoihin, joita osallistujat vuorovaikutuksesta ja toistensa viestinnästä tekevät. (Luukka 1995: 60; Isotalus 1996: 14.) Sosiaalinen konteksti vaikuttaa näin yksilöiden puheeseen, ja lisäksi on havaittavissa myös tilannetyypittäisiä kielellisen käyttäytymisen malleja (Suojanen 1981: 42). Neljäs kehä eli **puhetilannetyyppi** on abstraktio, joka kattaa tietyntylaiset, yksittäiset puhetilanteet (Suojanen 1982: 26): esimerkiksi television keskusteluohjelma on puhetilannetyypinä erilainen kuin vaikkapa arkikeskustelu. Työssäni viitataan sosiaalinen konteksti -käsitteellä paitsi yksittäisiin puhetilanteisiin myös puhetilannetyypiin ja siihen liittyviin yleisiin piirteisiin.

Kielenkäytön on siis katsottu heijastavan sosiaalista todellisuutta. On kuitenkin huomattava, että myös vuorovaikutus voi muokata sosiaalista kontekstia. Puhujat voivat muokata ja rakentaa kontekstia toiminnallaan, esimerkiksi kielellisillä valinnoillaan. Kontekstin ja kielen vaikutussuhde ei siis ole yksisuuntainen. (Ks. esim. Isotalus 1996: 13–14; E. Lehtinen 1999: 152.) Lisäksi sosiaalista kontekstia analysoitaessa tutkijan ei tulisi asettaa omaa näkemystään kontekstista osallistujien näkökulman tilalle: statuserot, sukupuoli tai ikä ovat relevantteja sosiaalisen kontekstin piirteitä vain, mikäli niillä on seurauksia vuorovaikutukseen (E. Lehtinen 1999: 154).

Kontekstien laajenemista kuvaavaa kehämallia ei pidä ymmärtää niin, että kyseessä olisivat tarkkarajaiset, toisistaan erotettavissa olevat “luokat” tai kehät, joiden sisällön tai vaikutusalan voisi määrittellä yksiselitteisesti. Mallin ja eri kontekstikehiä koskevien määrittelyiden tarkoituksena on luoda analyysiini apuvälineitä ja havainnollistaa, miten

laajasti pyrin kontekstin työssäni ymmärtämään ja mitä tarkoitan sillä eri luvuissa. Kehämalli on toisaalta myös työni rakenteen metafora: etenen kontekstin sisimmiltä kehiltä kohti ulommaista. Kielellisiä valintoja voidaan tarkastella kerronnan rakentumisen, keskustelun rakentumisen ja/tai puhetilanteen vuorovaikutuksen näkökulmasta. Kehät kuvaavat samalla siis kontekstuaalisen tulkinnan kehää.

1.4. Tutkimustehtävä

Tutkin tempusten ja konditionaalien interpersonaalisia funktioita puhekielessä. Interpersonaalisella funktiolla tarkoitan paitsi käyttötavan ilmaisemaa puhujan suhtautumista puhetilanteeseen, puheenaiheeseen, puhekumppaniin tai itseensä (Yli-Vakkuri 1986: 3) myös tekstuaalisia seikkoja: kerronnan tai keskustelun rakentumista (Luukka 1995: 24, 32). Tarkoitukseni on siis nostaa huomion keskipisteeksi sellaista käyttöä, joka poikkeaa tempusten ja konditionaalien tavallisista määritelmistä tai jonka tulkinnassa kieliopilliset määritelmät ovat riittämättömiä. Kieliopillisten määrittelyiden sijaan tulkinta perustuu kulloinkin relevanttiin kontekstiin: kerronnan kontekstiin, keskustelukontekstiin tai puhetilanteeseen. Vaikka tulkinnan painopiste onkin kontekstissa, kieliopinmukaista käyttöä koskevat määritelmät voivat kuitenkin olla tarpeellisesta taustatietoa.

Työni on luonteeltaan kvalitatiivinen ja metodisesti eklektinen: käytän kontekstuaalisessa tulkinnassa hyväkseni tekstilingvistisiä, keskustelunanalyttisiä ja pragmaattisia lähestymistapoja. Tempusten ja konditionaalien kontekstuaalinen tulkinta on siten erilaisten lähestymistapojen ja teoriataustojen synteisiä. Aikaisemmin samassa tutkimuksessa ei ole tarkasteltu tempuksia tai konditionaalia sekä tekstilingvistikäytöstä, keskustelunanalyttisestä että pragmaattisesta näkökulmasta, vaikka yksittäisissä tutkimuksissa onkin käsitelty esimerkiksi tempusten tekstuaalisia tehtäviä kertomuksissa (esim. Helasvuo 1991b), keskustelukontekstista paljastuvia funktioita (Seppänen 1997) tai tempusten ja konditionaalien pragmaattisia ulottuvuuksia (Yli-Vakkuri 1986).

Pyrin tuomaan esille konditionaalien ja tempusten käytön tilanteista vivahteikkoutta, ja siksi olen hankkinut aineistoa monelta taholta: haastatteluista, television keskusteluohjelmista sekä arkikeskusteluista (ks. tarkemmin lukua 1.5). Vaikka en ole tehnyt

laskelmia, pyrin myös – aineistojen ja aineistonkeruutavan asettamissa rajoissa – pohtimaan, miten nämä erilaiset puhetilanteet vaikuttavat osaltaan tempusten ja konditionaalien interpersonaaliseen käyttöön. Työni tarkoituksena ei kuitenkaan ole vertailla kattavasti haastatteluja ja keskusteluohjelmia keskenään. Huomiot sosiaalisen kontekstin vaikutuksesta ovat suuntaa antavia ja kuvailevia – ja ehkä myös jossain määrin selittäviä.

Tutkimusongelmani ydin voidaan tiivistää seuraaviin kysymyksiin:

- Millaisia interpersonaalisia funktioita tempuksilla ja konditionaalilla on, kun käyttöä tarkastellaan suhteessa 1) kerronnan kontekstiin, 2) keskustelukontekstiin tai 3) puhetilanteeseen? Onko tempuksilla ja konditionaalilla yhteisiä interpersonaalisia tehtäviä tai tehtävälajeita?
- Miten sosiaalinen konteksti eli puhetilanne(tyyppi) ja siihen liittyvät kielenulkoiset tekijät vaikuttavat tempusten ja konditionaalien interpersonaaliseen käyttöön?

Vaikka tutkimuksessani keskityinkin nimenomaan tempuksien ja konditionaalien osuuteen erilaisten interpersonaalisten funktioiden ilmaisemisessa, oletukseni ei ole, että tulkinta olisi suoraan johdettavissa pelkästä muodosta, esimerkiksi konditionaalista. Monet kielelliset (esimerkiksi liitepartikkelit, pehmentimet, epämääräistyksiset yms.) ja eikielelliset piirteet (äänensävy, taukojen kesto, sanojen painotukset, eleet, ilmeet jne) vaikuttavat tulkintaan. Joskus esimerkiksi äänensävyn ja sanojen painottamisen huomioon ottaminen saattaa muuttaa tulkinnan jopa päinvastaiseksi.

Joudun jossain määrin spekulimaan puhujien tarkoituksilla, mitä esimerkiksi keskusteluanalyyseissa pyritään välttämään (Hakulinen 1997a: 17). Koska jälkeenpäin on vaikea rekonstruoida tilannetta tai puhujan tarkoituksia, aion ottaa huomioon kielellisen valinnan seuraamukset. Toisen osapuolen reagoinnista voi päätellä, miten edeltävä puheenvuoro olisi tulkittava eli mitä keskustelijat itse ovat pitäneet tilanteessa relevanttina. (Hakulinen 1997a: 15–17; Raevaara 1997: 82–83.) Toisinaan kontekstitiedot ovat sitäkin laajempia: esimerkkien tulkinnassa voi olla tarpeen tuoda ilmi koko puhetilanteesta tehtyjä tulkintoja esimerkiksi vuorovaikutuksesta, puhujien rooleista ja tavasta orientoitua toisiinsa ja puheenaiheisiin.

Työssäni yritän siis siirtyä kieliopinmukaisesta tulkinnasta kohti kontekstuaalista

tulkintaa, jossa tempusten ja konditionaalien funktioiden tulkinta perustuu ensisijaisesti kontekstiin. Käyttöä tarkastellaan suhteessa kerronnan sisäiseen rakentumiseen, keskustelun etenemiseen tai suhteessa vuorovaikutukseen: esimerkiksi puhujien välisiin suhteisiin, puheenaiheeseen ja puhetilanteeseen.

1.5. Tutkimusaineisto

Koska pyrin tarkastelemaan mahdollisimman monipuolisesti tempusten ja konditionaalien interpersonaalista käyttöä, olen päätenyt kolmen erilaisen aineiston hyödyntämiseen. Tutkimusaineistoon kuuluu haastatteluja, television keskusteluohjelmia sekä poimintoja arkikeskusteluista. Nämä aineistot edustavat erityyppisiä puhetilanteita. Puhetilanteen eli sosiaalisen kontekstin piirteet (esim. keskustelijoiden identiteetti, keskinäiset suhteet, koko tilanteen luonne ja rakenne) vaikuttavat keskusteluun ja sen kielellisiin piirteisiin (Luukka 1995: 60).

Haastatteluaineisto koostuu 44 haastattelusta, jotka opiskelijat ovat tehneet harjoitustyönään Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitokselle vuosina 1993–1998. Tähän aineistoon kuuluu myös yksi keskustelu, jossa kaksi pariskuntaa seuraa vuoden 1995 MM-jääkiekko-ottelua ja kommentoi sitä (harjoitustyö 24/95). Suurin osa haastatteluista (39) on yksilöhaastatteluja, joukossa on myös neljä parihaastattelua, joista kaksi lähenee keskustelua (harjoitustyöt 12/94 ja 13/96). Haastattelujen kesto vaihtelee puolesta tunnista 45 minuuttiin. Kuten sanottua, muotojen kontekstuaalisessa tulkinnassa myös paralingvistiset ainekset (esimerkiksi äänensävy, sanojen painottaminen ja taukojen kesto) voivat ohjata tulkintaa. Olenkin paitsi lukenut haastattelujen litteraatit myös kuunnellut nauhoitukset.

Haastattelujen valikoinnissa en ole kiinnittänyt huomiota puhujien alueelliseen taustaan tai sukupuoleen. Aineistoon kuuluu kaksi mies–mies-haastattelua ja 17 nainen–mies-haastattelua sekä edellä mainittu kahden pariskunnan keskustelu; lopuissa harjoitustyöissä sekä haastattelijat että haastateltavat ovat naisia. Puhujat ovat kotoisin eri puolilta Suomea. Aion ottaa huomioon alueellisen taustan tarkemmin vain, mikäli se selittää interpersonaalista käyttöä.

Valitsemisani haastatteluissa haastattelija ja haastateltava tuntevat toisensa entuudestaan ja ovat kutakuinkin samanikäisiä: haastateltavana on esimerkiksi haastattelijan kaveri, sisko tai veli, poika- tai tyttöystävä. Ikäerot ovat pieniä. Iältään vanhimmat puhujat ovat alle kolmikymppisiä haastatteluhetkellä, nuorimmat 15-vuotiaita. Olettamukseni on, että tuttujen väliset haastattelut olisivat epämuodollisempia kuin vieras–vieras-haastattelut ja että epämuodollisissa haastatteluissa tempusten ja konditionaalien interpersonaalinen käyttö olisi monipuolisempaa kuin muodollisissa haastatteluissa.

Julkista puhetilannetta edustavat television viikottaiset **keskusteluohjelmat** Musta laatikko ja Tervo & Päivärinta, joita olen nauhoittanut kumpaakin viisi peräkkäistä ohjelmaa. Tervo & Päivärinta kestää 50 minuuttia, Musta laatikko 40 minuuttia. Yhteensä videomateriaalia on siis 7,5 tuntia. Kaikki nauhoitukset on tehty vuoden 2000 helmi–huhtikuussa.

Mustassa laatikossa studiossa on toimittajan lisäksi yleensä kaksi vierasta. Tervossa & Päivärintä vieraita on enemmän kuin kolme ja toimittajakin on kaksi. Keskusteluohjelmien tavoitteena on valottaa jotakin ajankohtaista aihetta perusteellisesti ja useista, jopa vastakkaisista näkökulmista. Niinpä osallistujat edustavat yleensä eri näkökulmia, jolloin teeman käsittelytapa saattaa olla hyvinkin poleeminen ja argumentatiivinen. (Ks. Nuolijärvi–Tiittula 2000: 109, 112.)

Lisäksi olen vuoden 1999 kesästä lähtien kevääseen 2000 asti poiminut esimerkiksi **arkikeskusteluista**, tuttujen välisistä vapaamuotoisista jutusteluista. Tätä aineistoa olen kerännyt satunnaisesti täydentämään muuta aineistoa. Olen kirjoittanut esimerkkikohdat muistiin sana sanalta heti, kun olen pystynyt. Muun keskustelun, tilanteen ja henkilöt kuvaan omin sanoin.

Erotan eri aineistot toisistaan seuraavalla tavalla: Haastatteluaineiston kukin haastattelu on merkitty signumilla, joka vastaa suomen kielen laitoksen tallenteilleen antamaa merkintätapaa. Signumissa (esimerkiksi 27/93) ensimmäinen luku (27) ilmaisee vuosittaisen järjestysluvun ja jälkimmäinen (93) haastatteluvuoden. Haastatteluaineistoon olen merkinnyt myös sivunumerot, esimerkiksi 27/93: 2.

Mustan laatikon ja Tervon & Päivärintän olen koodannut ohjelman alkukirjainten ja esittämispäivän mukaan, esimerkiksi ML 29.2.2000 (Musta Laatikko) ja T&P 6.3.2000 (Tervo & Päivärinta). Arkikeskustelupoimintojen yhteydessä on merkintä “Keskusteluja”

ja ajankohta, esimerkiksi “Keskusteluja, syksy 1999“.

Haastatteluaineiston henkilöt olen merkinnyt etunimellään (esimerkiksi SARI), mikä osaltaan kuvaa puhujien keskinäistä tuttuutta ja samanveroisuutta. Mustan laatikon ja Tervon & Päivärinnan keskustelijoista käytän sukunimeä (esimerkiksi KOSKINEN), mikä puolestaan kuvaa keskustelijoiden sosiaalista etäisyyttä: kyseessä ovat toisilleen usein vieraat, eri asemissa olevat puhekkumppanit. Arkikeskustelujen puhujat olen merkinnyt ajatusviivalla, koska puhujien nimet eivät välttämättä ole tiedossani. Näistä merkintätapojen eroista voi myös nopeasti hahmottaa, mistä aineistosta on kyse.

Olen yksinkertaistanut haastattelulitteraattien transkriptiota mm. ymmärrettävyyssivistä. En ole merkinnyt kaikkein hienosäätöisimpiä tarkemerkkejä, koska tarkalla transkriptiolla ei ole työssäni suurta merkitystä.⁷ Haastattelulitteraatteihin tulee paikka paikoin myös lisähuomautuksia. Haastatteluja kuunnellessani olen huomionut puhujien äänensävyjä jne. Kaikissa litteraateissa tätä ei ole alun perin tehty. Omat huomioni puhujan äänensävyistä näkyvät litteraateissa hakasulkeissa ja kursivoituna, [*kireästi*]; litteroijan mahdolliset huomiot ovat hakasulkeissa ilman kursivointia, [naurahten].

Muun aineiston, arkikeskustelupöytäkirjat ja keskusteluohjelmien videotallenteet, olen litteroinut erittäin karkeasti. Arkikeskusteluista minulla ei ole ollut mitään tallenteita. En ole merkinnyt esimerkkikatkelmiin mm. assimilaatiota ja loppukahdennuksia. Näiden aineistojen keräämisessä olen sitä vastoin voinut kiinnittää huomiota myös nonverbaalisiin seikkoihin, toisin kuin haastatteluaineistossa.

---

⁷ Yksinkertaistaminen koskee varsinkin asteittaisia äänne muutoksia, kuten diftongin reduktiota, diftongin avartumista, svaavokaaleja sekä erikoisgeminaatiota. Esimerkiksi lyhytalkuisen geminaatan *kk*:n merkitsen *kk*:na. Merkintätapa erottaa erikoisgeminaatiotapaukset geminoitumattomista tapauksista ja paljastaa siten puhujan murteellisuutta. Ylilyhyet vokaalit olen merkinnyt lyhyenä vokaalina: *tu^ota* > *tuota*, *päl kka* > *palakka*. Diftongin reduktion asteiden merkitsemistä olen karkeistanut käyttämällä vain kahta astetta, jolloin lievä diftongin redusoituminen on merkitty redusoitumattomaksi erotukseksi redusoituneesta: *laiva-laeva*. Samoin diftongin avartumisen merkitsemisessä noudatan kahden ääripään merkitsemistä, *mies-miäs*, joista ensimmäinen kattaa tapaukset avartumattomuudesta heikokkoon avartumiseen. Elision olen merkinnyt, toisin kuin useimmissa litteraateissa, tavuviivalla enkä kaarella: *meill-oli*. En ole myöskään merkinnyt ängännettä.

Taukoa merkitsen, kuten alkuperäistekstissäkin, pilkulla ja pisteellä riippuen tauon kestosta. Toisin kuin litteraateissa, olen käyttänyt isoa alkukirjainta erisnimissä, puheenvuorojen aluissa sekä pitkän tauon (pisteen) jälkeen selventämään uuden kokonaisuuden alkamista. Pois jättämäni kohdat, esimerkiksi änkytykset ja aineiston käsittelyn kannalta epäolellisen puheen, olen merkinnyt kahdella ajatusviivalla.

On myös huomautettava, että litteraateissa on paikoin horjuntaa ja epätarkkuutta esimerkiksi assimilaation merkitsemisessä. Näihin en ole kuitenkaan puuttunut.

2. HAASTATTELUT JA TELEVISION KESKUSTELUOHJELMAT SOSIAALISENA KONTEKSTINA

Sosiaalinen konteksti (kulloinenkin, yksittäinen puhetilanne tai laajemmin tietty puhetilannetyyppi, jolla voidaan katsoa olevan tiettyjä yleisiä piirteitä) vaikuttaa ihmisten väliseen viestintään ja vuorovaikutukseen. Esimerkiksi keskustelijoiden status, keskinäiset suhteet ja puhetilanteen luonne voivat vaikuttaa siihen, millaiseksi keskustelu muotoutuu. Riippuen sosiaalisesta kontekstista viestinnän tavoitteet, normit, osallistujien odotukset ja roolit ovat erilaisia. Sosiaalinen konteksti antaa siis puitteet viestinnälle. (Luukka 1995: 60; Isotalus 1996: 14.) Tuttavien välinen kahdenkeskinen tai monenkeskinen keskustelu on puhetilannetyyppinä toisenlainen kuin esimerkiksi medioitu keskustelu tai haastattelu.

Tarkastelen seuraavaksi haastatteluja ja television keskusteluohjelmia sosiaalisena kontekstina. Tarkastelussani keskityn kuvaamaan haastattelutilannetta ja televisiokeskustelua lähinnä vuorovaikutuksen muotoutumisen kannalta: millaisia normeja ja rooliodotuksia näihin puhetilannetyyppeihin liittyy yleisesti ottaen ja millaisina puhetilanteina haastattelut ja keskusteluohjelmat aineistossani reaalistuvat. (Kielenkäytön ja sosiaalisen kontekstin suhdetta käsittelen aineiston analyysin yhteydessä sekä kokoavasti 5. pääluvussa.)

Barbara Sandig on verrannut **haastattelua** tilanteena spontaaniin, tuttavalliseen arkikeskusteluun. Toisin kuin arkikeskusteluissa, haastatteluissa puheenaiheet ovat etukäteen suunniteltuja ja osallistujat ei-tasavertaisia. (Kuiiri 1984: 57.) Kaija Kuirin mukaan haastattelutilanteessa on olennaista se, että se on virallinen ja haastattelijan dominoima. Haastattelijalla valitsee puheenaiheet ja vaihtaa aihetta, joten puheenvuorot vaihtuvat yleensä ilman päällekkäispuhuntaa. Haastateltava saa puhua haastattelijan asettamissa rajoissa, vaikka nämä rajat olisivatkin käytännössä väljiä. Esimerkiksi aiheesta poikennutta haastateltavaa ei yleensä keskeytetä. (Kuiiri 1984: 56–57.)

Kysyjän (yli)valtaa on siis pidetty haastattelulle ominaisena piirteenä (Suojanen 1981: 47). Toisaalta on korostettu myös sitä, että tilanteen muotoutuminen riippuu pitkälti haastateltavasta ja hänen kertomishaluistaan. Verrattuna spontaaniin keskusteluun haastattelun sosiaalinen tilanne on kuitenkin staattisempi ja rooliasetelmiltaan selvempi. (Karhu 1995: 93, 101.)

Opintoihin kuuluvana harjoitustyönä tehdyt haastattelut eroavat tyypillisistä haastatteluista mm. siinä, että haastateltava ja haastattelija ovat suurin piirtein samanikäisiä, toisilleen läheisiä ihmisiä, joilla on yhteistä menneisyyttä. Tilanteen muotoutumisen ja vuorovaikutuksen lähtökohdat ovat siis toisenlaiset kuin esimerkiksi murrehaastattelussa, jossa osapuolet ovat toisilleen entuudestaan vieraita, eri asemassa olevia ja eri-ikäisiä (ks. murrehaastatteluista Karhu 1995: 103). Harjoitustyöhaastattelun osapuolia voi sitä vastoin pitää tasavertaisina (vrt. esim. Kuiri 1984: 57).

Opiskelijat ovat valinneet useimmiten haastateltavakseen ystävänsä mutta toisiinsa myös sisaruksensa tai seurustelukumppaninsa. Koska harjoitustyö on yleensä opiskelijan ensimmäinen varsinainen tutustuminen haastattelumenetelmään, osasta opiskelijoita on ilmeisesti ollut turvallisinta valita haastateltavaksi tuttu ihminen, jonka kanssa jutustelun ainakin odottaisi sujuvan helposti. Harjoitustöiden tavoitteena on ollut saada puhuttua kieltä nauhoitetuksi ja harjautua kielenaineksen litterointiin. Haastattelujen sisältöä tai haastattelijan roolia ei ole rajoitettu. Niinpä haastattelut on voitu tehdä varsin vapaamuotoisesti, vaikka ensimmäinen haastattelu sinänsä saattaa tilanteena olla jännittävä, osapuolten tuttuudesta huolimatta.

Karhun mukaan murrehaastatteluissa ei juurikaan käsitellä kielteisiä asioita, mikä osaltaan johtuu haastattelutilanteen ilmapiiriin liittyvistä odotuksista: vuorovaikutuksessa pyritään kohteliaisuuteen (Karhu 1995: 107). Harjoitustyöhaastatteluissakin pyrkimyksenä on paitsi välttää ristiriitaisia aiheita myös vetäytyä mahdollisista väittelyistä. Erimielisyyttä ei osoiteta. Haastateltavan kertomusten ja mielipiteiden kyseenalaistamattomuutta pidetään ilmeisesti haastatteluun kuuluvana normina. Toisaalta puheenaiheet eivät ylipäätään ole sellaisia, että niistä voisi kehkeytyä väittelyjä. Kuten tyypillisissä haastatteluissa, myös harjoitustyöhaastatteluissa puheenaiheet on yleensä suunniteltu etukäteen (ks. Kuiri 1984: 57). Aiheiden valintaa ohjaa tai on ohjannut puheenaiheiden oletettu turvallisuus ja ei-henkilökohtaisuus. Mitään henkilökohtaista tai arkaluontoista ei juuri nosteta aiheeksi.

Puheenaiheet liittyvät yleensä koulu- ja lapsuusmuistoihin, kirjallisuus- ja elokuvamakuun, matkustamiseen, opiskeluun ja työhön, lemmikkieläimiin, tulevaisuuden suunnitelmiin, ajankohtaisiin tapahtumiin jne. Puheenaiheet eivät välttämättä liity toisiinsa tai rönsyä ajatuksenvirtamaisesti toisistaan (kuten arkikeskusteluissa), vaan yhtäkkiä saate-

taan – kenties haastattelijan kysymysrunгон mukaisesti – siirtyä aivan toiseen aiheeseen, kesken lupaavastikin alkavan kerronnan tai keskustelun. Tällainen asetelma luo kankeutta, jos haastattelijan ja haastateltavan roolit ovat jäykkiä eikä haastattelijä osallistu itse muuten kuin kysymyksiä esittämällä. Kummastakaan ei ehkä ole kovinkaan kiinnostavaa kerrata jo moneen kertaan läpikäytyjä lapsuusmuistoja tai opiskelupaikkoja. (Mm. juonen käännteiden ennakointi osoittaa, että haastattelijä tietää jo etukäteen, mitä on tulossa.)

Vuoropuhelu ei siis välttämättä etene sen mukaisesti, mikä kumpakaan kiinnostaa ja mikä molemmille olisi uutta. Haastattelijan ja haastateltavan tuttuus ja samanveroisuus eivät juuri näykään puheenaiheiden valinnassa. Käsittelytavassa ne sitä vastoin voivat näkyä: molemmat voivat osallistua kokemusten ja kertomusten maailman luomiseen. Lisäksi pitäytyminen kysymysrunkoon on yleensä vain lähtötilanne, mutta etukäteissuunnitelma saattaa toki ohjata koko haastattelun läpi vuorovaikutusta ja puheenaiheiden käsittelyä.

Haastattelijan ja haastateltavan tuttuudella ja samanveroisuudella on vaikutusta haastattelutilanteen muotoutumiseen, esimerkiksi muodollisuuteen ja rooleihin. Missä määrin tuttuus vähentää haastattelumaisuutta ja lisää keskustelullisuutta, riippuu kuitenkin myös siitä, ovatko osallistujat mieltäneet tilanteen nimenomaan haastattelutilanteeksi vai rupatteluhetkeksi, joka satutaan nauhoittamaan. Se, että tilanne on suurimmassa osassa harjoitustöitä mielletty ennemminkin haastattelutilanteeksi kuin arkikeskustelun omaiseksi rupatteluhetkeksi, ei kuitenkaan tarkoita automaattisesti haastattelun jäykistymistä kysymys–vastaus-sarjaksi. Haastattelutilanteen ja siihen liittyvät roolit voi mieltää monin tavoin: haastattelijä voi joidenkin mielestä vain kysellä ja haastateltava puolestaan monologimaisesti muistella, kertoilla, kun taas toiset sallivat haastattelun lähentyä keskustelua, jossa haastattelijakin osallistuu kertomuksien, kokemuksien ja mielipiteiden vaihdantaan.

Tilanteeseen liittyvät alkuodotukset voivat myös muuttua tai unohtua yhteisen projektin edetessä. Haastateltavalla saattaa olla aluksi vaikeuksia orientoitua ystäväänsä haastattelijana, jolloin ongelma ratkaistaan esimerkiksi tuntemattomuuden teeskentelynä (harjoitustyö 28/96). Samoin uuteen tilanteeseen saattaa liittyä ristiriitaisia mielikuvia: ennakkokäsitykset siitä, kuinka haastattelun kuuluu edetä ja kuinka osapuolten tulee toimia, voivat kangistaa jopa ystäväysten välisen vuorovaikutuksen tiukan asialliseksi ja

varautuneeksi (ks. tilannetyyppiin ja rooleihin liittyvistä odotuksista tarkemmin Suojanen 1981: 48). Alkukankeuden jälkeen haastattelu kuitenkin yleensä muuttuu arkikeskustelun suuntaan, ellei pysyvästi niin ainakin hetkellisesti. Kun huomaamatta saatetaan siirtyä molempien ehdoilla liikkuvaan keskusteluun, jolla on jokin muu päämäärä kuin vain haastattelun toteuttaminen. Joissakin haastatteluissa aletaan esimerkiksi suunnitella illan tekemisiä, yhteistä matkaa tai asunnonvaihtoa tai liu'utaan riitelemään politiikasta, missikilpailujen kauneusihanteista jne. Osallistujat muokkaavat siis haastattelutilannetta omalla toiminnallaan (ks. myös E. Lehtinen 1999:152).

Edellä kuvatusta haastattelutilannetyypistä poikkeavat ne harjoitustyöt, joissa on ollut lähtökohtana nimenomaan keskustelu- eikä haastattelutilanteen luominen. Osassa harjoitustöitä on jo alun alkaen pyritty luomaan rento arkikeskustelutilanne, ja harjoitustyökin on nimetty sen mukaisesti keskusteluksi eikä haastatteluksi (esim. Tarjan, Ritvan ja Tommin keskustelu harjoitustyössä 12/94 sekä Hannan, Iiriksen ja Riitan keskustelu harjoitustyössä 13/96). Näissä töissä harjoitustyön tekijä on yksi keskustelun osapuolista: hän voi olla yhtä paljon äänessä kuin muutkin osallistujat, mutta toisaalta hänellä ei ole haastattelijan roolin antamaa valtaa päättää puheenaiheista. Keskustelu voi toki edetä muutamien etukäteen suunniteltujen teemojen varassa, mutta usein näistä irtaudutaan ja ajaudutaan juttelemaan ihan muista aiheista, aivan kuten arkikeskusteluissakin on tapana. Kilpailevia aiheita voi olla monta yhtä aikaa tarjolla, jolloin seuraava puheenaihe valikoi-tuu sen mukaan, mikä osallistujia sattuu kiinnostamaan. Puheenvuoroista saatetaan kilpailla, ja päällekkäispuhun-taa esiintyykin enemmän kuin haastattelutilanteeksi mielle-tyissä harjoitustöissä. (Ks. keskustelulle tyypillisistä piirteistä enemmän esim. Hakulinen 1997b: 35–36; Tiittula 1992: 111–112.) Suojanen (1981: 47–48) kuitenkin huomauttaa, että autenttisen kaltaista keskustelutilannetta on vaikea lavastaa: nauhoitustilanne ei täysin unohdu, jolloin yleisö (nauhoituksen myöhemmät kuuntelijat) on tilanteessa koko ajan läsnä ja vaikuttaa siten keskusteluun. Tämä on havaittavissa myös harjoitustyökeskuste-luissa.

Erikseen on vielä mainittava jääkiekon MM-finaalia katsova seurue, joka kommentoi peliä katselemisen ja jännittämisen lomassa (Katjan, Sannan, Petrin ja Antin keskustelu harjoitustyössä 24/95). Tästä harjoitustyöstä puuttuvat kokonaan haastattelumaiset jaksot. Katkelmallinen keskustelu liittyy meneillään olevaan peliin mutta myös koko pelikauteen

ja tuleviin voitonjuhliin. Tätä harjoitustyötä leimaa erityisen voimakas paikka- ja aikasidonnaisuus, mikä on poikkeuksellista harjoitustyöaineistossani (ks. Karhu 1995: 100).

Jos haastattelutilanteita tarkastelee roolien joustavuuden ja tunnelman vapautuneisuuden näkökulmasta, harjoitustyöaineistossani on edusteilla sekä tiukan haastattelumaisia, formaalisia eli muodollisia haastattelutilanteita että toisena ääripäänä informaaleja eli epämuodollisia, arkikeskustelunomaisia haastattelutilanteita. Suurin osa haastatteluista asettuu kuitenkin jatkumon keskivälille: samassa haastattelussa on yleensä sekä rentoa rupattelua että vähemmän rentoja haastatteluosuuksia. Harjoitustyöhaastattelu on siis – karkeasti luokiteltuna – tilannetyyppinä yleensä informaalin ja formaalin välimaastossa mutta kuitenkin lähempänä informaalia kuin formaalia tilannetta (ks. tilannetyyppien luokitukselta tarkemmin Suojanen 1981: 39–41). Harjoitustyöaineistoni voisi myös jakaa lähinnä sisällöllisin kriteerein kertomuspainotteisiin haastatteluihin sekä keskustelupainotteisiin haastatteluihin ja keskusteluihin.

Kertomuspainotteisissa haastatteluissa haastateltavalla on kertojan ja muistelijan rooli (ks. myös murrehaastattelun rooleista Karhu 1995) ja haastattelijat tyytyvät kyselemään. Tarinoiden maailma seuraa toinen toistaan. Haastateltava liikkuu menneisyydessä eikä välttämättä liitä kertomaansa puhetilanteeseen mitenkään. Kertomusten maailma on siis irrallaan puhehetken maailmasta, ja tältä osin kertomuspainotteiset haastattelut ovatkin mitä tyypillisimpiä haastatteluja. Douglas Biber on nimittäin nähnyt aika- ja paikkasidoksisuuden puutteen haastattelujen yleisenä ominaisuutena (ks. Karhu 1995: 93, 99). Samaan havaintoon ovat päätyneet muutkin haastattelua pohtineet. Aimo Hakanen on huomauttanut, että esimerkiksi murrehaastatteluista puuttuvat joko kokonaan tai lähes kokonaan tilannekontekstin (puhetilanteen) aiheuttamat kielenilmiöt. Myös Anna Karhun mukaan murrehaastattelu on vain vähän sidoksissa haastattelutilanteeseen. Syyksi hän epäilee sitä, että murrehaastattelussa haastateltava rakentaa omaa muistelujen maailmaa, joka toimii kerrotun tiedon eikä yhteisten havaintojen varassa. (Hakanen 1982:11; Karhu 1995: 100.)

Keskustelupainotteiset haastattelut sisältävät runsaammin haastattelijan ja haastateltavan vuoropuhelua, ja ne saattavat muutenkin muistuttaa spontaania keskustelua, ainakin paikka paikoin. On kuitenkin huomattava, ettei keskustelullisuus ole kertomuksellisuuden vastakohta. Tavallisissa arkikeskusteluissakin on runsaasti narratiivisuutta (Hakulinen 1989b: 55). Erona kertomuspainotteisiin haastatteluihin on se, että keskustelu-

painotteisissa haastatteluissa kertomuksia rakennetaan puhujien keskinäisessä vuorovaikutuksessa: molemmat voivat osallistua jollakin tavalla esimerkiksi taustojen luomiseen tai kertomuksen kommentointiin. Lisäksi toiminta, esimerkiksi kertomuksen esittäminen, on yleensä reaktio toisen sanomaan eikä niinkään omaan aiempaan tai tulevaan diskurssiin, kuten kertomuspainotteisissa haastatteluissa. (Ks. esim. Helasvuo 1991a: 39–40; Karhu 1995: 102, 104; Routarinne 1997: 155.) Kertomusjaksotkaan eivät ole siten puhtaasti menneisyypainotteisia, irrallisia kertomuksia, vaan puhuja pyrkii osoittamaan kertomansa relevanssin meneillään olevan keskustelun kannalta eli sitomaan kertomuksensa jotenkin puhehetkeen (ks. Seppänen 1997). Orientoituminen puhehetkeen menneisyysorientaation sijaan näkyy kielellisissä valinnoissa.

Haastatteluaineiston lisäksi aineistonani on **television keskusteluohjelmia**. Keskusteluohjelmiana voidaan pitää monenlaisia puheohjelmia, kuten haastatteluja, kahden- ja monenkeskisiä keskusteluja ja talk show -ohjelmia. Keskusteluohjelmat voivat olla asia- tai viihdeohjelmia tai näiden sekamuotoja. Kyseessä on siis yläkäsite erilaisille puheohjelmien lajityypeille, ja lajityyppien rajat ovat liukuvia. Esimerkiksi haastattelumaisia osuuksia on varsinaisten haastatteluohjelmien lisäksi melkein kaikissa television puheohjelmissa. Oman aineistoni keskusteluohjelmat kuuluvat asiakeskeisiin, monenkeskisiin keskusteluihin: haastattelumaisten osuuksien lisäksi niissä ainakin pyritään spontaanisti etenevään keskusteluun. (Nuolijärvi–Tiittula 2000: 80, 92–93.)

Pirkko Nuolijärvi ja Liisa Tiittula ovat tutkineet suomalaista televisiokeskustelua. Anssi Peräkylyään (1997) tukeutuen he määrittelevät televisiokeskustelun institutionaaliseksi keskusteluksi ja institutionaalisen keskustelun kahdenlaisten instituutioiden leikkaukseksi, jossa keskustelun sisäiset institutionaaliset piirteet kohtaavat yhteiskunnan laajemmat, viralliset instituutiot. Televisio on instituutio, jolla on omat konventionsensa ja jonka edustajana televisiokeskustelussa on toimittaja. Televisiokeskusteluun kutsuttu vieras, esimerkiksi poliitikko tai muu asiantuntija, edustaa puolestaan jotain muuta instituutiota, jonka konventiot vieraan on keskustelussa otettava huomioon ainakin jossain määrin televisioinstituution konventioiden lisäksi. Televisiokeskusteluun osallistuva vieras on siten institutionaalisen roolin haltijana eikä yksityishenkilönä esiintyessään televisiossa. Useimmiten osallistujien ja toimittajan orientoituminen institutionaaliseen identiteettiinsä näkyy kielellisissä valinnoissa. Nuolijärven ja Tiittulan mukaan “televisiopuheen

käytänteet vakiintuvat ja muuntuvat koko ajan palvellessaan toimittajan, poliitikon tai asiantuntijavieraan institutionaalisen roolin haltijan tehtäviä.” Televisiokeskustelun institutionaalisuus vaihtelee eri keskusteluissa ja samankin keskustelun eri vaiheissa, sillä osallistujat ja toimittaja rakentavat institutionaalisuutta omalla toiminnallaan. (Peräkylä 1997: 180; Nuolijärvi–Tiittula 2000: 13–15.)

Millainen sitten televisioinstituutio on keskusteluympäristönä? Televisiossa keskustelu tapahtuu toisin ehdoin kuin arkisissa keskustelutilanteissa. Aika ja paikka ovat rajattuja, keskustelun aiheet ja jäsenyminen ovat etukäteen suunniteltuja, keskustelijoiden asemaan ja tasapuoliseen kohteluun kiinnitetään erityishuomiota. Televisiokeskustelun institutionaaliseen luonteeseen kuuluu myös ”kolmannen osallisen” läsnäolo: keskustelu suunnataan tai esitetään televisionkatsojalle. Nuolijärvi ja Tiittula pitävät keskustelun esittämistä televisiokeskustelun institutionaalisuuden kannalta keskeisenä piirteenä: juuri siinä suhteessa televisiokeskustelu eroaa paitsi arkikeskusteluista myös muista institutionaalisista keskusteluista. Televisiokeskustelu onkin heidän mielestään aivan erityinen puhetilanne. (Nuolijärvi–Tiittula 2000: 13–14, 17.)

Televisiokeskusteluissa suositaan niitä aiheita, jotka ovat muutenkin esillä julkisessa keskustelussa eli ns. päivän aiheita. Keskustelun taustalla voi olla päivä- ja aikakauslehdissä käydyt keskustelut, julkinen päätöksenteko jne. Virikkeen on voinut antaa myös jokin yhteiskunnallisesti aina ajankohtainen aihe. Tämä keskustelun ulkopuolinen todellisuus on itse keskustelussa läsnä erilaisina viittauksina. Televisiokeskustelu on siten paitsi institutionaalista myös intertekstuaalista. (Nuolijärvi–Tiittula 2000: 18.)

Keskustelun institutionaalisuutta voidaan luonnehtia myös keskustelijoiden epäsymmetrisen suhteen kautta. Isäntäinstituution tarjoamaan rooliin kuuluu tiettyjä oikeuksia. Televisiokeskustelussa toimittaja edustaa isäntäinstituutiota, ja hänellä onkin televisiokeskustelussa enemmän aloiteoikeutta kuin vierailta. Toimittaja on ensinnäkin valinnut ja valmistellut puheenaiheet sekä suunnitellut etukäteen keskustelun kulkua. Itse puhetilanteessa toimittaja esittää kysymykset ja vieras vastaukset. Epäsymmetriaa luo myös se, että isäntäinstituution edustaja, toimittaja, on paremmin perillä instituutionsa konventioista kuin vieras, vaikka monet vieraat toki ovatkin kokeneita tv-esiintyjä. Vieras puolestaan on asiantuntija omaan taustainstituutioonsa kuuluvissa asioissa. Myös vieraiden välillä voi olla erilaisista lähtökohdista ja asiantuntijuuksista johtuvaa epäsymmetrisyyttä.

Tyypillisellä televisiokeskustelijalla on yleensä näkyvä yhteiskunnallinen asema (varsin usein politiikkaan liittyvä), mutta mukana voi olla myös ns. tavallisia ihmisiä, asianosaisia. Keskusteluun osallistujat pyritään valitsemaan niin, että aihe tulisi käsiteltyä monesta, jopa vastakkaisesta näkökulmasta. (Nuolijärvi–Tiittula 2000: 15–16, 106, 112.)

Institutionaalisella keskustelulla on vähintään yhden mutta yleensä useamman osallistujan määrittelemä tavoite. Toimittajan näkökulmasta televisiokeskustelun tavoite voi olla käsitellä aihetta mahdollisimman monipuolisesti, antaa kaikkien vieraiden kertoa oma näkökulmansa ja saada aikaan hyvää ja virkeää väittelyä; vieraan tavoitteena on ehkä esittää painokkaasti ja selkeästi nimenomaan oman taustainstituutionsa mukaisia mielipiteitä. Nuolijärven ja Tiittulan mukaan televisiokeskustelut ovat kuitenkin enemmän toimittajien kuin asiantuntijavieraiden tavoitteiden mukaisia. Varsinkin monenkeskiset keskusteluohjelmat voivat olla hyvin toimittajajohtoisia. (Nuolijärvi–Tiittula 2000: 16–17, 50–51, 206.)

Televisiokeskusteluun osallistujan toimintaa ohjaavat omien tavoitteiden lisäksi myös tilanteeseen liittyvät normikäsitykset, sosiaalinen säännöstö: miten televisiokeskustelussa toimitaan hyväksyttävällä ja korrektilla tavalla. Vaikka osallistujat pyrkivätkin ensisijaisesti vaikuttamaan yleisön mielipiteisiin, esiintymisessä on pyrittävä välttämään vaikutelmaa välinpitämättömyydestä ja epäkohteliaisuudesta toisten näkökulmien edustajia kohtaan. Niinpä keskustelijoiden on säilytettävä ainakin illusorinen harmonia. Suomalaisia keskustelijoita onkin luonnehdittu kohteliaiksi ja konflikteja vältteleviksi. (Muikku-Werner 1993: 54; Nuolijärvi–Tiittula 2000: 37–38, 51.)

Seuraavaksi esittelen aineistonani olevien keskusteluohjelmien aiheet ja vieraat. Mustassa laatikossa 29.2.2000 aiheena on poliisien oikeus kuunnella rikolliseksi epäiltyjen henkilöiden koteja. Studiovieraina ovat silloinen sisäministeri Kari Häkämies ja asianajaja Aarno Arvela. Häkämies on kannattanut vuonna 1995 voimaanastunutta lakia, joka sallii rikolliseksi epäillyn puhelimen kuuntelun; Arvela puolestaan on samaisen lain vastustaja, ja varsinkin lain laajentamista kotien kuunteluun hän pitää epäilyttävänä. Varsinaisten studiovieraiden lisäksi keskusteluun osallistuu puhelimitse yksityisetsivä Jouni Heikkinen, ja aiheen käsittelyä monipuolistamaan on ennakolta valmisteltu muutama aiheeseen

kuuluva insertti.⁸ Mielipiteiden vastakkaisuus tulee keskustelussa hyvin esille.

Seuraavan viikon Mustassa laatikossa, 7.3.2000, on siirrytty tuolloin mediassa esillä olleeseen syömishäiriöaiheeseen. Vieraina ovat Siskonmakkarat-kirjan toimittaneet entiset syömishäiriöiset Laura Hakala, Tanja Tuulinen ja Jenni Willanen. Insertin kautta keskusteluun saadaan myös anoreksiaa sairastaneen henkilön omaisen näkökulma. Myöhemmin keskusteluun kutsutaan psykologi Pia Charpentier valottamaan syömishäiriöisen elämää hoitohenkilökunnan näkökulmasta. Keskustelu on varsin ristiriidaton ja ilmapiiri myöntelevä: kolme nuorta naista edustavat kaikki varsin samankaltaista näkökulmaa syömishäiriöön, vaikka kunkin sairaskertomukset ovatkin yksilöllisiä. Tämän Mustan laatikon punainen lanka ei olekaan toisistaan poikkeavien näkökulmien vastakkainasettelu, vaan toimittaja Timo Harakka yrittää saada naisia paljastamaan jotain uutta syömishäiriöisen kokemusmaailmasta.

Presidentti Martti Ahtisaaren mahdollinen hallituspaikka pörssiyhtiöiden hallituksessa on puhuttanut maaliskuun alkupuoliskolla, ja tähän ajankohtaiseen aiheeseen poraudutaan Mustassa laatikossa 14.3.2000. Studiovieraina ovat professori Matti Klinge ja filosofi Thomas Wallgren. Vieraat haastavat toistensa käsityksiä: Klinge puolustaa ja Wallgren kyseenalaistaa entisen presidentin toimintaa.

Seuraava Musta laatikko aiheutti mediakohua ja -keskustelua. Timo Harakka haastattelee 28.3.2000 sosiaalidemokraattien kansanedustajaa Virpa Puistoa. Mustan laatikon varsinaisena aiheena on ylivelkaantuminen, mutta Harakka on ensin päättänyt selvittää juurta jaksain, miksi Puisto kieltäytyi hänelle tarjotusta ministerin paikasta. Haastattelun ilmapiiri käy kireäksi ja jumittuu pinnanalaisten vihamielisyyksien takia. Myöhemmin keskusteluun osallistuu Stakesin tutkimusprofessori Juhani Iivari, ja lopulta päästään itse ohjelman aiheeseen eli siihen, miten ylivelkaantuneisuusongelmaan voitaisiin löytää tyydyttävämpiä ratkaisumalleja.

Aineistoni viimeisessä Mustassa laatikossa 11.4.2000 keskustellaan työkiireen vaikutuksesta työntekijöiden ja heidän läheistensä elämään. Aiheen on innoittanut yleisönosastokirjoitus, jossa nimimerkki Bittileski kritisoi IT-alan kiireistä työtahtia. Stu-

---

⁸ Insertti on ohjelman rakenteen jäsentämisen keino, ja se voi olla tilasto, katuhaastattelu tai muuta etukäteen valittua, ohjelman teemaan liittyvää informaatiota. Insertin tarkoituksena on jäsenellä temaattisesti keskustelua, esimerkiksi tuoda esiin uusi näkökulma, vaihtaa tai syventää teemaa. Varsinkin yhteen pääteemaan keskittyvissä keskusteluohjelmissa insertit ovat yleisiä. (Nuolijärvi–Tiittula 2000: 58, 114.)

diovieraksi on kutsuttu Jukka Ylitalo, entinen pankkiiriliikkeen toimitusjohtaja, joka on vapaaehtoisesti luopunut työstään voidakseen antaa enemmän aikaa perheelleen ja itselleen. Asiantuntijanäkökulmaa edustaa professori Riitta Jallinoja. Hän on tutkinut menestyviä työntekijöitä, joiden arvojärjestyksessä työ on ennen perhettä. Jallinoja suhtautuu myönteisesti ja ymmärtävästi työn etusijalle asettaneisiin ihmisiin. Puhelinkeskustelun kautta oman näkökulmansa aiheeseen antaa nimimerkki Bittileski, ja lisäksi studioon kutsutaan vielä kolmas vieras, Ilkka Syren, yrittäjä, joka on ollut stressin takia ”lomalla”. Keskustellaan työnarkomaniasta, perheen merkityksestä ja vapaapäivien pitämisestä. Syren ja Ylitalo ovat varsin samanmielisiä, ja vastakkainasettelu onkin lähinnä näiden kahden oravanpyörään kyllästyneen miehen ja työnarkomaniaan jossain määrin myönteisesti suhtautuvan tutkijan välillä.

Mustassa laatikossa etukäteissuunnitelma on yleensä hyvin häivytetty, ja siitä ilmeisesti voidaan poiketa, mikäli keskustelun kulku niin vaatii.⁹ Uuteen teemaan siirytään vaivihkaa keskustelun tai lyhyiden inserttien kautta. Se että ohjelman rakenteeseen ei kuulu selkeää, otsikkomaisesti esille tuotua temajaottelua, lisää osaltaan keskustelullisuutta ja vähentää etukäteissuunnittelun vaikutelmaa. Keskustelullisuuteen vaikuttaa myös se, että toimittajan kysymykset kumpuavat vieraiden puheenvuoroista, elimellisenä jatkona aiemmin keskustelussa esiintulleelle, eikä niinkään etukäteissuunnitelmasta. Teemaa käsitellään siten osallistujien ehdoilla ja jopa johdolla. (Nuolijärvi–Tiittula 2000: 85, 204, 210–214.)

Jokaisessa aineistoni Mustassa laatikossa toimittaja Timo Harakan osallistuminen keskusteluun on varsin näkyvää ja aktiivista. Osallistujana Harakka ei kuitenkaan ole niinkään haastattelijana kuin haastaja ja provosoija. Keskustelijoita on sen verran vähän (yleensä kaksi tai kolme), että haastatteluosuuksiin ei hukkaudu liikaa aikaa. Harakka ohjaa kysymyksillään keskustelun suuntaa, mutta myös vieraat voivat suunnata keskustelua haluamaansa suuntaan. Keskustelijat voivat haastaa toistensa mielipiteitä ilman Harakan väliintuloja. Harakka jättäytyy siis tarvittaessa taustalle, vaikka häntä voikin luonnehtia osallistuvuutensa vuoksi kolmanneksi keskustelijaksi. (Ks. myös Nuolijär-

---

⁹ Pidättäytyminen kysymysrunkoon jäykisti kuitenkin ylivelkaantumiskeskustelun alkupuolta, kun Harakka itsepäntäisesti päätti jatkaa kansanedustaja Virpa Puiston hiillostamista, vaikka se olikin vieraalle loukkaavaa ja kiusallista jopa katsojien kannalta.

vi–Tiittula 2000: 204–212.)

Tervo & Päivärinta on Mustaan laatikkoon verrattuna ainakin yleisilmeeltään vähemmän keskustelullinen keskusteluohjelma. Toimittajat Pia Päivärinta ja Kari Tervo aloittavat ohjelman teeman käsittelyn yhden tai kahden vieraan kanssa. Keskustelijoiden määrä lisääntyy ohjelman edetessä, inserttikatkosten aikana, ja lopulta studiossa voi olla lähemmäs kymmenen ihmistä.¹⁰ Vieraat esitellään henkilökohtaisten aloituskysymysten ja täsmennyskysymysten avulla; haastattelun tarkoituksena on paljastaa uuden osallistujan edustama, aiemmista poikkeava näkökulma. Samalla on tarkoitus päästä uuteen, keskustelua monipuolistavaan alateemaan. (Ks. myös Nuolijärvi–Tiittula 2000: 113–116.)

Ohjelman rakenne on kuitenkin sellainen, että osallistujien välisille keskusteluille jää vain vähän tilaa. Keskustelu etenee lähinnä toimittajien kysymysten varassa, ja kysymyksissään toimittajat näyttävät nojautuvan ohjelmarunkoonsa enemmän kuin vieraiden puheenvuoroihin. Ohjelma-aikaa hupenee liikaa johdatteleviin haastatteluosuuksiin. Jatkokeskusteluun, jossa eri näkökulmia edustavat ihmiset todella keskustelisivat eroavista käsityksistään toistensa kanssa, jää vain harvoin tarpeeksi aikaa. Lisäksi keskustelu aiemmasta alateemasta katkeaa yleensä inserttiin ja sitä seuraavaan haastattelurupeamaan. Tällöin lupaavastikin alkaneet keskustelut saavat ohjelmarungon tiukan toteuttamisen takia väkinäisen lopun. Tällainen ohjelmarakenne ei ruoki keskustelullisuutta. Tervo & Päivärinta -ohjelma saattaakin jäädä lähinnä haastattelukysymysten sarjaksi. (Ks. esim. Nuolijärvi–Tiittula 2000: 58, 85, 113–116, 173.)

Myös vieraiden ja toimittajien lukuisuudella on vaikutusta Tervo & Päivärinta -ohjelman keskustelullisuuteen. Yksinkertaisin seuraus on ajan käyttö: jos vieraita olisi vähemmän, haastattelumaisiin vaiheisiin ei menisi niin paljon aikaa, jolloin osallistujien väliseen keskusteluun puolestaan jäisi enemmän aikaa. Lisäksi myös kahden toimittajan ”käyttö” vie vierailta puhetilaa. Toiseksi keskustelu lähtisi ehkä helpommin käyntiin, jos sitä ei niin usein katkaistaisi inserteillä ja uusien henkilöiden (näkökulmien) esittelemisellä. Kolmanneksi osallistujien lukuisuus aiheuttaa välillä kaoottista päällekkäispuhuntaa kaikkien yrittäessä kilpailla puheenvuoroista ja välillä taas vaikenemista: vieraat puhuvat vain silloin, kun toimittajat heiltä jotain kysyvät. Keskustelua ei myöskään yleensä edistä

---

¹⁰ Välillä tosin vieraita vähennetäänkin: osa vieraista poistuu studiosta inserttikatkosten aikana.

se, että keskustelijoiden kompositio muuttuu vähän väliä, jolloin samalla keskustelussa siirrytään – usein väkinäisesti – toiseen, toimittajien suunnittelemaan alateemaan. Jos osallistujia olisi vähemmän, toimittajien ei myöskään tarvitsisi välttämättä ohjata ja hillitä keskustelun rakennetta niin tiukasti. Monenkeskisten keskusteluohjelmien ongelmana onkin usein toimittajajohtoisuus. (Ks. tarkemmin monenkeskisen keskusteluohjelman ongelmista Nuolijärvi–Tiittula 2000: 105, 203, 206, 214.)

Maanantain 6.3.2000 ohjelmassa keskustellaan siitä, pitäisikö lapsen oikeus tietää biologisista vanhemmistaan vahvistaa lailla. Keskustelijoina ovat aluksi munasolun luovuttanut nainen, peruspalveluministeri Eva Biaudet ja lapsettomuuslääkäri Tarja Bützov. Myöhemmin paikalle saapuvat oikeusministeri Johannes Koskinen, erikoislääkäri Aarne I. Koskimies ja lesbopariskunnan toinen äitihahmo, joka on vastikään synnyttänyt. Tervo ja Päivärinta tenttaavat kutakin vuorollaan. Vaikka studiossa istuu useita eri tavalla ja eri näkökulmista samaa asiaa tarkastelevia ihmisiä, varsinaiseen mielipidekeskusteluun, joka etenisi osallistujien ehdoilla, ei juurikaan päästä.

Seuraavan viikon ohjelmassa, 13.3.2000, aiheena on tuolloin korkeassa kurssissa ollut Sonera ja sen mahdollinen myyminen. Keskustelijoina ovat kansanedustajat Bjarne Kallis ja Klaus Hellberg, liikemies Kalle Isokallio, Tarja Heinonen Leoniasta sekä toimittaja Johanna Korhonen. Mielipiteet eroavat aika voimakkaasti. Keskustelun henki on jyrkempi kuin edellisessä Tervossa & Päivärintassa, ja osallistujat intoutuvat jopa väittelemään.

Kiivashenkisin aineistoni Tervo & Päivärinta -ohjelmista on kuitenkin keskustelu äärioikeistolaisuudesta 20.3.2000. Studiossa ovat kansanedustajat Petri Neittaanmäki (kesk.) ja Liisa Jaakonsaari (sdp), turkulainen kaupunginvaltuutettu (Kansallinen rintama) Olavi Mäenpää ja lahtelainen Väinö Kuisma Isänmaallinen oikeisto ry:stä. Varsinkin Mäenpään ja Kuisman keskustelutyylit ovat hyökkääviä, jopa piilevän vihamielisiä. Tässä keskusteluohjelmassa on runsaasti päällekkäispuhuntaa.

Maanantaina 27.3.2000 keskustellaan työttömyydestä ja siihen liittyvistä ilmiöistä, kuten työhaluttomuudesta, joidenkin alojen työvoimapulasta, tukijärjestelmän puutteista ja ns. eläkeputkesta. Alateemoja on siis runsaasti. Aluksi haastatellaan Tuija Hamnellia, toimitusjohtajaa Osuuskunta Taitoverkosta. Hän edustaa työnantajaa. Hieman myöhemmin studioon saapuu työtön Veikko Granö, jonka työnhakuinsertti on nähty ohjelman alussa.

Hamnell ja Granö yrittävät neuvotella työpaikasta. Uutta näkökulmaa keskusteluun tuovat työministeri Tarja Filatov (sdp), kokoomuksen kansanedustaja Riitta Korhonen sekä Markku Kekäläinen Helsingin Työttömät ry:stä. Välillä keskustelijat intoutuvat jopa väittelemään niin, että keskustelu puuroutuu päällekkäispuhunnaksi. Toimittajat pyrkivät katkaisemaan nopeasti osallistujien väittelyn, jotta kaikki etukäteissuunnitelmaan kuuluvat asiat ehdittäisiin käsitellä.

Viimeisessä aineistoni Tervossa & Päivärinnassa, 3.4.2000, pääteemana on Esko Ahon Harwardin-välivuosi. Aihe on erityisen ajankohtainen, sillä seuraavana päivänä ohjelman lähettämisestä eduskunnan on määrä ratkaista, pääseekö Aho kiistellylle sapattivapaalle vai ei. Vieraksi on kutsuttu pelkästään poliitikkoja: keskustan kansanedustaja, varapuheenjohtaja Sirkka-Liisa Anttila, kristillisen liiton kansanedustaja Toimi Kankaanniemi, vasemmistoliiton kansanedustaja Unto Valpas ja sosiaalidemokraattien kansanedustaja Kimmo Kiljunen sekä Antti Kaikkonen, Nuoren keskustan liiton puheenjohtaja. Jokaisella heistä on hieman erilainen, ellei vastakkainen käsitys siitä, pitäisikö seuraavan päivän istunnossa äänestää. Käsiteltävinä alateemoina on mm. varamiesjärjestelmän kehittäminen ja Ahon puheenjohtajuuden säilyminen.

Kuten Musta laatikko -aineistoonkin, myös Tervo & Päivärinta -aineistoon mahtuu siis monenlaista keskustelutilannetta, ja samankin ohjelman sisällä keskustelutilanteet voivat vaihdella jäykähköstä haastattelusta haastavaan keskusteluun. Keskusteluohjelma-aineisto on heterogeenistä, samoin kuin edellä kuvaamani haastatteluaineistokin. Samassa puhetilannetyypissä voi siis olla runsaasti vaihtelua (Suojanen 1982: 27).

3. TEMPUSTEN KONTEKSTUAALISTA TULKINTAA

3.1. Kerronnan jäsentäminen

3.1.1. Kerrontapreesens – kerrotun dramatisointia vai evaluointia?

Marja-Liisa Helasvuon mukaan jokaisessa kertomuksessa on sisäinen rakenne, syntaktinen runko, joka voi heijastella kertomuksen tekstuaalista rakennetta. Tämä tarkoittaa sitä, että tietyt rakenteet, lausekkeet tai jopa kokonaiset lauserakenteet voivat kertautua ja jäsentää kertomusta erilaisiin jaksoihin, esimerkiksi orientaatio-osaan, juoniosaan ja evaluaatioon.¹¹ (Helasvuo 1991a: 33, 44.) Aikamuodon valinta voi olla yksi kerronnan näkökulmia ja rakennetta jäsentävä keino. Aikamuotojen kontrastilla ja vaihtelulla saattaa siis kertomuksissa olla muitakin tehtäviä kuin aikasuhteiden osoittaminen. Tempusvaihtelu voi viestiä esimerkiksi kerronnan tasojen vaihtumisesta, kuten siirtymisestä yksityiseltä tasolta yleiselle (imperfekti vs. preesens). Monesti sekä temporaaliset että kontekstuaaliset merkitykset pätevät yhtä aikaa: kieli on käyttöyhteydessään monifunktioista. (Laitinen 1998: 84, 91; ks. myös Helasvuo 1991a: 44; Helasvuo 1991b: 77; Kieli ja sen kieliopit 1994: 116.) Yksi kerronnan jäsentämisen keinoista on kerrontapreesens.

Kertomusjaksoissa preesensia voidaan käyttää viitattaessa menneisiin tapahtumiin: Imperfektin funktiossa olevaan preesensiin on kiinnitetty jo varhain huomiota, ja sen nimityksetkin vaihtelevat. Sitä on nimitetty **kerrontapreesensiksi** käyttöyhteytensä mukaan. Kyseessä on nimittäin sekä suullisen että kirjallisen kerronnan keino.¹² Menneisyyteen viittaavuutta korostetaan nimityksellä **historiallinen preesens**. (Heikkilä 1995: 109; Laitinen 1998: 83, 90.) **Dramaattinen preesens** viittaa puolestaan kerrontapreesen-

---

¹¹ Orientaatio-osa, juoniosa ja evaluaatio ovat alun perin William Labovin käsitteitä. Orientaatiolla tarkoitetaan kertomuksen taustainformaatiota: kertomuksen kytkemistä aikaan ja paikkaan sekä henkilöiden esittelemistä. Juoniosa sisältää varsinaisen kertomuksen ja koostuu vähintään kahdesta kertovasta lauseesta. Kertovien lauseiden tapahtumat voivat arkikertomuksissa sijoittua paitsi menneeseen myös tulevaan tai kuviteltuun aikaan. Evaluaatiolla tarkoitetaan niitä kerronnan keinoja, joilla kertoja voi oikeuttaa kertomuksensa olemassaolon, osoittaa sen merkityksellisyyden eli kerrottavuuden. (Routarinne 1997: 146–149.)

¹² Kerrontapreesensin on tosin arveltu nykyään kuuluvan lähinnä kirjoitettuun suomen kieleen (Helasvuo 1991b: 78).

sin (interpersonaaliseen) vaikutukseen (ks. Ikola 1964: 88). Setälä tarjoaa seuraavan murre-esimerkin kerrontapreesensistä: *On ukko ja akka, elävät talossaan, niin heiltä portimo käy eloksia syömässä. Kun portimo ukon näkee kuolijana, niin ottaa hänet pyydyksestä ja lähtee saalistaan kelkalla vetämään*. Preesensia voidaan käyttää imperfektin kanssa jopa samassa lauseessa, jolloin aikamuotojen kontrasti korostuu: *Yks vaimo kulki jokirantaa ja kala hyppää sieltä*. (Setälä 1966 [1896]: 99; Kannisto 1902: 196; ks. myös Sirelius 1894: 114; Latvala 1899: 50–51.)

Kerrontapreesensin määritelmässä toistuu käsitys siitä, että se luo draamallista jännitettä ja elävöittää kerrontaa. Kertoja ikään kuin siirtää kuulijansa kerrottavien tapahtumien silminnäkijöiksi eli luo illuusion, että kuulijat voisivat seurata tapahtumia sellaisina kuin ne todella tapahtuivat. Tällaisen kerronnan keinon on nähty kuuluvan varsinkin vilkkaaseen kerrontaan. (Setälä 1966 [1896]: 99; Ikola 1949: 80; ks. myös Latvala 1899: 50–51.) On myös ajateltu kertojan eläytyvän kertomaansa niin täydellisesti, että hän ikään kuin elää kertomansa tapahtumat uudelleen ja kertoo tapahtumat samanaikaisesti kuin ne tapahtuvat. Tämä voimakas eläytyminen sitten selittäisi ‘parhailaan’-vaikutelmaa luovan preesensin käytön. (Schiffrin 1981: 46.) Kaikissa näissä määritelmässä on läsnä kerrontapreesensin sosiaalinen ulottuvuus: kertoja rakentaa vuorovaikutussuhdetta kuulijaan.

Kerrontapreesensin funktiota on selitetty myös toisella tavoin, kerrottavuuden tähdentämisen näkökulmasta.¹³ Lea Laitinen on korostanut kerrontapreesensin performatiivisuutta: se ilmentää puhujan tunteita ja asenteita kerrottua kohtaan sekä luo kerronnan kontekstia, tekee sanotusta narratiivista. Näin se on kertomukseen itseensä viittaava, metanarratiivinen merkki. (Laitinen 1998: 83–84, 109.) Deborah Shiffrinin mukaan menneen ajan preesens ei ole pelkkä tyylikeino, jonka tehtävänä olisi luoda tarinaan vain draamallista jännitettä. Kerrontapreesens on kertomuksen sisäinen arviointikeino. Valitsemalla preesensin kesken imperfektimuotoisen kerronnan kertoja korostaa preesensissä kuvaamansa jakson painoarvoa kertomuksen kokonaisuudessa. Kertoja voi siis osoittaa ilman erillisiä, tarinan kulusta irrottautuvia arviointilauseita, missä on kertomuksen

---

¹³ Kerrottavuudella viitataan kertomuksen merkityksellisyyteen, kertomisarvoon. Kerrottavuus on sekä kulttuurista että tilanteista. Yleensä varsinkin epätavalliset, jännittävät, kamalat tai ihanat tapahtumat ovat kertomuksen kerrottavuutta tulkitaan siis tavanomaisuuden ja neutraaliuden taustaa vasten. (Ks. tarkemmin Routarinne 1997: 142.)

huipentuma tai miksi jokin juttu on ylipäättään kertomisen arvoinen. Kyseessä on implisiittinen arvottaminen: kerrontapreesensin käytöllä ei suoraan arvoteta tapahtumia vaan jätetään tulkintavaraa myös kuulijalle, vrt. *kerron tämän siksi, että se on tärkeää*. (Schiffrin 1981: 46, 59, 61.)

Seuraavassa esimerkissä (1) Hannele kertoo ulkomaanmatkansa mieleenpainuvimmasta tapahtumasta preesensissä, ikään kuin hän kuvailisi parhaillaan tapahtuvaa. Dramaattisen preesensin määritelmän mukaisesti voidaan sanoa, että puhuja luo vaikutelman, että tapahtumat tapahtuisivat kuulijan silmien edessä. Preesens luo myös vaikutelman, että puhuja itse eläytyisi kokemaansa. Eläytymisvaikutelmaa korostaa myös preesensmuotoiset ajatusreferaatit ja sitaatit (ks. Helasvuo 1991b: 83), kuten *no joo että tää on varmaan nii huonokuntonen suihku ettei tänne sais mennä*. Kerronnasta tulee varsin intensiivinen.

- (1) HANNELE: – – Minähä sittes sinneh [suihkuun] hyökkäsin ni kuinka ollakkaan ni olin viis minuuttia ehtiny olla ni oven takaa *alkaa kuuluak* kauhea koputus ja ryskytys ja, vieraskielisten sanojen tulva *oli* huikea ja [naurua] nim mä sitte aattelin että no joo että tää on varmaan nii huonokuntones suihku ettei tännes sais mennä, – – tai sittes se on joku putkimies joka tulee korjaamaas sitä just nyt, kum mullon kaikki saippuat päässä ja, samppoot ja, ja nin minä hädällä sitte *huudan* että, *yritan* englanniksi että ninku hetkem päästä tulen että, älkää hermostuko että ihan kohta tuun ja, ja niin nin tosiaa *yritan* ni epätoivoisesti, suurimmat saippuat, kauhoa irti ja *heittäydym* pyyhkeeseen ja hätääntyneenä sieltä suihkusta pois ettei, onko rikkonu ninkul lopunki että, ni eikä mittää siellä semmonem matarona sitte nelikymppinen ja papiljonttipäiner rouva, melekein kaulin kouras, silmät *seisoo* päässä ja siis ääni vain *kimentyy* siinä ja, *huutaa* mulle onneks mä en ymmärtäny yhtääm mitää [naurua] ja hän, rouva *menee* sittes suihkuun ja niin nin *laittaa* oven kiinni ja siellä minä sitten *olen* toisella puolella, samppoot tukassa ja, *mietin* et elämä on kovaa.[naurua] – –. (6/94: 11)

Kertomuksen aikamuoto vaihtuu imperfektistä preesensiin siinä vaiheessa, kun tulee yllättävä käänne. Aikamuodon vaihdos on myös näkökulman vaihdoksen osoitin: tavanomaisten tapahtumien ketju katkeaa, ja siirrytään epätavalliseen ja outoon tapahtumasarjaan, johon kokija-minä ei itse ole osannut varautua. Aikamuodon vaihdos alleviivaa siis yllätyksellisen käänteen ja paljastaa ehkä myös kokija-minän reaktion – hämmästyksen – oudossa tilanteessa ilman, että hämmennystä suoraan mainitaan.

Schiffrin tutki historiallisen preesensin käyttöä suullisissa kertomuksissa ja havaitsi, että preesensia esiintyy varsinkin kertovissa lauseissa, jotka vievät tarinaa eteenpäin. Edellytyksenä on, että kertovien lauseiden järjestys ilmaisee tapahtumajärjestyksen ja että kuulija voi ymmärtää tapahtumat puhehetkeä aikaisemmiksi. (Schiffrin

1981: 51.) Myös esimerkissä (1) preesensia esiintyy kertovissa lauseissa, kun taas kronologisesta tarinan kerronnasta poikkeavat välikommentit on erotettu aikamuodon valinnalla. Preesenskerronnasta erottuvat imperfektikommentit *vierasmaalaisten sanojen tulva oli huikea* – ja *en ymmärtänyt yhtääm mitää* kielivät kerronnan tasojen vaihtumisesta: on siirrytty tapahtumien ja asiantilojen kommentointiin ja poikettu hetkeksi pääjuonesta. Aikaprospektiivin muutos osoittaa kertojan ottaneen etäisyyttä kertomukseensa. Kommentointi palauttaa näkökulman kertomuksen maailmasta takaisin puhetilanteeseen: kertoja keskittyy hetkeksi kuulijan valistamiseen yksityiskohdilla, lisäyksillä ja taustatiedoilla. Aikamuotojen vaihtelulla järjestellään samalla kertomuksen tempo: tarina jaksottuu dramaattisen preesensin, preesensissä esitetyn ajatusreferaatin ja imperfektikommenttien vaihtelun kautta sisäisesti nopeampiin ja hitaampiin jaksoihin. (Valkama 1983: 134–135; Kieli ja sen kieliopit 1994: 116; Luukkonen 1997: 70–72; Laitinen 1998: 106.)

Esimerkissä (2) Minna kertoo päiväkotilaisten tekemästä retkestä maatilalle. Kertomuksessa näkökulman vaihdoksia ja kerronnan tasoja heijastaa aikamuotojen vaihtelu. Puhuja luo imperfektikerronnalla kertomukselleen puitteet ja sijoittaa sen menneisyyteen. Taustatiedoista siirrytään pian toiselle kerronnan tasolle, henkilöiden puheiden preesensmuotoiseen referointiin: *oli tosiaankis sanottu et sitä sikaa ei saal laskee sielt karsinast poies, se on hirvittävä persö ruualle ja se ottaa ser ruuan se ei kysy että saako ottaa vaan se ottaa*. Concecutio temporum -säännön mukaan epäsuoran esityksen tempuksen tulisi olla sama kuin johtolauseen verbin tempus. Suullisissa kertomuksissa tämän säännön rikkominen on tavallista. (Ks. Kieli ja sen kieliopit 1994: 117–118.) Jälleen kertomuksen huipentuma kerrotaan preesensissä.

- (2) MINNA: Me tehti, semmonen kevätretki, maatilalle, siell-oli sikoja ja hevosia ja, mitäs siel viel muuta oli lampaita, kaikkee joo, ja meill-oli yhet meijäv vilkkait poikii sitte, oli niinku ihan selväks tehty se, että mitä sai tehä ja mitä ei, että sikaa ei sielt karsinast saa laskeap pois. Meil meni alku ihan hyvin, hyvin siel ja tota me ruvettii, sit virittelee siin nuotioo et ruvettiim paistaa makkaraa, ja sitä ennen oli tosiaankis sanottu et sitä sikaa ei saal laskee sielt karsinast poies, se on hirvittävä persö ruualle ja se ottaa ser ruuan se ei kysy että saako ottaa vaan se ottaa, ja me oltiin saatum makkarat paistettua ja jokaisellem mukulallem makkara käteej ja, sämpylä ja kaikkee muuta ja sit *tulee*, kauhee röhkkinä kuulu ku, [nauraa] melkeem metri semmost kauheeta lihavaa sikaa *tulee* sielt ja se kuh hyökkäs niihil lasten eväisiin kiinni, meijän yks pikku Roope-poika oli käynnys sen sielt laskemas –. (23/94: 20)

Kerrontapreesens korostaa kertomuksen huipentumaa ja osoittaa näin tarinan

kerrottavuutta, merkityksellisyyttä: sika on kaikista kielloista huolimatta päästetty irti. Hetki, johon kerrontapreesensillä viitataan, on ilmeisesti myös ollut todellisten tapahtumien ketjussa dramaattisin ja hämmäntävin, koska vielä siinä vaiheessa kukaan ei ole voinut tietää, mitä tulee tapahtumaan. Tarinan käännekohta on samalla tarinan dramaattisin vaihe. Dramaattisen preesensin käytöllä Minna painottaa tilanteen yllätyksellisyyttä ja tihentää jännitystä eli elävöittää tarinaansa. Kertomuksen käännekohdan visuaalisuus syntyy sian ulkomuodon kuvauksen lisäksi myös siitä, että dramaattisella preesensillä viitataan nimenomaan näköhavaintoon, kun taas kuulohavainto tarjotaan välikommenttina *kauhee röhkinä kuulu ku*. Kun on siis kyse näköhavainnosta, kerrontapreesens voi toimia kuin kameran silmä ja zoomata paremmin esille sen, mitä kertoja haluaa kuulijan tilanteesta näkevän (Laitinen 1998: 108).

Tilanne osoittautuu kuitenkin vaarattomaksi, eikä kertomukseenkaan dramatisointia ole enää syytä jatkaa. Tempus vaihtuu nopeasti imperfektiksi (*se kuh hyökkäs niihil lasten eväisiin kiinni*), ja kertomus päättyy referatiivisen pluskvamperfektin kautta esitettyihin taustatietoihin (*Roope-poika oli käynnys sen sielt laskemas*). Näin yhdessä pienessä kertomuksessa on jo monia kerronnan tasoja, jotka ilmenevät aikamuotojen vaihtelun kautta (ks. esim. Kieli ja sen kielipit 1994: 116).

Tempuksen vaihtuminen imperfektistä preesensiin voi toimia myös vastakkainasettelun korostimena, kuten esimerkissä (3). Pia kuvailee ensimmäistä koulupäiväänsä uudessa koulussa. Hän on vanhanaikaisessa vaatetuksessaan erottunut muista, ja tätä epämiellyttävää eroavuuttaan hän painottaa paitsi *muut–minä*-vastakkainasettelulla (*muil-oli, miä*) myös aikamuodon vaihdoksella.

- (3) PIA: – – Miäkii olin sellaset kaksnyt senttii leveet toppahousut jalas kaikki nauro mulle ku, kaikil muil-oli vaa tiukat farkut ja, jotkut puutsim poikaset jalas ja *miä* [ed. sana painokkaasti; epäuskoisesti] *tuun* sellasis kauheis läskipohjallisis talvikengis sinne ja, toppahousuis et se on niinku siit ekast päivästä jääny mieleen. (18/97: 13)

Preesensin käyttöä ei siis motivoi pelkästään kerrotun dramaattistaminen vaan myös puhujan halu painottaa kontrastia itsensä ja muiden välillä. Kuvauksessa on myös ainakin äänensävyyn perusteella hieman epäuskoa: puhuja ei enää puhehetkellä voi ymmärtää, kuinka hän on ylipäättään voinut olla niin epämuodikas. Yli-Vakkuri on huomannut, että preesensin käytöllä kesken imperfektikerrontaa voidaan toisinaan ilmaista hämmästystä, epäuskoa tai paheksuntaa (Yli-Vakkuri 1986: 154). Tässä puhuja siis ilmentää

asennetaan kerrottua kohtaan vaihtamalla aikamuotoa kesken kerronnan ja evaluoi samalla koulumuistonsa tärkeimmän kohdan, poikkeavuutensa. Vaikka dramaattinen preesens on sinänsä konventionaalinen käytötapa, senkin tulkintaan vaikuttaa lopulta konteksti.

Helasvuon mukaan kerrontapreesensin käyttö on idiolektikohtainen tyylikeino: jotkut käyttävät sitä, jotkut eivät. Saman vaikutelman, kerrotun elävöittämisen, voi saada aikaan monin eri tavoin, esimerkiksi prosodiikan avulla. (Helasvuo 1991b: 83.) Ikolan mukaan (1964: 88) kerrontapreesensin käyttö saattaa vaihdella paitsi yksilöittäin myös murteittain. Haastatteluaineistossani useimmat kerrontapreesensin esiintymät ovat samojen puhujien kertomuksissa. Varsinkin Tommi (kotoisin Lapinlahdelta) on erityisen mieltynyt käyttämään kerrontapreesensia kertomuksiensa elävöittämiseen ja evaluointiin.

Kerrontapreesensin esiintymistä vain tietyillä puhujilla haastatteluaineistossani voidaan selittää myös toisesta näkökulmasta. Laitisen mukaan (1998: 94) kerrontapreesensin käyttöön vaikuttaa esitystavan luonne ja sitä kautta myös puhetilanne. Esimerkiksi murrehaastatteluissa, joissa suositaan epäsubjektiivista, historioivaa kerrontatapaa, kerrontapreesensia ei juurikaan käytetä. Kerrontapreesensin käyttö mahdollistuu, jos kerrontatapa on luonteeltaan diskursiivista: puhuja pyrkii vaikuttamaan kuuliijaansa, eikä kertojan roolia ole varattu vain yhdelle, haastateltavalle. Näin on esimerkiksi arkikeskusteluissa, joissa kertoja voi vaihtua ja joissa tarinoiden kerrottavuus on yleensä jotenkin osoitettava – esimerkiksi kerrontapreesensia käyttämällä. Tarjan, Tommin ja Ritvan keskustelussa ei noudateta haastatteluille tyypillistä roolijakoa ja kerrontatapaa. Kaikki voivat ottaa halutessaan kertojan roolin tai kuulijana osallistua kertomuksen maailman kommentointiin ja luomiseen.

- (4) TOMMI: – – Me kierrettiin ulkokautta sinnej ja ikkunaan koputtelemmaaj ja, em muistak kuka oli vielä koputtamassa ja ei muistanun niinkus sitä, nim myö koputettiin tyttöisten ikkunnaan.
 TARJA: Tyypillistä.
 TOMMI: Ja, sitten tuli luonnollisestij jonkuv verran kiirej ja, äkkiä takasi ommaan kämppää että ei hitto ei oltum myö ja. No siinä meni semmonen kymmenkunta minuuttia ja, *myö ollaam pokkana nukkumassa siellä* ni tuli niinkun ne poikaisoset että, onko teistä joku käyny ulkona. Ne oli mejjän kavereita kyllä mutta hirmu tuimana – –. (12/94: 8)
- (5) TOMMI: – – Just oltii hyvin kerettys sisälle [tyttöjen huoneeseen] ja saatu, niinku ikkuna kiinnin ni, sitter rupes niitte isoste ääniä kuulumaan sieltä. No ne oli herännys siihen ryminäaj ja. *Tullee* sinneh huoneeseen ja ei muuta ku osa sängy alle piilooj ja sittem myö

[naurua] fiksuimmat tuota, jonkut tytöm peito alle [naurua]. (12/94: 9–10)

- (6) TOMMI: – – Sitte nis siinä kiirees ei kunnolla kerennyp peittoo vetämään ni, multa jäi jalat näkyvii.
 TARJA: Niin. [*innostuneena*]
 TOMMI: Niinku, ja sittes siltä tytöltä jäi kanssa ja, [naurua] *ne käy siellä ja kattoo* että ei täällä ehke oo, [naurua] pois *oj* just, niin että ei täällä taija ollak kettääj ja meitä rupes iha älyttömästin naurattammaaj ja, ei tietenkääm pystynyp pidättelemään naurua siinä ja, sitte että ei hitsi täällähä on neljä jalkaa. [naurua] (12/94: 10)

Suullisissa kertomuksissa nopeat näkökulman vaihdokset ovat tyypillisiä, ja niitä osoitetaan mm. aikamuotojen vaihtelun avulla. Esimerkeissä (4) ja (6) preesensillä osoitetaan myös kertojan äänen vaihtumista kertomuksen henkilöiden ääneksi. Esimerkissä (6) on johtolause (*ne käy siellä ja kattoo että*), josta selviää keiden puheesta on kyse. Jatkossa sitaattia merkitsemään ei tarvita edes johtolauseetta; pelkkä *että* riittää aikamuodon lisäksi: *että, onko teistä joku käyny ulkona; että ei täällä ehke oo; niin että ei täällä taija ollak kettääj ja sitte että ei hitsi täällähä on neljä jalkaa*. Helasvuon mukaan suorien lainauksien preesens muistuttaa dramaattista preesensia: molemmat luovat illuusion siitä, että kertomuksen maailma olisi tässä ja nyt. (Helasvuon 1991b: 83; Kieli ja sen kieliopit 1994: 116–118.)

Preesensin tulkitseminen kertomuksen sisäiseksi arviointikeinoksi tai dramatisointikeinoksi eivät välttämättä ole toisensa poissulkevia vaihtoehtoja. Muun muassa esittelemissäni esimerkeissä kertomuksen kärki, se miksi puhuja pitää kertomustaan kertomisen arvoisena, sekä kertomuksen dramaattisin tai jännittävin tai oudoin vaihe osuvat yhteen. Voidaan ajatella, että preesensillä luodun dramaattisuuden tehtävänä on osoittaa kertomuksen arvo tai kiinnostavuus kuulijalle ja saada kuulija nauttimaan elävöittämällä kerrottua. Kyseessä on siis saman ilmiön kaksi eri puolta.

3.1.2. Referaattipreesens

Tutkiessaan ensimmäisen suomalaisen Raamatun tempusten ja modusten käyttöä Osmo Ikola havaitsi, että lukujen alussa olevissa tiivistelmissä käytetään preesensia lueteltaessa luvun tärkeimmät tapahtumat: *Seitdzemendenä päivänä lepä Iumala, ja pyhittä sen*. Tällaista menneisyyteen viittaavaa preesensia Ikola kutsuu **referaattipreesensiksi** ja

määrittelee sen viittaavan informaatioon, joka on tallennettu kuvaksi, kirjoitukseksi tms. Informaation alkuperä on menneisyydessä, mutta sen tallenne kuuluu nykyisyyteen, joten on luontevaa viitata informaatioon nimenomaan preesensillä. Toisin kuin kerrontapreesens, jonka tarkoituksena voidaan pitää mm. nykyhetken illuusion herättämistä, referaattipreesens kertoo asiat kokonaan irrotettuna nykyhetkestä. Ikolan sanoin “puhujan omalla aika-asemalla ei ole merkitystä”. (Ikola 1949: 85, 88–89; ks. myös Hyvönen–Jämsä 1978: 8.)

Ikola on erottanut referaattipreesensistä ns. **lähteen preesensin**, vaikka molemmat käyttötavat liittyvätkin kiinteästi toisiinsa. Lähteen preesensia käytetään, kun ilmaistaan jonkin tallenteena olevan tiedon lähde eli se, kenen sanomisista tai tekemisistä on kyse. Subjektina on henkilöä tarkoittava sana, kirja tai tekstin kohta ja predikaattina sanomista tai mielipiteen ilmaisemista merkitsevä verbi. *Profeetta sanoo Raamatussa. Raamatussa sanotaan.* Tässäkin tapauksessa preesensillä ilmaistu tekeminen on tapahtunut ennen nykyhetkeä, vaikka se esitetäänkin nykyhetken aikaisena. Osmo Ikolan mukaan lähteen preesensin käyttöä selittää ja oikeuttaa se, että lausuma on jossain kirjoitettuna tai se on muuten yleisesti tunnettu. (Ikola 1949: 93–94; ks. myös Hyvönen–Jämsä 1978: 8–9.)

Esimerkissä (7) koululaispojat Urho ja Antti referoivat näkemänsä elokuvan (Bad Taste) tapahtumat preesensissä elokuvasta tietämättömälle haastattelijalle.

- (7) URHO: Se on vähä semmonen avaruuslentofilmi kans.
 ANTTI: Ihah hullu.
 URHO: Siinä vähä, lihampalaset *lentää* mutta, se om muute iha.
 PIA: Minkälainej juoni siinä sitte on?
 ANTTI: Avaruusolennot *hyökkää* maahaj ja, *siel-o* tämmöne ryhymä joka, *tappaa* niitä, joo niit oli neljäkö niitä oli vai viis, no ei siihnä sitte oikeim muuta ookka sittev vain *tapethan* toisia siinä. (37/98: 6–7)

Esimerkissä (8) Markus kertoo Lapsen huone -näytelmän sisällöstä käyttäen referaattipreesensia. Suurimman osan juonesta hän tosin on kertonut imperfektissä, ja vasta loppuratkaisun tiivistämiseen hän käyttää referaattipreesensia. Tässä näytelmän sisällön referaatissa on myös siirtymä kerronnan tasolta toiselle, nimittäin juonen referoinista näytelmän henkilöiden ajatuksien referointiin. Henkilöiden ajatuksiin eläytyminen on esitetty preesensissä (*että nyt on jotain tehtävä että ei tällanev voi jatkua että vaan töis käydään eikä huomatal lainkaal lasta*).

- (8) MARKUS: – – Se ratkee sittel lopus sillai että se, äiti ja isä *huamaa* että nyt on jotain tehtävä että ei tällanev voi jatkaa että vaan töis käydään eikä huomatal lainkaal lasta ja. Sitten se *huomataan* siinä ja se, poika *rupee* puhumaaj ja siinä, kaikki sitte, *kääntyy* siinäkin hyvin että. (12/95: 8)

Viittaaminen referaattipreesensillä jonkin tallenteen, esimerkiksi kirjan, elokuvan tai näytelmän, sisältöön on konventionaalistunut keino, joka tunnetaan myös muissa kielissä, esimerkiksi englannissa (Heikkilä 1995: 112, 116). Haastatteluaineistossani ei kuitenkaan ole juurikaan tilanteita, joissa puhuja olisi referoinut jotain lukemaansa tai näkemäänsä tallennetta. Vaikka useimpien haastatteluiden puheenaiheina ovat lempikirjat ja -elokuvat, vain harvoissa haastatteluissa haastattelija kannustaa selostamaan tai haastateltava itse oma-aloitteisesti alkaa selostaa sisältöä. Yleensä haastateltava tyytyy luettelemaan mieluisat teokset tai mainitsee lyhytsanaisesti kirjan tai elokuvan kiinnostavuudesta ilman, että perustelisi mielipidettään esimerkiksi viittaamalla teoksen tapahtumiin. Tämä selittänee osaltaan sitä, miksi referaattipreesenssiä ei juurikaan esiinny haastatteluaineistossani.

Elina Heikkilä (1995) on tarkastellut sanomalehtien kuvatekstien aikamuotojakautumaa ja havainnut preesensin olevan melko yleinen viitattaessa lehdenlukuhetkellä jo menneisyyteen kuuluvaan tapahtumaan. Hän lähestyy kuvatekstien preesensin käyttöä mm. referaattipreesensin¹⁴ näkökulmasta: preesensillä kerrotaan kuvan tilanteesta eli viitataan tallenteen sisältöön. Kiinnostavaa Heikkilän havainnoissa ja tulkinnoissa on kuvan ja tekstin yhteistyö käytettäessä preesenssiä. Heikkilä vertaa kuvatekstien preesenssiä yhtä mahdolliseen imperfektiin. Referaattipreesens kertoo nimenomaan kuvasta, kun taas imperfekti vastaavassa kohdassa viittaisi suoraan tapahtumaan eikä kuvaan. Kuvan tehtävänä olisi vain toistaa imperfektissä ilmaistu kertomus. (Heikkilä 1995: 108, 112–114.)

Seuraava esimerkki on poimittu Mustan laatikon insertistä, jonka tarkoituksena on tukea keskustelua presidentti Martti Ahtisaarelle tarjotuista pörssiyhtiöiden hallituspaikoista. Inserttikatkelmassa kerrataan Ahtisaaren ja mm. UPM-Kymmenen yhteistä historiaa sekä ihmisten suhtautumista silloisen Tasavallan presidentin toimiin.

---

¹⁴ Toinen tulkintamahdollisuus on dramaattinen preesens (ks. tarkemmin Heikkilä 1995: 112, 127).

- (9) LEHTIPUU [ääni]: *Tammikuussa 1995* presidentti Martti Ahtisaari *matkustaa* Kauko-Itään [näytetään samanaikaisesti kuvaa lentokoneesta ja sitten Ahtisaaresta nousemassa limusiinista]. Mukana *seuraavat* miltei kaikki tärkeimmät yritysjohtajat. Matkan julkilausettuna tarkoituksena *on* lisätä vientiä. Ensimmäisen kohdemaan, Indonesian, surkean ihmisoikeustilanteen presidentin erikoisavustaja *kuittaa* sanomalla että kauppa ja ihmisoikeudet ovat kaksi eri asiaa – –. [Kuvasarja vaihtuu koko ajan; näytetään esimerkiksi mellakoita.]
 – – Metsäyhtiö UPM-Kymmene *aloittaa* yhteistyön April-yhtiön kanssa *vuonna 1997*. Tarkoituksena *on* perustaa suuri paperitehdas Indonesiaan. *Seuraavana vuonna* Ahtisaari *myöntää* korkeat kunniamerkit Indonesian metsäministerille sekä April-konsernin johtajalle [kuvia diplomaateista]. Protestiksi kirjailija Leena Krohn ja graafikko Marjatta Hanhijoki *palauttavat* pro Finlandia-mitalinsa. [Kuvasarjassa näytetään mm. kirjailijaa, mitaleita ja protestilausumaa] – – Myös kansalaisten enemmistö *paheksuu*. (ML 14.3.2000)

Referaattipreesensissä esitetty selostus presidentti Martti Ahtisaaresta viennin edistäjänä sekä valikoitu uutiskuvasarja tukevat toisiansa. Imperfektin käyttö ei olisi yhtä luontevaa, vaikka selostukseen liittyikin menneen ajan määritteitä, kuten *tammikuussa 1995, vuonna 1997 ja seuraavana vuonna*. Tutkiessaan sanomalehtien kuvatekstejä Heikkilä (1995: 113–114) havaitsi, että referaattipreesensin yhteydessä voi esiintyä ajanmääreitä, jotka sitovat kuvatekstin kertomaa tiettyyn menneeseen hetkeen.

3.1.3. Referatiivinen perfektin ja pluskvamperfektin

Tempusta voidaan käyttää osoittamaan, että tieto on muilta kuultua, ns. toisen käden tietoa. Tähän tehtävään – referoinnin osoittamiseen – soveltuvat perfektin ja pluskvamperfektin, esim. *On elänyt ukko ja akka; Matti oli varoituksista huolimatta vain mennyt*. (Kuiri 1984: 225, 233; Penttilä 1963: 615, 617.) Toisilta kuullun lisämerkitys aiheuttaa sen, että näillä tempuksilla voidaan katsoa olevan modaalin merkitys tai ainakin ne ovat likeisessä yhteydessä modaalisuuteen. Tempuksen valinta voi siis riippua samalla tavalla puhujan valinnasta kuin modaaliset elementit. (Kuiri 1984: 230–231; ks. myös Ikola 1964: 100, 104–106.)

Kaija Kuiri vertaa perfektin referatiivista käyttöä viron epäsuoraan tapaluokkaan. Perfektillä ei kuitenkaan ole mitään muusta perfektistä poikkeavia ulkoisia tuntomerkkejä, jotka automatisoisivat tulkintaa. Se, että perfektin tulkitaan toisilta kuultua osoittavaksi

elementiksi, perustuu siis täysin teksti- ja tilannekontekstiin. Sama teksti- ja tilannekontekstin huomioon ottaminen koskee myös pluskvamperfektiä. (Kuiiri 1984: 230, 237.)

Kuirin mukaan tulkinta muilta saadun tiedon osoittimeksi riippuu ratkaisevasti siitä, voiko perfektin tai pluskvamperfektin vaihtaa kyseisessä kontekstissa imperfektiin. Jos puhuja olisi voinut valita kertomuksensa aikamuodoksi yhtä hyvin myös imperfektin, on kyse referatiivisesta käytöstä. (Kuiiri 1984: 231, 237.) Perfektin tai pluskvamperfektin käytöllä on siten tällaisissa konteksteissa erityinen funktio verrattuna aikasuhteiden kannalta yhtä mahdolliseen imperfektiin. Imperfektin ilmaiseminen ilmaisi vain menneen tapahtuman tosiasiana sisältämättä viittausta tiedon alkuperään (Ikola 1964: 105).

Helasvuon mukaan kertomukseen muodostuu kuulemahetken taso silloin, kun kertoja välittää jolta kulta muulta kuulemaansa. Kuulemahetki on se hetki, jolloin kertoja itse kuuli tapahtuneesta. Koska kertomus ei kuvaa tapahtumia sinänsä vaan välittää aina kertojan tulkinnan, muilta kuullun referoinnissa on mukana useamman kuin yhden henkilön tulkintaa. (Helasvuo 1991b: 77.) Aikamuotovalinnalla osoitetaan kerrottu moninkertaiseksi tulkinnaksi, jolloin kuulija voi tehdä omat päätelmänsä kerrotun paikansapitävyydestä. Näin on esimerkiksi (10), jossa Jaana ja Jari alkavat yhdessä käsitellä ja muistella kuulemiaan huhupuheita.

(10) JAANA: Mm, mut eiks se ookkis semmone yleisnero se Klami tai sillee että, se *on kuulemma* noin viistoistavuotiaana *ilmestynys* sinne, Turun yliopiston käytävillej ja se *on ollut* tämmönel lapsinero ja.

JARI: No ei se, tai ei se tota, ilmeisestim mikää iha, hirvee huonomuistinem mies ook ku, semmosta juttuaki, siitä, liikku siellä, valmennuskursseilla just että, ne ois, lyöny, jotaiv vetoja siitä että, pystyykö se, opiskelemaa, johonki, muutamaam minuuttii, tietysti sitä *oli liioiteltu* että mitem pieni aika se *o ollu* mutta kuitenkin, puhelilluettelon, yks sivu *oli pitäny* opiskella ja, sit se *oli kuulema voittanus* sev vedon että ainakun ne *oli sanonuj* jonkun numeron ni, se, Klami *oli* sitte, *pystynys* sanomaa että kenen numero se oj ja, mahdollisestiv vielä sen että, missä se asuu.

JAANA: Elä, ihan totta.

JARI: Mutta tästäkää ei sitten tiiä että, onko se, onko se totta, että *onko* se *ollu*, kokonainen sivu vai, *onks* semmosta yleensäkkään *tapahtunu*. Siitä, miehestä nimittail liikkuu siellä, Turun yliopiston oikeustieteellisessä tiedekunnassa ainakih hirveestik kaikkia, juttuja että millon se *on ajanu*, tonttulakki päässä, kolmipyöräsellä jossai, Turun keskustassa joskus, joulukuussa ja, [JAANA: Pikkujouluista] no ei tietä onko pikkujouluista mutta kuitenkin tää kolmipyöräne *on ollut* siinä se pääasia että. (40/97: 8)

Valitsemalla perfektin aikamuodoksi Jaana ilmaisee, että kyseessä on toisen käden tieto, huhupuhe, eikä itse todistettu. Imperfektia käytettäessä on sitä vastoin yleensä kyseessä asia, jonka puhuja on itse välittömästi havainnut (Ikola 1964: 105). Jaanan

puheenvuorossa referatiivisuutta osoittaa perfektin lisäksi *kuulemma*, joka eksplisiittisesti merkitsee kerrotun nimenomaan muilta kuulluksi. Eeva-Leena Seppänen (1997: 12, 14–15) onkin huomauttanut, että perfektin tulkitseminen toisen käden tietoa osoittavaksi riippuisi enemmänkin määritteistä ja esiintymäympäristöstä kuin aikamuodon valinnasta.

Myös Jari käyttää aluksi perfektiiä osoittamaan kerrotun olevan vain kuulopuhetta (*tietysti sitä ol liioteltu että mitem pieni aika se o ollu*) mutta siirtyy sitten kertomaan kuulemaansa pluskvamperfektissä. Myöhemmin kertoessaan toista, samaan aiheeseen liittyvää kuulopuhetta Jari palaa perfektin käyttöön: *millon se on ajanu, tonttulakki päässä, kolmipyöräsellä jossai ja tää kolmipyöräne on ollut siinä se pääasia että*. Jari ei turvaudu *kuulemma*-adverbiin, vaan pelkkä perfekti riittää referaatin osoittamiseen. Toisaalta *kuulemma* ei olisikaan tarpeen, sillä tässä keskustelukontekstissa molemmille on täysin selvää, millaisella kerronnan tasolla liikutaan. (Vrt. Seppänen 1997: 15.)

Miten sitten esimerkin vaihtelu perfektin ja pluskvamperfektin välillä olisi selitettävä? Kuirin mukaan pluskvamperfektillä ja perfektillä ei ole eriytynyttä työnjakoa muilta kuulluksi osoittamisen tehtävässä. Molemmat aikamuodot voivat periaatteessa esiintyä samoissa konteksteissa, siis korvata toisensa. Väitteensä Kuiri perustelee sillä, että joissakin murteissa *olla*-apuverbi jää kokonaan pois ja muilta kuulluksi osoittamisen merkiksi jää pelkkä pääverbin partisiippimuoto, jolloin pluskvamperfekti ja perfekti lankeavat yhteen. *Sillä maolarilla ollut lähellä pappilata mökki*. (Kuiri 1984: 240; ks. myös Latvala 1899: 54.) Näin viittaushetken osoittamisella ei olisi merkitystä. Kyse olisi ennemminkin tendensseistä käyttää jompaakumpaa aikamuotoa.¹⁵ (Kuiri 1984: 240.) Helasvuo (1991b: 84) pitää kuitenkin Kuirin selitystä liian varovaisena, sillä ainakaan keskusteluaineistossa Kuirin mainitsevat kriteerit eivät selitä referatiivisen perfektin ja pluskvamperfektin vaihtelua. Helasvuo ei kuitenkaan tarjoa omaa käsitystään merkityserosta.

---

¹⁵ Pluskvamperfektiä käytetään todennäköisemmin silloin, kun tiedon alkuperäisenä kertojana on ollut joku tietty henkilö, ehkä jopa suoraan kerronnassa mainittu, ja kun tiedon kohteena on yksi ainoa ajallisaikallinen tapahtumasarja. Perfektiä puhuja käyttää todennäköisemmin silloin, kun hän jättää alkuperäisen kertojan mainitsematta tai esittää lähteeksi suuren ryhmän eri henkilöitä ja kun tiedon kohteena on jokin yleinen menneisyudessa vallinnut fakta tai usein samankaltaisena toistunut tapahtumasarja. Pluskvamperfekti on näin spesifimpi kuin perfekti sekä tiedon lähteen että tiedon kohteen ilmaisemisessa. (Kuiri 1984: 240–241.) Esimerkin (10) aikamuotovaihtelua Kuirin mainitsevat seikat eivät kuitenkaan tunnu selittävän.

Aineistossani ei juurikaan ole sellaisia perfektin esiintymiä, jotka voisi kiistatta tulkita nimenomaan tai pelkästään perfektin referatiiviseksi käytöksi. Esimerkissä (10) perfekti kyllä liittyy referointiin, mutta sen lisäksi se osoittaa, toisin kuin pluskvamperfekti, referoidun olevan keskusteluhetkellä relevantti. Sisarukset ovat keskustelleet oikeustieteellisen professoreista, ja Jaana tarjoaa nimenomaan perfektia käyttämällä huhupuheen uutena aiheena, joka liittyy meneillään olevaan puheenaiheeseen. Jari puolestaan vahvistaa paitsi Jaanan tarjoaman aiheen myös kertomansa relevanttiuden valitsemalla perfektin referaattiinsa.¹⁶ Vasta sitten hän alkaa selostaa kuulemaansa pluskvamperfektissä. Myöhemmin alkaessaan kertoa uutta samaan henkilöön liittyvää huhua Jari tukeutuu taas perfektiin ja korostaa näin kerrotun liittymistä aiemmin sanottuun. (Ks. tarkemmin perfektin keskustelumerkityksistä Seppänen 1997.)

Vaihtelu perfektin ja pluskvamperfektin välillä voisi siis selittyä niin, että kertoja haluaa perfektia käyttämällä osoittaa paitsi referointia myös kerrotun relevanttiutta puhehetkellä, esimerkiksi liittymistä puheenaiheeseen. Kertoja on orientoitunut paitsi kuulemansa referoimiseen myös keskusteluhetkeen ja kuulijoihinsa. Pluskvamperferti sen sijaan on samoin kuin imperfekti selkeästi kerronnan tempus, ja paljastaa kertojan olevan orientoitunut kertomuksen maailmaan, sen referoimiseen (Kieli ja sen kieliopit 1994: 116–117).

Vaikka referatiivista perfektia ei niinkään esiinny aineistossani, pluskvamperfektin referatiivinen käyttö on yleistä kertomusjaksoissa. Näissä kertomusjaksoissa puhuja on jo saavuttanut itselleen kertojan itseoikeutetun roolin ja kuulijat ovat uppoutuneet kertomuksen maailmaan, jolloin kerrotun relevanttiutta ei tarvitse todistella. Esimerkissä (11) Tarja kertoo rippikoulumuistoaan: on pelattu yötä vasten spiritismiä, ja yksi osallistujista, Tommi, on ottanut spiritismin liian vakavasti. Tommin yöllinen pakomatka on kuulopuhetta, jota Tarja referoi. Itse hän ei ole ollut todistamassa tapahtumaa. Nina puolestaan on ilmeisesti lukenut Ural-pyöräilijöiden talvisesta Jäämeren-matkasta lehdestä (12). Kun tieto on osoitettu toisen käden tiedoksi referatiivisen pluskvamperfektin kautta, tempus vaihtuu imperfektiksi.

---

¹⁶ Perfektin tehtävää keskustelun rakenteen kannalta käsitellään tarkemmin luvussa 3.2.

- (11) TARJA: Sit se pelkäs nii hirveestis se Tommi niinku et se ei saanus sitä pois mielestään, sitte illalla mentiin nukkummaan, ni se meni vaatteet päällä nukkummaa, ku sitä pelotti niin kaoheestij ja, se *oli kuulemma* ihan niinku tönkkösuolattum muikku ni, *maannus* siellä sängyssääj ja, sitte, siellä, se *oli nukkunu* yläpetillä ja sit siellä oli niinku semmone vaakasuora laudotus, niij joku *oli* siellä toisella puolella *vetässy* et siitä kuulu semmone niinku lärinä tai semmonen ni se *oli* se Tommi *hypännys* sängystä lähtenyj juoksemaa ympäri sitä kurssikeskusta ja *huutanu* että piru tulloo, piru tulloo. (12/94: 2–3)
- (12) NINA: – –Ne uralpyöräilijät, *oli tehny*, matkan Jäämerelle, talvella [naurua]. Tää oli ihan, joku tämmönen, et eurooppalaiset motoristit *oli tullu* ihan, ulkomailta, ihmisiä [naurua], ja ajo näillä fantastisilla Ural-pyörillä ja, ajovat tosiaaj Jäämerellej ja siis, kolmenkymmenen asteem pakkasessa. Et sitä mä sanoj jo urheiluks. (26/97: 12)

Esimerkissä (11) on myös muita muilta kuultua osoittavia aineksia, nimittäin *kuulemma*. Tempusvalinnan ja *kuulemma*-adverbin kautta Tarja paitsi osoittaa tiedon alkuperää myös tiedon luotettavuutta: kuulopuheen todenperäisyydestä Tarjan ei tarvitse kantaa vastuuta. Kuiri onkin huomauttanut, että puhuja voi referatiivista perfektiiä tai pluskvamperfektiiä käyttämällä etäännyä kertomastaan ja osoittaa samalla, että ei välttämättä usko kerrotun olevan totta. Muilta kuulluksi osoittaminen on siis kielellinen keino, jonka ei tarvitse olla suhteessa todellisuuteen: siihen, onko puhuja todella kuullut asiasta jolta kulta muulta vai kokenut itse. (Kuiri 1984: 227–228; vrt. Ikola 1949: 66.)

Esimerkissä (13) pluskvamperfekti sitä vastoin on ainoa kielellinen aines, joka paljastaa kyseessä olevan referoinnin. Samalla se on – verrattuna imperfektiin – latautunut kertomuksen kannalta tärkeällä, kenties puhujan vahingossa paljastamalla tilannetiedolla.

- (13) – Mä *olin istumu* siellä valomerkkiin asti, sit kaverit *oli raahannu* mut kotiin nukkumaan. (Keskusteluja, kevät 2000)
- (14) PIA: Miä aina, kuulen kavereilt niinku juttui että, mitä mie en ite muista siis joku kertoo mulle jonkun, mitä mie *olin* jonkun *rempassuj* jonkun hauskej jutum mut mie en ite sit muista – –. (18/97: 11)

Esimerkissä (13) aikamuodon valinta osoittaa, että puhujalla ei ole mielikuvia ravintolakäyntinsä loppuillasta, vaan hän on ilmeisesti kavereiltaan kuullut sammumisensa jälkeisistä tapahtumista. Sammumisen vaikutelmaa ei syntyisi, jos pluskvamperfektin tilalle vaihdettaisiin imperfekti, vrt. *mä istuin siellä valomerkkiin asti, sit kaverit raahasi mut kotiin nukkumaan*. Imperfektivastine antaisi vaikutelman, että puhuja olisi itse tietoinen tapahtuneesta. Esimerkissä (14) Pia toistelee, ettei muista tehneensä jotain, mitä on kavereilta kuullut. Aikamuodon valinta (*mie olin jonkun rempassuj jonkun hauskej*

jutum) vahvistaa muistamattomuuden vakuuttelua.

Osmo Ikolan mukaan perfektin ja pluskvamperfektin referatiivinen käyttö on nimenomaan puhekielinen piirre. Vanhasta kirjasuomesta ei juurikaan löydy esimerkistöä, vaikka murteissa perfektin ja pluskvamperfektin referatiivinen käyttö lienee melko vanhaa perua. (Ikola 1961: 300–302.) Muun muassa Latvala (1895 ja 1899), Setälä (1883) ja Kannisto (1902) mainitsevat perfektin tai pluskvamperfektin referatiivisesta käytöstä tutkimissaan murteissa. Esimerkiksi Latvala selittää pluskvamperfektin kertomuksessa ilmoittavan asian muilta kuulluksi: *Kun oli päässy lukemasta, niin oli heittäny kirjan uuniin ja polttanu*. Myös Kannisto on tavannut murteessa referatiivisesti käytettyä pluskvamperfektiä: *Poika oli valittanus sittep päätänsäk kipeeks*. Setälän mukaan perfekti on pluskvamperfektiä harvinaisempi referatiivisessa merkityksessä. Perfektistä hän mainitsee mm. seuraavan esimerkin: *Kaheksan aast'-aikoa ne Venäläiset on pitäneet Suomea hallussaan*. (Setälä 1883: 115; Latvala 1895: 55; Kannisto 1902:199.)

3.1.4. Inferentiaalinen perfekti – päättelytiedon ilmaiseminen

Matti Larjavaaran mukaan (1990: 236) suomen perfekti on (evidentiaalina) paitsi toiselta kuulemista ilmaiseva myös inferentiaali eli päättelytietoa osoittava. Saman havainnon on esittänyt jo Penttilä, jonka mukaan perfekti ei ole niin tavallinen referaatin kuin päättelytiedon osoittamisessa. Perfektillä ilmaistaan, että kyseessä on puhujan tai kirjoittajan päätelmä, tutkimustulos tai oletus, joka siis ei perustu puhujan välittömään tietoon vaan – kuten Ikola täsmentää – johonkin nykyhetken asiantilaan. *Johdumme täten kysymykseen, mistä Agricollalla oli suomen kielen taitonsa. Joko sen on täytynyt olla hänen äidinkielensä tai hän on sen myöhemmin oppinut*. (Penttilä 1963: 615; Ikola 1964: 105.) Näin perfekti eroaa evidentiaaliselta tehtävältään pluskvamperfektistä, joka on selvemmin ja useammin merkitykseltään referatiivinen (Setälä 1883: 115; Penttilä 1963: 615, 617; vrt. Kuiri 1984: 240–241).

Sekä referatiiviselle että inferentiaalille perfektille on yhteistä se, että tieto ei ole välitöntä, itse koettua. Seuraavassa esimerkissä kyse ei voi olla välittömästä havainnosta. Puhuja on alle kolmikymppinen mutta puhuu ennen syntymäänsä vallinneesta tapakulttuu-

rista. Perfektin käytön voi tulkita osoittavan tai korostavan puhujan arvelua, vaikka toisaalta kyse voisi olla myös epämääräisestä kuulematiedosta, jossa tiedon lähdettä ja kohdetta ei haluta tai voida spesifioida tarkasti (ks. referatiivisen perfektin tehtävistä Kuiri 1984: 240–241).

- (15) NINA: – – Nii *onhan* tietystit tanssipaikoillakin niin, mää luulen että niis *on ollu* aika lailla samallainem meininki, kun nykyään kapakois tietenkään niim paljo *ei ooj juotu* mut kyllä sielläkin, miehet *on yleensä joutu*, täyskännin ja, tai ainaki, osa miehistä. Että kyllä kai semmonen kulttuuri on aina ollu, osa suomalaista identiteettiä. (26/97: 18)

Lienee kuitenkin perustelluinta olettaa, että perfektillä ilmaistaan nimenomaan puhujan omaa päätelmää, joka perustuu nykyiseen ravintolakulttuuriin. Yleisten juontitapojen kuvaus on nimittäin merkitty päätelmäksi paitsi tempuksen valinnalla myös huomautuksella *mää luulen*. Näin esimerkissä on siis muutakin päättelyä tai arvelua osoittavaa ainesta kuin perfekti.

Inferentiaalilla perfektillä puhuja voi ilmaista sitoutumistaan sanottuun. Perfekti-hän osoittaa sanotun vain oletukseksi, päättelyyn perustuvaksi (Ikola 1964: 105). Jos Nina sitä vastoin olisi valinnut aikamuodoksi perfektin sijaan yhtä mahdollisen imperfektin (*niis oli aika lailla samallainem meininki; tietenkään niim paljo ei juotu; miehet yleensä joiivat*), perusteluketju olisi sävyiltään vakuuttavampi ja historioivampi. Puhuja ikään kuin esittäisi juontitavat menneisyyteen kuuluvana tosiasiana (ks. Ikola 1964: 105). Niinpä sanotun varmuusaste esimerkissä (15) lievenee, vaikka päätelmä nousisikin yhteisestä kulttuurisesta tietoudesta ja vaikka myös nykyisen juomakulttuurin perusteella olisikin perusteltua päätellä niin (*että kyllä kai semmonen kulttuuri on aina ollu, osa suomalaista identiteettiä*). Päättelytiedoksi ilmaiseminen onkin viestinnällisesti tärkeää (Larjavaara 1990: 237).

Myös seuraavassa esimerkissä on muutakin päättelyä tai arvelua osoittavaa ainesta kuin aikamuoto. Saara ilmaisee lausumansa päättelyksi paitsi tempuksen valinnalla myös modaalisella adverbilla *varmaan*. Hän ei esitä käsitystään Laura Voutilaisen etsiytyemisestä teatteriin paljaana tosiasiana vaan asiana, jonka todennäköisyyteen hän ottaa kantaa.

- (16) SAARA: Joo mä oon kans kuullus se [Laura Voutilainen] on kyllä silleen nytte ku se ei oov voitul levyttää niiv *varmaa, oj joutunu* ettimään semmosia uusia ulottuvuuksia että mum mielestä se on kyllä hirvee, hirveeh hyvä – –. (10/97: 8)

Seppäsen mukaan myös perfektin inferentiaaliseen tulkintaan vaikuttaa päättelykontekstin luominen eikä suinkaan pelkkä aikamuodon valinta. Ilman päättelykontekstin luomista esimerkit (15) ja (16) voisi siis tulkita yhtä hyvin myös totena tarjoutuiksi. (Seppänen 1997: 15.)

Esimerkissä (17) perfektiiä käytetään kertojan päättelyn osoittamiseen kuvittelujaksossa, johon nykyhetkestä ei voi löytää perusteita (kuten edellisissä esimerkeissä). Kyseessä on puhdas fantasia. Nina luo aloituksellaan *mullahan on tämmönen teoria* kuvittelutilan, jota hän pitää jatkossa yllä perfektin käytöllä. Aikamuodon lisäksi modaalinen adverbii *varmasti* sekä *mä oon päätellyt* ilmaisevat kerrotun varmuusastetta. Seppäsen mukaan (1997: 15) kerran asetettua päättelykontekstia voidaan jatkaa käyttämällä perfektiiä. Imperfektii sen sijaan ei takaa kuvittelutilavaikutelmaa.

- (17) NINA: *Mullahan on tämmönen teoria* [naurua] että, ihmiset *on* alumperin *asunuv* Venuksella. -- Ja me *olla*an *tultus* siellä, niinku tähän samaam pisteeseen ku, mihin nyt ollaam menossa, elikkä siellä kanssa *varmasti* saasteet ja muut, *on niinkus saastuttanus* sen, planeetan sillä tavalla että sinne *on tullu*, paha kasvihuoneilmiö. -- Tosiaan tästä kasvihuoneilmiöstä joka siellä on tällä hetkellä niin *mä oom päätellyn* näin että, me *olla*an *saatu* sinne aikaan semmonen kasvihuoneilmiö, et siel-ei voi enää asua. Sit me *olla*an *tultu*, raketeilla tänne. Ja nyt meil-on taas vähän samallinen tilanne, kun sillon, ja nyt me ollaan kehitlemäs sitte, ilmakehää Marssiin elikkä tää on tämmönen, jatkuva kehitys --. Joo kyllä mä otav vastalauseita vastaan. [naurua]
 MARJA: Ensinnäki että, miten ne, ihmiset *on selviytynys* siitä rakettimatkastasta?
 NINA: Nii. Se voi olla et jos, humanoidit *on tullu* apuu, ja *tuonum* meiät ufolla tänne, jos, meil-ei varmaa ook koska, oishan ne raketit toisaalta täällä jossain nyt. (26/97: 23)

Nina käyttää inferentiaalia, päättelytietoa ilmaisevaa perfektiiä humoristisesti omiin tarkoituksiinsa. Jos hän olisi käyttänyt imperfektiiä, joka on raportoinnin tempus, leikki-mielisen teorian sävy olisi varmempi; ikään kuin esitettäisiin faktatietoa eikä vain päättelytietoa. Kuuntelija Marja menee kuvitteluleikkiin mukaan ja omaksuu päättelytiedon tai oikeastaan kuvittelutilan (tässä) perfektin kysymykseensä: *miten ne, ihmiset on selviytynys siitä rakettimatkastasta*.

Jos inferentiaalia perfektiiä tai pluskvamperfektiiä käytetään kerrottaessa itselle tapahtuneesta, syntyy vaikutelma, että puhuja tarkastelisi itseään ikään kuin ulkoapäin. Nyt on kyse paitsi päättelytiedon osoittamisesta myös näkökulman valinnasta: oma toiminta jossain tilanteessa esitetään jälkikäteen niin kuin kerronnan kohteena olisi objekti, jolle tapahtuu asioita tai joka toimii jotenkin tahattomasti, ilman selvää pyrkimystä. Ulkopuolistaminen aikamuodon kautta saattaa siis ilmaista puhujan käsitystä omasta

tietoisuudestaan kyseisessä tilanteessa. Hän voi vain päätellä, mitä on tapahtunut. (Ks. myös Seppänen 1997: 14–15.)

Inferentiaali perfekti luo edellä kuvatun kaltaista, puhujasta itsestään etäännyttävää tuntua esimerkissä (18). Aikamuodon valinta paljastaa siinä puhujan arvion tietoisuuden tilastaan menneisyyteen sijoittuvassa tilanteessa. Ennen esimerkin (18) katkelmaa haastattelija on pyytänyt Hanneletta kertomaan ensimmäisestä lapsuusmuistostaan.

- (18) HANNELE: – – Ensimmäistä lapsuusmuistoa mä, mä veikkaisin että se on semmonen että kum *me ollaam muutettu*, siihem meidän tiiliseen omakotitaloon, niin nin semmosesta toisesta paikkaa semmonen pieni automatka ja *mä oon istunus* semmosev vieraan sedän sylissä, etupenkillä. Ja niin nin sitte *on menty* semmosta hiekkatietä *ajettu* ja meil *on olluk* kauheet kuormat kauheet kuormat, tavaraa siinä autossaki. Se on niinku se ensimmäinen semmonen muisto et mä muistan sen, sen auton suurim piirtein semmosen harmaan, enkä mä *ook* kyllä kauheev vanha *ollu* et oisinko mä olluj joku ehkä vajaa viis vuotta tai joku tommonen et se on semmonen tunnelmakuva mut se on totta kyl. (6/94: 3)

Hannele toteaa lapsuusmuistostaan heti alkuun: *ensimmäistä lapsuusmuistoa mä veikkaisin*. Aloitus tuo esille hienoisen epävarmuuden. Lapsuusmuiston kertomisessa aikamuodon valinta ei riipu vain aikasuhteista. Perfektin valitseminen kerronnan aikamuodoksi ilmaisee puhujan suhtautumista tapahtumaan ja itseensä tapahtumahetkellä. Lapsuusmuisto tulee kerrotuksi ikään kuin ulkoapäin katsottuna, etäännytettyinä itsestä mutta lähennettynä kuitenkin puhehetkeen: kertoja-minä tarkastelee kokija-minää puhehetken näkökulmasta. Perfektillä on tässä myös kerronnan aikaa hidastava vaikutus; muistelusta tulee tunnelmakuvamainen (ks. Valkama 1983: 133–134).

Samaa vaikutelmaa – muistikuvan epätarkkuutta ja epämääräistä ajattomuutta – ei syntyisi, jos puhuja olisi valinnut muistelujakson tempukseksi imperfektin, vrt. *mä istuin semmosev vieraan sedän sylissä; mentiin semmosta hiekkatietä ajettiin ja meil oli kauheet kuormat; enkä mä kyllä olluk kauheen vanha*. Ei heräisi epäilystä, että kertoja jälkikäteen rekonstruoi muistonsa tai että hän tarkkailisi kokija-minäänsä ulkoapäin. Tarina sitoutuisi paremmin sekä tapahtuma-aikaan ja -tilanteeseen että kokija-minään. Imperfekti on nimittäin tilanteeseen sidonnainen tempus, jonka ohessa esiintyy yleensä täsmällisiä ajanmääritteitä. Perfekti sitä vastoin viittaa summittaisemmin tapahtuma-ajankohtaan, ja siten se myös etäännyttää tilannettakin taka-alalle. (Kieli ja sen kieliopit 1994: 117.) Kokija-minän etäännyttämiseen saattaa taas osaltaan vaikuttaa tulkinnan yhdistyminen

perfektin referatiiviseen käyttöön. Perfektiähän käytetään referatiivisesti silloin, kun kerrotaan jostain, mitä itse ei ole suoranaisesti kokenut tai havainnut.

3.2. Keskustelun rakenteen jäsentäminen

3.2.1. Perustelun tai selityksen tarjoamisen perfekti

Keskustelu on rakenteellisesti jäsentynyttä. Peräkkäiset puheenvuorot liittyvät toisiinsa ja muodostavat rakenteellisia ja temaattisia jaksoja eli sekvenssejä. Jokainen puheenvuoro on samalla sekä tulkinta edellisestä että konteksti seuraavalle. (Raevaara 1997: 75; Hakulinen 1997a: 16; E. Lehtinen 1999: 153.) Seuraavaksi tulkitsemme aikamuotoja keskusteluanalyttisesti, suhteessa keskustelun rakentumiseen. Kysymyksenä on, jäsennetäänkö aikamuodoilla keskustelua temaattisiksi ja rakenteelliseksi jaksoiksi. Kiinnostavaa keskustelun rakentumisen kannalta on etenkin perfektin käyttö. (Seppänen 1997.)

Perfektin on perinteisesti selitetty ilmaisevan menneen tilanteen merkitsevyyttä puhehetken kannalta, ja tämä yhteys puhehetkeen on määritelty nimenomaan tapahtuman sisällön kautta. Bernard Comrie on erottanut neljä spesifiä perfektityyppiä, jotka voidaan Eeva-Leena Seppäsen mukaan tunnistaa myös suomen kielen perfektin käyttötavoista. Tulosta tai seurausta ilmaisevan perfektin, ns. resultatiivisen perfektin, puhehetken relevanssi perustuu siihen, että menneen tapahtuman seuraukset ovat puhehetkelläkin yhä näkyvissä. *Hän on laihtunut.* Eksperientiaalisen perfektin puhehetken relevanssi selittyy puolestaan siten, että menneen tapahtuman aiheuttama muutos vaikuttaa agentin toimintaan edelleen. *Hän on opiskellut yliopistossa.* Kolmas perfektin tyyppi ilmaisee menneisyydessä alkaneen tilanteen jatkuvan puhehetkellä edelleen. *Olemme asuneet täällä kymmenen vuotta.* Lähimenneisyyteen sijoittuva perfekti ilmaisee, että menneisyyden tapahtuma on ajallisesti hyvin lähellä puhehetkeä. *Hän on juuri palannut Saksasta.* (Comrie 1976: 56–61; Seppänen 1997: 3.)

Käytännössä nämä merkitysluokat limittyvät. Esimerkiksi resultatiivisen ja eksperientiaalisen perfektin raja on häilyvä. Lisäksi tulkinta ei riipu vain perfektistä. Ajan adverbis ja verbin ilmaisema toiminnan laatu vaikuttavat siihen, tulkitaanko perfektin

ilmaisema tapahtuma täysin menneisyyteen kuuluvana vai vielä puhehetkelläkin jatkuvana. *Olemme asuneet täällä kymmenen vuotta sitten. Olemme asuneet täällä kymmenen vuotta.* Samoin lähimenneisyydestä on enemmänkin määritteistä (*juuri, äskettäin*) ja muusta esiintymisympäristöstä johtuvaa kuin perfektistä sinänsä. (Seppänen 1997: 3, 5, 12–13.)

Eeva-Leena Seppänen on tarkastellut perfektin yhteyttä puhehetkeen keskustelun rakenteen ja keskustelussa meneillään olevan toiminnan näkökulmasta, jolloin perfektin puhehetken relevanssi ei määriyty (pelkästään) sisällöllisen yhteyden kautta. Seppänen pitää lähtökohtanaan perfektin puhehetken relevanttiutta mutta käsittää puhehetken keskustelutilanteen kautta: hänen mukaansa se nykyisyys, johon menneisyys kytketään, on keskustelussa meneillään oleva toiminta, keskustelun aiheet ja rakenteet. Niinpä perfektin puhehetken relevanssi voidaan tietyissä keskustelun kohdissa ymmärtää rakenteellisen ja temaattisen relevanssin kautta. Kontekstitekijöinä on huomioitava pelkän lauseyhteyden (esimerkiksi verbin määritteiden) lisäksi keskustelun rakenteeseen ja osallistujiin liittyviä seikkoja: millaiseen kohtaan keskustelua perfektin sisältävä puheenvuoro sijoittuu, millaiselle vastaanottajalle tai -ottajille puheenvuoro on suunnattu ja millaista osallistumista perfekti projisoi vastaanottajalta. Näin päästään perfektin merkityksen hahmottamisessa perinteisistä kieliopillisista kategorioista keskustelufunktioihin. (Seppänen 1997: 2–5, 12.)

Keskustelun rakenteen näkökulmasta perfekti voi toimia keinona, jonka avulla puhuja esimerkiksi osoittaa lausumansa olevan aiemmin esitetyn väitteen tai kannanoton perustelu. Tällöin perfektilausuma voidaan nähdä osana selitysprosessia: lausuma tarjotaan relevanttina jatkona keskustelussa aiemmin esitetylle. Kun asia on esitettävä niin, että sen yhteys keskustelussa meneillään olevaan puheenaiheeseen tai toimintaan tulee ilmi, perfektin avulla voidaan korostaa sanotun puhehetken relevanssia. Näin perfekti voi olla keino, jolla puhuja osoittaa sanottavansa liittyvän kesken olevaan rakenteeseen. (Seppänen 1997: 2–3, 7–9, 16–17.)

Varsinkin silloin kuin perfektissä oleva verbi on resultatiivinen eli ilmaisee joko konkreettista tai ihmisen tajunnassa tapahtuvaa muutosta, lausuman voi keskustelukontekstissaan tulkita myös perustelevaksi. Tällöin perfektin voi tulkita samalla paitsi seurausta ilmaisevaksi myös osaksi tätä selitysprosessia. Seppänen antaa seuraavan esimerkin.

Naiset ovat ihmetelleet juustojen katoamista. Yhtä naisista käsketään tarkistamaan kassinsa. Lausumassa *kassi oj jo viikattu näin pieneksi, se ei voi olla siellä* perfektillä viitataan tapahtumaan, jonka seuraus on merkityksellinen keskustelukontekstissa edellytetyn toiminnan kannalta: tarkistuspyyntö on turha, sillä pieneksi viikatusta kassissa ei voi olla etsittyjä juustoja. (Seppänen 1997: 7–9.) Keskustelukonteksti vaikuttaa kuitenkin verbin ilmaisemaa toiminnan laatua enemmän, joten perustelevuustulkinta voi tarjoutua muunkinlaisille perfektilausumille.

Seuraavassa esimerkissä (19) Ulla ja Sisko ovat jo jonkin aikaa kiistelleet siitä, olisiko Paavo Väyrynen hyvä presidentti ja onko Väyrysen maine hänen itsensä aiheuttama vai lehdistön pahansuopaisuuden tulosta. Puheena olevat tapahtumat (arvosteleminen, sanominen, syyksi laittaminen, kirjan kirjoittaminen ja “pommittaminen”) ovat kyllä puhehetken näkökulmasta lähimenneisyydessä ja niillä on myös vaikutusta (vuonna 1994) silloiseen nykyhetkeen, elleivät ne jopa jatku puhehetkellä. Lähimenneisyystulkinta on kuitenkin vain yksi näkökulma aikamuotojen valintaan. Aikamuodon valintaa motivoi myös keskustelussa meneillään oleva toiminta, oman näkemyksen puolustaminen. Puheenvuorot ja niissä ilmaistu asiasisältö liitetään perfektin avulla relevantiksi osaksi väittelyä ja ilmaistaan samalla sanotun yhteys aiemmin esitettyihin kannanottoihin.

- (19) ULLA: Mut paljoko Väyrystä *on arvosteltu*, ja s-ei *ook* kenenkään syyksi *laittanus* sitä.
 SSKO: No *eikös hää ite just oos sanonu* että lehdistö melkein itku kurkussa *puhunu* kul
 [Ulla keskeyttää]
 ULLA: Niim mutta [Sisko keskeyttää]
 SSKO: lehdistö, hänestä tekee [Ulla keskeyttää]
 ULLA: Niin mutta sillä lailla mutta se ei nimitäk ketään esimerkiksi Ahtisaari nimitteli ihan selvästi et se on Väyrynen.
 SSKO: Ai jaa, no mut *eikös just* Ahtisaaresta ja Ilaskivestä *ook kirjoitettu* nämä kauheet kirjat mutta ei Väyrysestä.
 ULLA: Niin on, mutta Väyrystä *on* muuten *pommitettu*, sehän on joka, hyvä ettei joka lehres varmaan Hesariskis siitä jotaij juttua. Niin kuk kautta aikain ollu. (26/94:7–8)

Perfektin osuus keskustelun rakenteen jäsentämisessä tulee parhaiten esille niissä lausumissa, joissa verbin ilmaisema toiminta kuuluu selvästi menneisyyteen. Väyrysen puhumisia ja kirjan (valmiiksi) kirjoittamista ei tässä voi tulkita enää puhehetkellä jatkuvaksi toiminnaksi: *eikös hää ite just oos sanonu – – puhunu ja mut eikös just Ahtisaaresta ja Ilaskivestä ook kirjoitettu nämä kauheet kirjat*. Molemmat perfektilausumat voidaan tulkita myös referatiivisiksi: puhuja merkitsisi perfektillä kertomansa toisen käden

tiedoksi, esimerkiksi lehdestä luetuksi (ks. Kuiri 1984: 225–233). Tätä tulkintaa todennäköisempää kuitenkin lienee, että Sisko haluaa korostaa perfektillä Väyrysestä esiinnostamansa asian painoarvoa juuri tässä keskustelun kohdassa. Myös kirjan kirjoittamiseen viittaaminen perfektillä voidaan tulkita omien eriävien mielipiteiden perustelemisen alleviivaamiseksi (vrt. *kirjoitettiin*). Lisäksi molempien perfektilausumien inttävyyttä lisää tässä väitteen ilmaiseminen kielteisellä kysymyslauserakenteella: *eikös* (ks. Yli-Vakkuri 1986: 229–231, 232). Samoin adverbi *just* on tulkittava ennemminkin ilmaukseksi, joka korostaa ja tähdentää sanottua (‘justiinsa, nimenomaan’), kuin lähihetkeen viittaavaksi ajanilmaukseksi. Näin myös lähimenneisyystulkinta on riittämätön.

Prosessimaista toimintaa ilmaisevien verbien *arvostella* ja *pommittaa* perfektin tulkinnaksi tarjoutuu sen sijaan jatkuvuus (ks. Seppänen 1997: 5), jolloin perustelevuustulkinta on kyseenalaisempi. Ulla esittää Väyrysen arvostelemisen ja pommittamisen asiana, joka jatkuu ja jatkuu. Samalla tämä esitystapa tukee kuitenkin myös Ullan aiemmin ilmaisemaa väitettä lehdistön suorittamasta mustamaalauksesta.

Esimerkissä (20) on katkelma Tervon & Päivärinnan äärioikeistolaiskeskustelusta. Väinö Kuisma on puuhailnut 1990-luvun alkupuolella natsihenkisessä järjestössä, Arjalaisessa veljeskunnassa. Toimittajat ottavat asian puheeksi: kuulustelumaisen osuuden päätteeksi vaivaantuneen oloinen Kuisma myöntää osallisuutensa, tosin puolustellen. Seuraavassa puheenvuorossa Kuisma yrittää perustella toimittajille toimintaansa. Puheenvuoron lopussa esittämäänsä etsikkoaika-väitettä hän pohjustaa vetoamalla sosiaalidemokraattipoliitikkojen taistolaistaustaan ja nostamalla näin täysin menneisyyteen kuuluvan asia keskustelussa meneillään olevan toiminnan – puolustautumisen – kannalta relevantiksi. Aikamuodon valinta (*ovat harjottaneet, ovat olleet*) on siten olennainen osa selitysprosessia, jossa sosiaalidemokraattien taistolaistausta samaistetaan Kuisman äärioikeistolaiseen “etsikkoaikaan” ja jossa näin oma toiminta ainakin yritetään esittää ymmärrettävänä, ellei jopa hyväksyttävänä.

- (20) KUISMA: Sanotaanko näin, vertaisin tätä ihan samalla tavalla kuin nykyiset demaripoliitikot *ovat harjottaneet* tätä radikaalia taistolaispolitiikkaa ja *olleet hyvin* neuvostoliittomyönteisiä, niin vertaisin tätä tilannetta samaan, eihän heidänkään tilannetta, tuoda näin provosoidusti esille, sanoisin näin että tuo *oli* sellasta poliittista etsikkoaika. (T&P 20.3.2000)

Huomattavaa on myös se, että Kuisma tarjoaa ns. etsikkoaikansa selkeästi mennei-

syyteen kuuluvana, päättyneenä toimintana (*tuo oli sellasta poliittista etsikkoaikaa*), jolta kiistetään jopa puhehetken relevanssi. Keskustelu aiheesta kuitataan näin loppuunkäsittelyksi, vrt. *on ollut*.

Tervossa & Päivärinnassa on heti ohjelman alussa ollut insertti, jossa ohjelman vieras, työtön teurastaja Veikko Granö mainostaa itseään työntekijänä. Esimerkissä (21) Granö ja Tuija Hamnell, työnantaja, ovat keskustelleet Granölle tarjoutuvasta mahdollisesta työpaikasta ja siihen liittyvistä esteistä (pitkistä työmatkoista jne.). Hamnell on myös kertonut työn luonteesta, joka ei vastaa Granön koulutusta ja ammattitaitoa vaan on lähinnä “yleismies Jantusen hommaa” teollisuuslaitoksessa: pakkaamista, hinnoittelua, siivuttamista jne. Keskustelun tauottua toimittaja Päivärinta tenttaa, olisiko Granö kiinnostunut. Mies myöntelee: *tietysti, tietysti*.

(21) PÄIVÄRINTA: No voisitko periaatteessa olla kiinnostunut?

GRANÖ: Tietysti, tietysti, ja niinku tuossa, alkuvaiheessa [viittaa työnhakuinserttiinsä, joka esitetty ohjelman alussa] ilmotin että, minähän haluan tehdä työtä ja olen valmis ottamaan, ja tässä on omaan alaan liittyvää työtä. Ja silloinku siellä Sörnäisissä *ollut* sen kaksikymmentäseitsemän vuotta *olen* silloinkin *tehnyt* monenlaista työtä, ei pelkästään lihan leikkuuta, *alotettu* kun *on* oppipoikana *menty* silloin *tehty* kaikennäköstä työtä. [puhuu hieman kiihtyneesti] (T&P 27.3.2000)

Granö viittaa pitkäaikaiseen, entiseen työpaikkaansa perfektillä: *[olen]ollut sen kaksikymmentäseitsemän vuotta, olen tehnyt monenlaista työtä, [on] alotettu kun on oppipoikana menty silloin [on] tehty kaikennäköstä työtä*. Työuran alkuvaiheet sijoittuvat kaukaiseen menneisyyteen, mutta ne ovat tärkeitä puheenaiheen ja keskustelussa meneillään olevan toiminnan – työhalukkuuden vakuuttamisen – kannalta. Granö haluaa osoittaa Päivärinnalle ja Hamnellille, ettei ole aiemminkaan nirsoillut vaan on kyennyt monenlaiseen työhön. Perfekti toimii keinona osoittaa, että vuosikymmenten takaiset hanttihommat on tulkittava merkitykselliseksi puheenaiheen kannalta: mennyt selittää osaltaan myös nykyistä työhalukkuutta ja pelkäämättömyyttä tarttua työhön kuin työhön. Koska perfektillä osoitetaan näin sanotun yhteyttä juuri esitettyyn myöntymiseen, aikamuodon valinnalla on jälleen keskustelun etenemistä jäsentävä tehtävä. Imperfekti ei sitoisi menneitä työtehtäviä keskusteluhetkeen, sillä se ei tarjoaisi niitä nimenomaan perusteluna aiemmin sanotulle vaan pikemminkin lisäyksenä. (Ks. Seppänen 1997: 7–9; 16–17, 23.)

3.2.2. Perfekti yhteisen maaperän luomisen keinona

Seppänen on tarkastellut keskustelukontekstin näkökulmasta perfektilausumia, jotka tavallisesti saavat puhtaasti eksperientiaalisen tulkinnan. Puhehetken relevanssin kannalta eksperientiaalinen tulkinta tarkoittaa sitä, että menneen toiminnan aiheuttama muutos vaikuttaa agentin toimintaan edelleen. Tulkintaan vaikuttaa verbin ilmaiseman toiminnan laatu: kyseessä ovat verbit, jotka ilmaisevat mentaalista muutosta, esimerkiksi *oppia*, *kuulla*, *nähdä*, *huomata* tai *lukea*. Tällaisissa perfektilausumissa verbin ilmaiseva mentaalinen muutos hahmottuu ominaisuudeksi, joka on saatu menneiden kokemusten kautta ja joka jatkuu puhehetkellä. (Seppänen 1997: 3, 5, 10.)

Kun perfektilausumia tarkastellaan lauseyhteyttä laajemmassa keskustelukontekstissa, tarjoutuu eksperientiaalisuustulkinnan rinnalle toinenkin tulkintavaihtoehto. Aikamuotovalinnallaan puhuja osoittaa tietyn menneisyyden toiminnan ja sen aiheuttaman mentaalisen tilan olevan relevantti käsiteltävänä olevan puheenaiheen kannalta. Esimerkiksi Seppäsen keskusteluaineistossa perfektimuotoisia mentaalisia verbejä käytettiin kysymyksissä, joilla puhuja tiedustelee toisten osallistujien tietojen ja kokemusten tilaa (*oletteko lukeneet / nähneet / huomanneet jotain? tai olenko kertunut?*). Keskustelun rakenteen kannalta katsottuna nämä tiedustelut liittyvät puhujien välisen yhteisen maaperän luomiseen: tiedon tilan tunnustelemista tarvitaan, jotta voitaisiin selvittää kunkin osallistujan mahdollisuus osallistua käsiteltävään aiheeseen. Tämänkaltaisilla perfektiesiintymillä on siten puheenaiheen tuttuutta tai tuntemattomuutta selvittävä keskustelufunktio. Samalla puhuja luo perfektilausumallaan puheenaiheelle lähtökohdan. Jos yhteistä tietoutta löytyy, aiheen käsittelyllä on hyvät edellytykset tai ainakin ne ovat erilaiset kuin tilanteessa, jossa puhujan on ensin saatettava kuulijansa samalle tiedolliselle tasolle. (Seppänen 1997: 10–11, 14.)

Haastatteluaineistossakin puhujat saattavat nostaa jonkin menneisyydessä tapahtuneen mentaalisen toiminnan relevantiksi puhehetken kannalta. Sanomalehtiutuisen lukeminen tai huhupuheen kuuleminen merkitään esimerkissä (22) edellytykseksi uuden puheenaiheen ymmärtämiselle (ja siten myös keskusteluun osallistumiselle).

- (22) TARJA: Nythä oli, missäs leheessä oli, *ootko Tommi lukenuk ku*, huhuja kiertää että, että tota, Häkkistä, tai niinku et se tallipäällikkö ois halunnu, Häkkisen, Williamsille.

TOMMI: Nii.

TARJA: Mutta sattet tämä Frank Williams on sanonu että ei saa ottaa niin kokematonta. Tämmönej juttu oli ollu jossai.

TOMMI: *Emmää sitä huhua oom* mut sehä oli jossaki et Renaultti ei, laske, Häkkistä Williamsille.— (12/94: 21)

Tarja kyselee Tommilta, onko tämä lukenut Mika Häkkistä koskevan uutisen, josta Tarja itse on ilmeisesti saanut vain toisen käden tietoa: *ootko Tommi lukuuk ku, huhuja kiertää—* ja *tämmönej juttu oli ollu jossai* (referatiivinen pluskvamperfekti). Perfektilausuma on toisaalta puhutellun tiedon tilaa tunnusteleva, toisaalta osallistumaan kutsuva. Tommi antaa Tarjan jatkaa kuulopuheen selostamista, osallistumalla vain minimipalautteen verran (*nii*) ja viestittämällä näin, että huhu on hänellekin uusi (ks. enemmän minimipalautteiden funktioista esim. Tiittula 1985: 126; Hakulinen 1989c: 98–99; Hakulinen 1997b: 49–51). Vasta Tarjan kerrottua tietonsa tai enemminkin kuulopuheensa Tommi paljastaa omat tietonsa asiasta: *emmää sitä huhua oom [kuullut] mut sehä oli jossaki* —. Näin Tommi ja Tarja ovat yhdessä luoneet uudelle puheenaiheelle puitteet, ja keskustelu Häkkisen suunnitelmista voi alkaa. (Kolmas keskustelija, Ritva, ei osallistu tämän aiheen käsittelyyn. Luodessaan uudelle puheenaiheelle yhteistä mentaalista tilaa Tarja on pyytänyt puheenaiheen käsittelyyn vain Tommin osoittamalla tiedustelukysymyksen nimenomaan Tommille.)

Esimerkissä (23) sen sijaan merkitään perfektilausumalla aiempi puheenaihe suoraan puitteeksi, yhteiseksi mentaaliseksi tilaksi. Keskusteluohjelmassa on aiemmin kuultu lesboa (Hannaa), joka on synnyttänyt vauvan ja hoitaa sitä toisen naisen kanssa. Pariskunta on saanut apua Väestöliitolta. Felicitas-klinikan erikoislääkäri Aarne I. Koskimiehen epäävä kanta yksinäisten lasten lapsettomuushoitoihin on tullut aiemmin keskustelussa ilmi: klinikalla hoidetaan vain pariskuntia. Toimittaja Päivärinta haluaa ottaa Koskimiehen kannan uudelleen käsittelyyn ja pohjustaa keskustelua viittaamalla (*tässä olet nyt kuullut*) juuri käsiteltyyn lesbopariskunnan yksityiskokemukseen. Hannan tarinasta tehdään näin kysymyksen kannalta relevantti: aiempi keskustelu liitetään olennaiseksi osaksi uutta keskustelua (tai vastausprosessia) – itse asiassa se jopa selittää, miksi Koskimiehen kanta otetaan vielä uudelleen esille. Vastaavaa merkitystä ei syntyisi, jos perfektin sijaan olisi käytetty imperfektiä. Imperfekti ilmaisisi kuullun tarinan sijoittuvan menneisyyteen, jolloin sen vaikutus tulevaan keskusteluun olisi aikamuodon valinnalla osoitettu rajallisemmaksi. Seppänen (1997: 23) korostaakin, että aikamuodon valinnalla ei niinkään

ilmaista asiointiloja sellaisena kuin ne ovat vaan tarjotaan ne tietynlaisina. Tässä esimerkissä aikamuodon valinnalla tarjotaan aikaisempi keskustelu nimenomaan puitteeksi mielipiteen uudelleen käsittelylle.

- (23) PÄIVÄRINTA: Mites Arne, sinä hoitavana lääkärinä tässä *olet nyt kuullut* Hannan tarinaa, oletko edelleen sitä mieltä että yksinäiselle naiselle ei pitäis antaa hedelmällisyys-hoitoa?
 KOSKIMIES: Mä katsosin et me ollaan perinteisesti keskitytty pariskuntiin mä en ollenkaan niinku pois sulkis mahdollisuutta yksinäiselle tai lesbopariskunnalle ja katsosin, et jos vaan lasta rakastetaan ja sitä hoidetaan niin totta kai pitää katsoa avarakatseisesti –. (T&P 6.3.2000)

Hannan tarinalla on todellakin merkitystä puhehetkellä. Koskimies esittää nyt kantansa varovaisen myönteisesti (lievennellen, kuvittelutilaan tukeutuen), sillä suora kieltäytyminen tällaisessa keskustelun kohdassa olisi tylyä. Näin keskusteluun osallistujat voivat omalla toiminnallaan joko vahvistaa, kumota tai ignoroida tapahtumalle tarjotun puhehetken relevanssin (Seppänen 1997: 23).

Esimerkissä (24) Nina ja Marja ovat keskustelleet tapakulttuurin muuttumisesta aikojen kuluessa. Nina korostaa aikamuotovalinnallaan äitinsä kokemustiedon tärkeyttä (*mut äiti on kertonut*) aiheen käsittelyn kannalta. Partikkeli *mut* on tässä puheenaiheen käsittelyssä tapahtuvan siirtymän merkinä (Hakulinen 1997b: 44–45). Äidin käsitys 1950-luvun kapakkakulttuurista voidaan siis nähdä uuden, samaan aiheeseen liittyvän tiedon tarjoamisena, joka lisäksi tukee puheenvuoron loppuosan väitettä, koko tapakulttuurikeskustelun yhteenvetoa (*että, kyllä on ajat muuttuneet, nopeasti*). Marja puolestaan haluaa osoittaa, että Ninan esiinottama puheenaihe (yksin ravintolaan menevien naisten paheksuminen) on ollut ystäväysten keskusteluissa aiemminkin esillä – tosin nykyajan näkökulmasta – ja että heillä on näin ollut jo yhteiset puitteet kapakka-aiheelle: *mä muistan et, me ollaaj joskus sun kanssa puhuttu just tästä et, – –*. Yhteistä maaperää luodaan myös persoonamuotojen valinnalla, käyttämällä pronomineja *me* ja *sun*.

- (24) NINA: Joo. Siihe aikoihin, ei ilmeisesti ollut tapana [nauraa], niinkään kapakassa viettää aikaa vaan, tommosilla, tervehhenkisillä tanssipaikeilla [nauraa], mut äiti *on kertonut* että joskus, viiskytluvulla jos, nainem meni yksin kapakkaan niin, niin, se sai heti huonom maineen. Että, kyllä on [nauraa], ajat muuttuneet, nopeasti.
 MARJA: Mä muistan et, me *ollaaj* joskus sun kanssa *puhuttu* just tästä et, mitev varsinkij Jyväskylässä saa ottaav vielä kii, katsoo vähäm pitkää jos menee yksin nainen kapakkaa, et monet tulee huomauttaa.
 NINA: Se on totta joo. [nauraa] Että *ollaan keskusteltu* tästä aiheesta mutta, se ov

varmaan tää, kulttuurierot karjalaisen ja keskisuomalaisev välillä että, että täällä pitää jollain tapaa, ollah niinkun, jonkullaisten korrektien sääntöjen, varassa, toimia. Ja täällä varmaan se, on vähemmän sopivaa kun, siellä, päim mistä me tulemme. Näin mää oon ainaki ymmärtänyt että, että täällä joku sellanen sopivaisuussääntö, niinkun, on että, että ei voin niinkun nainen mennä niinkun jätkänä siihem paaritiskille yksin.

MARJA: Ehkä se kuuluu tähä keskisuomalaiseen jäykkyyteen.

NINA: Se voi olla. (26/97: 16–17)

Yhteisen maaperän osoittamistakin tärkeämpää Marjan puheenvuorossa lienee kuitenkin se, että aikaisempi keskustelu samalla tarjotaan perfektiä käyttämällä relevantiksi osaksi aiheen uudelleen käsittelyä: Marja haluaa tuoda esille, että sama ongelma on edelleen olemassa, että ajat eivät välttämättä ole sittenkään muuttuneet niin paljon kuin Nina tuntuu oletttavan. Nina hyväksyy aikaisemman keskustelun relevanttiuden kapakka-aiheen käsittelyn kannalta ja alkaa referoida ja polemisoida vanhaa keskustelua. Marjan esiinnostama aikaisempi keskustelu teemoineen muuntuu näin jatkoksi edellä käsitellylle 1950-luvun tapakulttuurille.

3.2.3. Perfekti puheenvuoron relevanssiuden osoittimena

Aikamuodon valinnalla voidaan osoittaa, mitä merkityksiä tapahtumille annetaan, esimerkiksi pidetäänkö jotain tapahtumaa yhä – vaikkakin tilapäisesti – tärkeänä (Seppänen 1997: 23). Esimerkissä (25) tytöt ovat aiemmin puhuneet Ninan ja tämän poikaystävän moottoripyöräharrastuksesta. Tämän aiheen käsittely saa Marjan ottamaan esille aiheeseen – ainakin löyhästi – liittyvän miellelyhtymän, joka on esitetty perfektissä.

(25) MARJA: Mum mielestä o ihaj jännä että, esimerkiksi, mun äiti *on*, *ajanu* mopolla joskus.

NINA: Nii. Vai niin.[naurua]

MARJA: Siis sillä tavalla että ku tietää että, hän ei aja, aja edes autolla [NINA: Ahaa] niin sitte joskus nuorena *ajanum* mopolla.

NINA: Joo-o. [naurua] (26/97: 15)

Aikamuodon valintaa ei taaskaan voi selittää perinteisistä kieliopillisista kategorioista käsin, sisällöllisen relevanssiuden näkökulmasta: kyseessä oleva tapahtuma sijoittuu kaukaiseen menneisyyteen, eivätkä sen seurauksetkaan vaikuta mitenkään enää nykyhetkeen. Myös tulkitseminen referatiiviseksi, kuulematietoa osoittavaksi, on riittämätön: jos aikamuodon valinnalla osoitettaisiin vain referaattia, yhtä hyvin Marja olisi voinut käyttää

referatiivista pluskvamperfektiä *oli ajanu* (ks. lukua 3.1.2). Perfektillä *on ajanu* ilmais-taankin jälleen tapahtuman yhteyttä keskustelussa meneillään olevaan puheenaiheeseen ja samalla osoitetaan puheenvuoron sopivuutta keskustelun rakenteeseen. Marjan mielestä äidin mopolla ajaminen on juuri tässä keskustelun kohdassa relevantti. (Ks. Seppänen 1997: 17.) Kun Nina naurullaan kyseenalaistaa lisäyksen relevanttiuden, Marja joutuu perustelemaan, miksi hän pitää äitinsä mopoilua kiinnostavana. Moottoripyöräharrastus-keskustelun lomaan tarjottu miellelyhtymä ei herätä vielääkään muuta kuin hilpeyttä, ja Marja ei intoudu kertomaan äitinsä mopoharrastelusta enempää.

Seppäsen mukaan keskusteluaineistossa perfekti liittyy varsinkin sellaisiin puheen-vuoroihin, jotka ovat uuden kertomuksen – ns. toisen kertomuksen – aloituksia. Nämä toisen kertomuksen aloitukset liittyvät kertomusketjuun, jossa yksi kertomus kirvoittaa toisen ja jossa uuden kertomuksen liittyminen aikaisempiin kertomuksiin osoitetaan perfektillä heti kertomuksen aloituksessa. Kertomuksen aloitus luo samalla tilaa pitkälle puheenvuorolle ja edellyttää muiden osallistujien asettumista kuuntelijan rooliin. Sen sijaan haastattelutilanteessa kertojan eli haastateltavan ei tarvitse Seppäsen mukaan osoittaa kertomuksensa yhteyttä meneillään olevaan keskusteluun. Haastattelutilanteessa haastattelijä pyytää kertomaan ja on näin jo valmiiksi orientoitunut kuuntelemaan kerto-musta, kun taas arkipäivän keskusteluissa kertojan on osoitettava (esimerkiksi perfektillä) kertomuksensa merkitys keskustelussa, sen kerrottavuus, markkinoidakseen sen tehok-kaammin kuulijoille. (Seppänen 1997: 17–19.)

Haastatteluaineistoni tukee Seppäsen väitettä. Perfekti ei liity ns. toisen kertomuk-sen aloitukseen, joiden tarkoituksena olisi luoda tilaa uudelle kertomukselle ja liittää se samalla meneillään olevaan kertomusketjuun. Harjoitustyöhaastatteluissakaan haastattelijä ei nimittäin yleensä kilpaile haastateltavan kanssa kertomuksien kertomisesta, vaikka voikin osallistua kertomuksen maailman käsittelyyn. Tosin esimerkki (25), jossa haastatte-lijä Marja yrittää markkinoida äitinsä mopoajelua uutena kertomuksena, voidaan tulkita Seppäsen mainitsemaksi toisen kertomuksen aloitukseksi. Aiemmin kerrottu on kirvoitta-nut uuden kertomuksen, ja perfektiiä käyttämällä Marja ilmaisee, että alkava kertomus olisi osa menossa olevaa kertomusketjua. Näin perfektin käyttö puheenvuorossa liittyy toisen kertomuksen asemaan kertomusketjussa ja palvelee kerrottavuuden luomista, vaikkakin huonolla menestyksellä. (Ks. Seppänen 1997: 19–21.)

Myös seuraava esimerkin (26) perfektilausuma voidaan tulkita toisen kertomuksen aloitukseksi. Kiinnostavaa on, että perfektin yhteydessä on tarkkaan määritelty puheena olevan matkan ajankohta: *moon käynyv vuonna yheksänkolome* – –. Kieliopillisten kuvausten mukaan prototyypin perfektin ei kuitenkaan pitäisi sietää samassa lauseessa tiettyyn menneeseen hetkeen viittaavia adverbeja (ks. esim. Seppänen 1997: 18). Melko tarkka ajan määritteleminen on mahdollista siksi, että tässä perfektin keskeisenä tehtävänä ei niinkään ole suhteuttaa kerrottua tapahtumaa sisällön tasolla ajallisesti puhehetkeen kuin korostaa puheenvuoron merkittävyyttä käsiteltävänä olevan aiheen kannalta (ks. Seppänen 1997: 21). Antti osoittaa oman matkakokemuksensa liittyvän aiemmin sanottuun eli Pian kysymykseen ja Urhon Espanjan-matkaan. Tämän yhteyden hän tuo esille myös puheenvuoron aloituksessaan (*äijä käy aina Espanjasa*), jossa hän tiivistää hieman piruilevasti Urhon kertomaa.

- (26) PIA: Tuota, ootteko te matkustellu?
 URHO: No me käyt-, käytiin Espanjasa öö millo se oli, pari kuukautta sitte.
 PIA: Aijjaa, misä?
 URHO: Em-mä muista enää mikä se paikka oli, sielä josai rannikolla se oli.
 ANTTI: Äijä käy aina Espanjasa *moon käynyv, vuonna, yheksänkolome* viimeks Ruotsisa, mulleha se oli ilimaner reissu niin piti käyrä.
 URHO: Meki käytiin sielä, kerral laskettelemasa, oli sielä iha siistiä, aika isot mäet— –.
 (37/96: 8)

Antin matkakokemus poikii lisää keskustelua, kun Urho tarttuu aiheeseen ja alkaa muistella omaa Ruotsin-matkaansa. Näin sanotun yhteys meneillään olevaan keskusteluun on (jälleen) paitsi puhujan tarjoamaa myös muiden osallistujien vahvistamaa, jolloin perfektin keskustelun rakennetta jäsentävä vaikutus korostuu entisestään (Seppänen 1997: 21).

Keskustelupainotteisissa haastatteluissa on melko yleistä, että haastateltava liittyy perfektiä käyttämällä puheenvuorossaan esiinnostamansa asiat haastattelijan esittämään kysymykseen ja osoittaa näin kerrotun relevanttiutta. Esimerkissä (27) Petri intoutuu kertomaan koripalloansoidensa lisäksi katukoripalloturnauksesta. Puheenvuoron lopussa hän kuitenkin merkitsee perfektilausumalla *että om päästy ihal lehtiinki* edellä kertomansa liittyvän Sarin kysymykseen ja osoittaa näin pysyneensä aiheessa. Katukoristurnauksesta kertominen osoittautuu johdatteluosuudeksi, jonka avulla päästään mainitsemaan julkisuutta saaneesta saavutuksesta.

- (27) SARI: No, mitäs saavutuksia tässä koripallon, peluussa sitte o?
 PETRI: No, seepojissa elikkä viistoista vuotiaana oltiin tota, sen Laukaa urheilijoitten kanssa, joukkueen kanssa tota nin. Mitenkähän se nyt oli kahentoista parhaaj joukossa. Suomen, tasolla ja sit ai niij joo, tosiaa ollaaham me pelattut tota katukorista. Tossa Jyväskylän, asema-aukiolla on, joka kevät tämmönen katukoristurnaus nii siinä kuntosarjassa olen, velipoikani kanssa ollu, kahtena vuonna mukana, elikkä viime vuonna yheksänneljä ja sitä edellisenä vuonna yheksänkolme niim molemmilla kerroilla voitettiin. Että *om päästy* ihal lehtiinki. Siinä nyt suurimmat saavutukset siltä alalta. (27/96:10)

Myös esimerkissä (28) menneisyyteen täysin sijoittuva tapahtuma osoitetaan perfektillä (*mä oon ostanum myöskin*) haastattelijan valitseman puheenaiheen kannalta relevantiksi. Näin oma vastaus liitetään haastattelijan kysymykseen.

- (28) MARJA: Onks sulla ihan kunnon varusteita, tollaseen harrastukseen siis lähinnä vaatteita.
 NINA: Joo mulla on nahkavaatteet ihan, kunnolliset ja sitten mulla on moottoripyörataki, – –. Sitten mä *oon ostanum* myöskin semmosen, sadeasun. (26/97: 6)

Esimerkissä (29) näkökulma vaihtuu tempuksen vaihtumisen myötä. Aluksi keskustelun rakenne ja ehkä myös mukautuminen haastattelijan valitsemaan aikamuotoon (*miten oot pienenä viettäny kesälomia*) motivoi perfektin valitsemista jo päättyneestä ajasta kertomiseen (ks. Olin 1996: 60–61). Toistuvuutta ilmaiseva adverbi (*meil on ollu aina sillee että*) heti puheenvuoron aloituksessa mahdollistaa jatkuvuustulkinnan (ks. Seppänen 1997: 12). Syntyy vaikutelma, että lapsuuden kesiin olisi edelleen mahdollisuus palata, että Pia viettäisi edelleen kesänsä samalla tavalla kuin lapsuudessaan. Perfektissä kerrotut tapahtumat suhteutuvat epämääräisesti nykyhetkeen ja liikkuvat yleisellä tasolla (*meil on aina ollu sillee että; ollaan nukuttu*); ajallisen suhteuttamisen sijaan Pia yrittää korostaa menneiden tapahtumien liittymistä keskustelun rakentumiseen. (Ks. Seppänen 1997: 12–13.)

- (29) IIRIS: Miten *oot pienenä viettäny* kesälomia? Onko mitää muistikuvia?
 PIA: Joo. Eli meil *on ollu aina* sillee että, että myö *ollaa oltu* ku mie *olen ollu* pien ennen ku mun, sisko ja veli on syntyny nin, tuola lähel Joensuuta nin, se on sellanen ku Uu-kuniemi, lähel Parikkalaa, semmonen paikka nin. Meiän isän eno on asunu sielä. Siell-on sellain vanha maalaistila miss-on sellanen makuuaitta siin, – –. *Ollaan* sitte aitas *nukuttu* ja. Ja sit siell-on navetta miss-oli paljo lehmii oisko siell-ollu joku kymmenen viistoist lehmää ja, pari semmost, sikaa ja, kissoi ja yks koira oli aina et sit ku aina se, joskus se vanhempi koira niinku kuoli ni sit ostettii aina uus koira ja sit miä aina leikin niitten kaa siel ja. Sellast et siel myö aina oltii sit miel olin aina harjottelemas miten lehmii lypsetää ja, ruokin koiraa ja, sit siell-oli oikee semmonen vanhan ajan sauna mis myö aina saunot-tii se oli aina se lauantai-ilta ja, – –. Sellasii *on ollu* mun niinku kesät sillon ku mie *oon ollu* pien. (18/97: 11)

Imperfektin myötä Pia kuitenkin siirtyy selvästi kertomuksen kertomiseen, lapsuusmuistojen maailmaan. Menneiden kesien toimet sijoittuvat nyt selvästi menneisyyteen ja yleisluonteiselta vaikuttava selostaminen terävöityy (vrt. *ollaan oltu, ollaan nukuttu*). Yhteenvedossa *sellaisia on ollu mun niinku kesät* osoitetaan jälleen aikamuodon valinnalla kerrottu relevantiksi: Pia on vastannut Iiriksen kysymykseen. Näin tempuksen valinnalla on jälleen aikasuhteiden ilmaisemisen lisäksi keskustelun rakennetta jäsentävä funktio (Seppänen 1997: 23).

Vaikka perfektin käyttämistä kerronnan tilan varaamiseen ei haastatteluaineistossa juuri esiinnykään, esimerkkien (27), (28) ja (29) kaltaista kerrotun liittämistä haastattelijan kysymykseen sen sijaan esiintyy. Jos haastattelutilanteen roolit olisivat sellaisia, että kertojan ei tarvitsisi huolehtia puheenvuoronsa merkitsevyydestä, ei myöskään tämän kaltainen puheenvuoron relevanssia korostava perfekti olisi tarpeen (vrt. Seppänen 1997: 19). Tässä roolijako kuulijaan ja kertojaan ei selitäkään perfektin käyttöä. Se että haastateltava tavalla tai toisella pyrkii osoittamaan puheenvuoronsa liittyvän haastattelijan kysymykseen, voi johtua pikemminkin haastattelutilanteen mieltämisestä tehtävänsuorittamistilanteeksi. Anna Karhu on nimittäin huomannut, että haastattelutilanteessa haastateltava ymmärtää usein tehtäväkseen kertomistehtävän toteuttamisen, ja tämän tehtävän tietoinen ja tunnollinen suorittaminen voi näkyä diskurssin rakentumisessa eli juuri puheenaiheen jäsentelyssä. Edellä kuvatun kaltaisilla perfektilausumilla voidaan siis osoittaa kuulijalle, että kerrotut asiat ovat relevantteja annetun tehtävän (kertomisen) kannalta. (Karhu 1995: 94–96.)

3.2.4. Perfekti uuden puheenaiheen tarjoamisen keinona

Perfektilausuma voi olla myös teemanvaihdoksen osoitin silloin, kun aikamuodon valinnalla korostetaan uuden puheenaiheen tarjoamista. Esimerkissä (30) Keimo haluaa vaihtaa puheenaihetta, siirtyä Sirkun Saksan-matkaan ja jättää opiskeluteeman käsittelyn. Perfekti *oot ollu* nostaa jo menneisyyteen kuuluvan matkan puhehetken kannalta relevantiksi ja sitoo siten matka-aiheen keskusteluun. Lisäksi perfektilausuma – luonteeltaan myös referatiivinen, ilmeisesti aikaisempia keskusteluja tiivistävä – ilmaisee yhteistä tietoa, jota

myös voitaisiin käsitellä yhdessä.

- (30) SIRKKU: — — Opiskelen siis täällä, yliopistossa englanninkieltä.
 KEIMO: Sinä *oot ollu*, stipendiaattina Saksassa, joskus. Kertoisitko siitä.
 SIRKKU: Mm, *olin*, kesällä kaheksankyntyheksän, kuukauden Etelä-Saksassa — —. (19/94: 1)

Sirkku ei mukauta vastaustaan samaan aikamuotoon kuin Keimo ja ilmaise näin aikamuodon valinnalla Keimon tarjoaman puheenaiheen relevanssin hyväksymistä vaan orientoituu heti kertomiseen. Kertomuksen maailmaan orientoitumisesta puhehetken sijaan kielii jälleen aikamuodon valinta: imperfekti (*olin*) on kerronnan prototyypinen tempus (Kieli ja sen kieliopit 1994: 116). Seppänen huomauttaakin, että perfektin ilmaisema puhehetken relevanssi on puhujan ja vastaanottajien yhdessä rakentama. Puhuja voi kyllä tarjota puheenvuoroansa relevanttina puhehetken kannalta ja houkutellessa vastaanottajaa osallistumaan aiheen yhteiseen käsittelyyn, mutta vastaanottajasta riippuu, millaiseksi puheenaiheen yhteys puhehetken lopulta muodostuu. (Seppänen 1997: 21.) Tässä esimerkissä tarjotusta puheenaiheesta tulee Sirkun monologin aihe, mikä on toisaalta odotuksenmukaista haastattelutilanteessa, jossa tarjotut puheenaiheet projisoivat haastateltua kertomaan ja haastattelijaa kuuntelemaan. Nopeaan kertomuksen maailmaan orientoitumiseen haastattelunormeja selvemmin ohjanee tässä esimerkissä kuitenkin Keimon kehoitus *kertoisitko siitä*. Keimo on siis selvästi osoittanut, miksi hän nostaa Saksanmatkan puheenaiheeksi. Jos tätä kertomisen vaatimusta ei olisi, Sirkun vastaus voisi olla esimerkiksi *joo mä oon ollu kesällä — —*, jolloin se, miksi matka kiinnostaa, jäisi edelleen puhetilanteessa neuvoteltavaksi ja avoimeksi.

Haastatteluaineistossa esimerkin (30) kaltaiset teeman vaihdosta korostavat perfektilausumat ovat yleisiä varsinkin keskustelupainotteisissa haastatteluissa: niissä haastattelija yleensä haluaa osoittaa tuntevansa haastateltavan menneisyyttä ja voivansa näin ottaa jonkin menneisyyden tapahtuman suoraan puheenaiheeksi, johon hän itsekin voi osallistua. Seuraavassa esimerkissä Markus ja Anita ovat puhuneet paidan värin vaikutuksesta sählyturnauksen menestykseen. Anita haluaa päättää sählyaiheen ja siirtyä urheilulajeihin, joita Markus harrasti ennen sählyä. Perfektilausumalla *sä oot ennen tätä sählyä harrastanuj jotaim muitaki urheilulajeja* annetaan samalla päätepiste sählyaiheelle ja nostetaan uusi, kokonaan menneisyyteen sijoittuva aihe puhehetken kannalta relevantiksi. Kuten esimerkissä (30) niin myös esimerkin (31) perfektilausuma on samalla sekä

relevanssiutta korostava että referatiivinen: se osoittaa, että asiasta on aiemmin keskusteltu.

- (31) MARKUS: – – Kyllä sen periaattees pitäs vaikuttaa.
 ANITA: Sä *oot* ennen tätä sählyä *harrastanuj* jotaim muitaki urheilulajeja mitäs kaikkee?
 MARKUS: Joo mä, yleisurheilua harrastin ihan, joskus kymmenev vuotiaana alotin ja.–
 – (12/95: 4)

Myös keskusteluohjelmissa toimittajat käyttävät perfektiä teemanvaihdoksen osoittimena. Kun uusi keskustelija ja samalla hänen edustamansa uusi näkökulma esitellään haastattelukysymyksiin, referatiivisesti käytetty perfekti tarjoutuu puheenaiheen relevanssin korostajaksi (vrt. referatiivinen pluskvamperfekti). Esimerkissä (32) toimittaja Tervon aloituspuheenvuoro toimii uuden puheenaiheen tarjoamisen lisäksi perusteluna sille, että kansanedustajan korvaaminen varakansanedustajalla on äänestäjien luottamuksen peittäminen. Aikamuodon valinta sitoo näin puheenvuoron aiempaan keskusteluun. Tervo ei kuitenkaan saa Anttilaa myöntämään, että Esko Ahonkin tulisi kunnioittaa henkilövaalijärjestelmää ja pysyä eduskunnassa, kerta on sinne valittu.

- (32) TERVO: Niin henkilö Sirkka-Liisa Anttila, sinut *on valittu* Sirkka-Liisa Anttilana, eduskuntaan.
 ANTTILA: Kyllä.
 TERVO: Ja se joka tippu keskustapuolueesta, häntä äänesti aivan eri äänestäjät. Jos sinä lähtisit sieltä pois, niin sinne tulisi aivan muiden ihmisten äänestämä ihminen.
 ANTTILA: Minä olen ollut europarlamentissa kaksi ja puoli vuotta ja vara-. [Tervo keskeyttää; päällekkäispuhunaa]
 TERVO: Kyllä kyllä, sinut *on valittu* sinne henkilökohtaisten ominaisuuksien, kyvyn taidon osaamisen ja kaiken tämän perusteella.
 ANTTILA: Kyllä, koska on henkilövaalijärjestelmä. (T&P 3.4.2000)

Kun aikamuotoja tarkastellaan keskustelukontekstissaan, päästään esimerkiksi perfektin merkityksen hahmottamisessa perinteisistä kieliopillisista kategorioista keskustelufunktioihin – keskustelun jäsentämiseen ja merkityksien rakentamiseen puhujien yhteistyönä. Tiivistäen voi sanoa, että perfektin puhehetken relevanssius on toiminnan relevanssiutta: puheenvuoro tarjotaan relevantiksi osaksi sitä toimintaa, joka keskustelussa on meneillään. Tätä vaikutusta ei Seppäsen mukaan esimerkiksi imperfektillä ole. Seppäsen havaintoa tukee myös oma aineistoni. Muikku-Werner kuitenkin esittää, että myös imperfektillä voisi jossain keskustelukontekstissa olla teeman vaihdoksen osoittimen tehtävä (osoitetaan edellisen aiheen käsittelyn olevan ohi viittaamalla siihen imperfektillä),

mutta esimerkkien vähäisyyden vuoksi tämä päätelmä jää varovaiseksi. (Muikku-Werner 1993: 177; Seppänen 1997: 4, 23.)

3.3. Vuorovaikutuksellisuuden ilmaiseminen

3.3.1. Imperatiivinen preesens

Edellä aikamuotojen käyttöä on tarkasteltu ensin osana kerronnan kontekstia, sitten keskustelun rakenteen jäsentämisen näkökulmasta. Seuraava ja viimeinen näkökulma on tempusvalintaan liittyvä vuorovaikutuksellisuus. Nämä kolme näkökulmaa eivät sulje toisiaan pois: kerronnalliset keinot voivat olla – ja usein ovatkin – vuorovaikutuksen kannalta tärkeitä. Hyvänä esimerkkinä on ns. kerrontapreesens eli dramaattinen preesens, jossa on kerronnallisen funktion lisäksi läsnä vuorovaikutuksellinen ulottuvuus, kuulijan viihdyttäminen. Myös keskustelun kulun jäsentäminen johtuu usein vuorovaikutuksellisista syistä. Seuraavaksi käsittelen aikamuodon valintaa vuorovaikutuksen rakentumisen ja vuorovaikutussuhteiden näkökulmasta. Yli-Vakkurin mukaan aikamuodon valinta voi kieliä puhujan suhtautumisesta itseensä, keskustelukumppaniin, puheenaiheeseen tai puhetilanteeseen (Yli-Vakkuri 1984: 3, 152–183). Tarkastelun kehyksenä on sosiaalinen konteksti, esimerkiksi keskustelijoiden omaksumat roolit ja asema toisiinsa nähden.

Yksikön tai monikon 2. persoonassa olevalla indikatiivin preesensmuodolla voidaan ilmaista käskyä tai kehotusta: *Sinä menet kotiin*. Yli-Vakkuri nimittää esimerkin kaltaista käyttöä **imperatiiviseksi preesensiksi**. Imperatiivisella preesensillä ilmaistu kehoitus on samalla – ainakin muodollisesti – tulevaisuuteen sijoitettu fakta: ikään kuin ennustus, mitä toinen tulee tekemään. Tämä vivahde vaikuttaa myös tahtomuksen jyrkkyyteen. (Yli-Vakkuri 1986: 154, 157.) On kohteliaampaa jättää tahtomuksen toteutuminen kyseenalaiseksi (esimerkiksi *Menisitkö kotiin*) ja tahtomuksen kohteesta riippuvaksi kuin esittää se varmana tai toisen toimintaa ennustavana.

Imperatiivisen preesensin jyrkkyyden tulkintaan vaikuttaa tietysti myös konteksti. Tahtomus saattaa olla ohjaileva, kehottava tai jyrkkä käsky riippuen siitä, missä yhteydessä se on esitetty. (Yli-Vakkuri 1986: 155.) Imperatiivisen preesensin *Sinä menet kotiin* ei

siis välttämättä tarvitse olla jyrkempi kuin vaikkapa imperatiivi *Mene kotiin*. Yli-Vakkuri on kuitenkin huomannut, että imperatiivinen preesens sopii paremmin sävyllään kielteiseen tahtomuksen esittämiseen kuin myönteiseen (Yli-Vakkuri 1986: 156). Näin on myös niissä esimerkeissä, jotka olen itse löytänyt. Esimerkissä (33) seurue katsoo jääkiekon MM-loppuottelua. Toinen miehistä, Antti, on ilmeisesti jo tovin aikaa “nukkunut”: hän ei ole sanonut sanaakaan pitkään aikaan. Tyttöystävä Sanna ei ole tyytyväinen Antin epäsosiaalisuuteen vaan yrittää herätellä miestä. Äänestä päätellen Sanna on hieman turhautunut.

(33) SANNA: Antti *et nukun nyt*. Tä? (24/95: 7)

Tämänkaltainen käskyttäminen ei jätä paljoakaan kieltäytymisen varaa, ja juuri tästä syystä se saattaa uhata puhuteltua. Epäkohteliaisuus voi olla haitaksi puhujalle itselleenkin, sillä tungetteleva suhtautuminen ei edistä vuorovaikutuksen ristiriidatonta etenemistä. Sen sijaan tavoitteen kätkeyminen (esimerkiksi epäsuorien käskyjen käyttö tai vihjaileminen) voi johtaa puhujan haluamaan toimintaan, ja vaikka puhuteltu kieltäytyisi-kin, myös puhujalla on mahdollisuus vetäytyä, olla ikään kuin ei olisi mitään vaatinutkaan. Kohteliaisuusstrategioiden tarkoituksena onkin suojata paitsi puhekomppanien myös puhujan omia kasvoja. Kasvoilla tarkoitetaan julkista minäkuvaa, omanarvontunnetta. Penelope Brownin ja Stephen Levinsonin mukaan kasvojen menettämisen uhka on suurimmillaan seuraavissa tilanteissa: keskusteluun osallistujat eivät tunne toisiaan, toisella on jonkinlainen valta-asema ja/tai kuulijan itsemääräämisoikeutta pyritään rajoittamaan vaatimuksilla, käskyillä tai kielloilla. Niinpä imperatiivinen preesens harvoin sopii vieraan tai eri asemassa olevan henkilön kehottamiseen. Hyvää tuttua voi sen sijaan pyytää suurempaan, varsinkin jos kehotuksesta on puhutellulle enemmän hyötyä kuin haittaa. (Brown–Levinson 1990: 74; Muikku-Werner 1993: 44–54.)

Keskusteluohjelmissa ja haastatteluissa ei juuri synny tarvetta toisen toiminnan ohjaamiseen käskyillä. Molemmista puhetilanne oletetaan yleensä sen verran muodolliseksi, että mahdolliset käskyt muotoillaan lieviksi. Varsinkin keskusteluohjelmissa imperatiivinen preesens olisi (mm. keskustelijoiden sosiaalisen etäisyyden takia) liian jyrkkä tahtomus. Haastatteluaineistossa on esimerkin (33) lisäksi vain yksi imperatiivisen preesensin esiintymä, ja sekin on haastattelussa, jossa avovaimo haastattelee puolisoaan.

(34) HARRI: Ja sitten me voitais puhuav vaikka. Tuota. Tuota. *Keksitään* nyt semmonem

mielenkiintonen aihe, ettei tää mene iham paskam puhumiseksi mitä tää on koko ajan ollu. *Puhutaav* vaikka politiikasta.

MERVI: joo.

HARRI: Mitä joo. [*kireästi*]

MERVI: No, puhus siitä. Jos sä haluat niim mä kiv voin ottaak kantaa.

HARRI: *Ei ku sinä pidät lärvis kii*. Ei tässä nys sum puhetta, integroida. Se oon nyt minä joka on lingvistiikka [*naurahtaen*] (21/93: 10)

Haastateltava, Harri, on hieman tuskastunut Mervin valitsemiin puheenaiheisiin ja ehdottaakin omaa puheenaihettaan (politiikkaa). Harri on mieltänyt haastateltavan roolinsa niin, että hänen pitää ja hän saa olla äänessä. Tämä on tullut jo aiemminkin haastattelussa ilmi. Harri on ollut nimittäin varsin paljon äänessä ja muutenkin dominoinut haastattelua esimerkiksi päättämällä puheenaiheista. Kun Mervi sitten ehdottaa, että hänkin voisi osallistua politiikkakeskusteluun, Harri käskää Merviä pitämään suunsa kiinni.

Käsky *ei ku sinä pidät lärvis kii* ei ole ainakaan esitetty leikkimielisesti, mutta puheenvuoron jatko asettaa sen toiseen valoon. Harri nimittäin lieventää jopa tyylyltä kuulostavaa käskyään leikkimielisellä selityksellä, joka on esitetty naurussa suin. Kuulija ei voi lopulta varmuudella päätellä, miten tosissaan Harri on esittänyt käskyn ja onko käsky affektiivisuudeltaan jyrkkä vai lievä. Merviin se ainakin tehoaa. Harri saa kertoa rauhassa mielipiteitään politiikasta.

Hakulisen mukaan imperatiivinen preesens ilmaisee “vastaansanomaton direktiiviä, jos sen esittäjä on sosiaalisesti ylemmässä asemassa kuin vastaanottaja tai jos hän on tilanteessa muuten vahvoilla” (Tainio 2000: 37 < Hakulinen (tulossa)). Harri näyttäytyy johtajana haastattelutilanteessa, minkä Mervi tuntuu sallivan vaikenemisellaan. Harrin ja Mervin omaksumat tilanneroolit vaikuttavat siis siihen, kumpi “on vahvoilla”. Imperatiivisen preesensin valinta paljastaa ja vahvistaa näitä rooleja entisestään. Imperatiivisella preesensillä puhuja voi nimittäin korostaa tietävän ja toimintaa hallitsevan osallistujan rooliaan suhteessa toiseen osallistujaan (Tainio 2000: 37).

Muut esimerkkini on kerätty arkisista keskusteluista, joissa keskustelun osapuolet tuntevat toisensa hyvin. Tuttuus, samanveroisuus ja puhetilanteen epämuodollisuus ilmeisesti antavat mahdollisuuden olla jyrkempi tahtomuksien esittämisessä. Seuraavissa esimerkeissä imperatiivinen preesens on velvoittavampi ja tyylympi kuin imperatiivi olisi, vrt. *pistä nyt heti se toosa kiinni ja älä sit laita tähän kirjojen päälle ruokaa*.

(35) – Pistätkö sitä teeveetä pienemmälle. Mun pitää kirjottaa. [Toinen ei ole kuulevinaan-

kaan.]

– Nyt *sä pistät* sen toosan kiinni ja heti [hermostuneesti]. Mä en pysty keskittymään tässä metelissä. (Keskusteluja, syksy 1999)

- (36) – Hei, *et sit laita* tähän kirjojen päälle ruokaa. Nää on tärkeitä [tiukalla äänellä].
– En, en [kyllästyneesti]. (Keskusteluja, syksy 1999)

Toisin kuin esimerkissä (36), imperatiivilla ilmaistu käsky ei olisi sävyiltään syyttävä vaan lähinnä opastava. Esimerkistä (36) voi päätellä, että käskettävä on joskus syyllistynyt ”kirjojen kaltoinkohteluun”. Imperatiivinen preesens tuntuu myös ilmentävän puhujan mieltämää tietävämmän ja toimintaa paremmin hallitsevan henkilön roolia, vrt. esimerkki (34). Esimerkissä (35) on ennemminkin kyse hermostumisesta: käskyt kovenevat, kun kohteliaat pyynnöt eivät tepsii.

Knut Cannelin, Salu Latvala ja Artturi Kannisto ovat huomanneet vuosisadan vaihteen murteessa samankaltaista käyttöä. Useimmat murre-esimerkit on ilmeisesti poimittu sellaisista keskusteluista, joissa osapuolet ovat toisilleen vieraita. Tästä kielii paitsi kohteliaan varovainen sävy myös teitittelymuoto: *Menette tuosta suorhan; Olokee hyvä ja määtte tuonne huoneeseen; Menette sitä parasta tiätä vaaj jota paremmin kulettu o; Tulet sittes suurukselle; Olette yätä ny; Ei ne ole aivan kaukana, istutte ny.* (Ks. tarkemmin Cannelin 1889: 92; Latvala 1899: 52; Kannisto 1902: 194.)

Murre-esimerkit poikkeavat omista esimerkeistäni siinä, että ne ovat lähinnä varovaisen kehottavia tai opastavia. Kannisto (1902: 194) toteaaakin murre-esimerkeistään, että preesensmuodolla ilmaistu ”käsky on imperatiivista käskyä paljon lievempi”. Useimmissa Cannelinin, Kanniston ja Latvalan mainitsemisissa esimerkeissä ei niinkään ole kyse puhujan tahtomuksesta kuin siitä, että puhuteltava on tarvinnut neuvoja. Auli Hakulisen mukaan imperatiivista preesensia käytetäänkin tyypillisesti ohjeena tai neuvona sellaisissa tilanteissa, joissa puhuteltu itse on pyytänyt neuvoa. Sitä käytetään myös tilanteissa, joissa kehotuksen toteutuminen on jostain syystä ongelmantonta. Tällaisia tilanteita ovat mm. institutionaaliset keskustelutilanteet: lääkäri voi kehottaa potilastaan sanomalla *Menette tämän lapun kanssa tuonne hoituhuoneelle*, ilman että kummankaan ”kasvot” vaarantuisivat. (Tainio 2000: 37< Hakulinen (tulossa).)

Yli-Vakkurikin on pitänyt Latvalan, Kanniston ja Cannelinin tarjoamia esimerkkejä lievinä ja sävyiltään neutraaleina tahtomuksina. Hän on myös huomannut, että pronominin lisääminen lauseeseen lisää käskyn jyrkkyyttä. *Menette siitä vaan aitan taitte – Te*

menette siitä vaan aitan taitte. (Yli-Vakkuri 1986: 156.) Imperatiivisen preesensin käskevyyden aste riippuu siten paitsi sosiaalisesta kontekstista myös lauseyhteydestä ja äänensävyistä.

3.3.2. Suhteutusimperfekti vuorovaikutuksellisen lieventelyn keinona

Aikamuodon valinta voi liittyä myös sanotun varmuusasteen modifiointiin eli siihen, miten varmana sanottu esitetään (ks. väitteen varmuusasteen modifioinnin keinoista Luukka 1995: 32–38). Haastatteluaineistossani puhujat modifioivat sanotun varmuusastetta usein **suhteutusimperfektillä**. *Mikä hänen nimensä olikaan, ennätin unohtaa sen.* Aarni Penttilä on määritellyt suhteutusimperfektin seuraavalla tavalla: “Kysyjä nykyhetken tapahtumaa tarkoittaen suhteuttaa sen [nykyhetken tapahtuman] asian, joka on aikaisemmin ollut puheena tai jota hän on mielessään ajatellut” (Penttilä 1963: 474). Seuraavissa esimerkeissä puhuja muistelee aiemmin kuulemaansa tai lukemaansa tietoa, joka on vielä puhumishetkellä ja siitä eteenpäinkin voimassa.

- (37) SATU: No kestääks teillä sitten kauvankit tämä harjottelu?
MIKA: No yksityisem puolella ollaan työharjottelussa niin se kuus viikkoo ja sitten *olttiin*, kouluaotom mukana joss-on kaks opiskelijata opettelemassa ja ohjaaja nin neljä viikkoo ollaan sen matkassa. (1/97: 6)
- (38) PETRI: Tuotekkehitysosastolla missä määhän nyt oon töissä ni, siellä on noin, *olikohan* se nyt kuuskyt henkee töissä. Suomessa työllistetään noin kolmesataa henkee ja Ruotsissa *oli* parikymmentä Norjassa kymmenen, Hollannissa om muutama, ja sitte tuolla Saksassa muistaakseni on kaks ihmistä tällä hetkellä töissä. (27/96: 5)
- (39) PÄIVI: Joo, ens kuulla *tuli* iha, eikun niin se *tuli* se ilon ja onnen tarina vai mikä se on? (10/97: 15)

Näissä esimerkeissä imperfekti ei ilmaise mennyttä aikaa, sillä puheena olevat tapahtumat tai asiat kuuluvat nykyhetken tai jopa tulevaisuuteen. Suhteutusimperfektillä viitataan silti menneisyyteen, hetkeen, jolloin tieto on saatu. Samalla osoitetaan – merkittävällä sanottu pelkäsi muisteluksi – epävarmuutta asiasisällöstä: muistellaan mutta ei olla varmoja. Kiinnostavaa esimerkeissä ei niinkään ole se, että ne ilmaisevat tulevaisuuden tai nykyisyyden kuuluvien asioiden suhteutusta menneisyyteen vaan tästä syntyvä muistelunomaisuus ja epävarmuus. Vuorovaikutuksen kannalta on tärkeämpää, että kaikki

esimerkit ilmaisevat epävarmuutta sanottavan paikkansapitävyydestä. Kuuntelija voi päätellä, että esitetty tieto on vain likimääräistä tai jokseenkin todennäköistä.

Epävarmuuden sävy liittyy varsinkin kysymyslausemuotoiseen suhteutusimperfektiin, kuten esimerkissä (38): *tuotekkehitysosastolla missä määkin nyt oon töissä ni, siellä on noin, olikohan se nyt kuuskyt henkee töissä*. Hannele Forsberg on tutkiessaan murteiden potentiaalia huomannut, että puhekielessä (varsinkin murrepuheessa) kysymysrakenteilla on keskeinen asema epätietoisuuden ja arvelun ilmaisussa. Kirjoitetussa kielessä sitä vastoin episteemistä asennetta ilmaistaan pääasiassa väitelauseisiin liitettävillä modaalisilla aineksilla. (Forsberg 1998: 12.) Haastatteluissa kysymyslausemuotoisilla suhteutusimperfekteillä (*oliko(han)*-tyyppi) ilmaistua epävarmuutta on runsaasti; televisiokeskusteluisa sitä ei sen sijaan esiinny, mikä voi johtua siitä, että puhetilanne ei suosi muistelevaa kerrontaa ja että epävarmuutta ilmaistaan toisin keinoin. Sosiaalisen kontekstin muodollisuus vaikuttaa osallistujien puhetyyliin: julkiseen puhetilanteeseen, televisiokontekstiin, eivät nämä puhekielen tai jopa murteenomaiset rakenteet tunnu kuuluvan.

Sanotun varmuusasteen modifiointi voi olla paitsi asiasisältöön liittyvää myös vuorovaikutuksellisista syistä kumpuavaa (Luukka 1995: 36–37). Suhteutusimperfektiä voidaan kontekstista riippuen käyttää vuorovaikutukselliseen lieventelyyn, jolloin kyse ei välttämättä ole proposition totuudellisuuteen liittyvästä epävarmuudesta. Jos puhuja haluaa viitata puhujan ja puhuteltavan yhteiseen tietoon mutta haluaa viittauksen olevan lievennely, tahallisen epävarma, suhteutusimperfektin käyttö voi luoda myös kohteliaisuusvaikutelmaa. Näin on esimerkiksi Salu Latvalan poimimassa murre-esimerkissä: *Ol'kos sulla tuon kirjakaopin avvain*. Kysyjä odottaa myöntävää vastausta muttei halua esittää varmana sitä, että puhutellulla olisi todellakin kaivattu esine. (Latvala 1899: 52–53.)

Myös esimerkissä (40) suhteutusimperfektillä saatetaan ilmaista kohteliaisuutta – lievennellään sitä tosiasiaa, että jokin toiselle osapuolelle tärkeä asia on päässyt puhujalta unohtumaan. Vastaavanlainen lieventelyvaikutelma on myös usein esitetetyssä suhteutusimperfektiesimerkissä *Mikäs hänen nimensä olikaan* (Penttilä).

- (40) TEIJA: No tota missäs toi, Petrikö se *oli* se nuoriv veli, ni missäs se *asu*?
ERJA: Se ov vielä kotona tai nyt se on tällä hetkellä intissä – —. (3/93: 1)

Kohteliaisuusimperfektiä muistuttava on myös esimerkki (41), jossa käytetään suhteutusimperfektiä vuorovaikutukselliseen lieventelyyn. Imperfekti vähentää kysymyk-

sen suorasukaisuutta, ja lisäksi kysyjä on valinnut murteellisen, hieman vanhahtavan *asuja*-muodon, joka tuo kysymykseen leikillisen sävyn, varsinkin kun Satu ei muutoin juuri puhu selvän murteellisesti.

- (41) SATU: Valtimolla mites työ sitte *asuja* [asuite] siellä että?
MIKA: No siellä koululla on asunnot, missä asustellaan – –. (1/97: 2)

Kysyjä, Satu, ei enää muista, miten ystävä majoittaa itseään uudella koulupaikkakunnalla. Muistamattomuutta lievennetään suhteutusimperfektillä, joka lisäksi osoittaa, että asiasta on jo aiemmin puhuttu, mutta joka samalla epämääräistää asiasisällön aikasidonnaisuutta.

Esimerkissä (42) Jaana viittaa Jarin tuleviin opiskelusuunnitelmiin imperfektillä. Aikamuodon valinta paljastaa puhujan siirtyneen ajatuksissaan varhaisempaan keskusteluhetkeen, jonka perspektiivistä toisen aikeita tarkastellaan, ehkä hieman epäilevästikin. Jaana viittaa näin suhteutusimperfektillä kahtaalle: aiemmin käytyihin keskusteluihin ja tulevaisuuteen. Preesensvastine *sä oot Turkuun menossa* viittaisi vain puhehetken suunnitelmiin ja tulevaisuuteen.

- (42) JAANA: Ja sä *olit* Turkuun menossa opiskelemaa et miks sä sinnet turkuun, miks ei Jyväskylä kelpaa? Et no Jyväskylässä ei oo oikeustieteellistä mutta, mitä vartej juuri tämä, kaupunki?
JARI: No, ainoot vaihtoehot ois ollu että, Turku tais sitte Helsinki tai, sitte, onko joku, Rovaniemellä taitaa ollav vielä yks, Rovaniemi nyt on iha, ymmärrettävää että, ku se on niin kaukana nii sinnem mää en halua [JAANA: mmm] ja, ja sitten taas Helsinki, no mää ev vaa oikei ikinä oot tykännys siitä Helsingin meiningistä että. (40/97: 6)

Imperfektin käytön voi esimerkissä (42) tulkita myös aloituksen lieventelyksi. Lieventelyyn lienee syytäkin, varsinkin kun Jaana hieman hyökkäävästi kyselee veljeltään, miksi tämä on valinnut juuri Turun opiskelupaikakseen (*miks ei Jyväskylä kelpaa?*).

Suhteutusimperfektilläkin voidaan siis pehmentää esimerkiksi tungettelevia kysymyksiä. Tässä mielessä suhteutusimperfektii voi jossain kontekstissa muistuttaa kohteliaisuusimperfektii, jota suositaan varsinkin palvelualoilla. Tyypillinen esimerkki kohteliaisuusimperfektistä on myyjien usein käyttämä fraasi *Saiko olla muuta?* Yleiskiellessä kohteliaisuusimperfektii pidetään kuitenkin kartettavana svetisiminä; ystävällisyyttä, kohteliaisuutta ja solidaarisuutta ilmaistaan pikemminkin kohteliai-suuskonditionaalilla. Yli-Vakkurin mukaan kuitenkin jopa yleiskielisyyteen pyrkivän puhujan kohteliaaseen tai ystävälliseen puhutteluun tai kysymykseen tulee kohteliaisuusimperfektii verrattain

luontevasti, mikäli kohteliaisuuskonditionaali ei jostain syystä sovellu. (Yli-Vakkuri 1986: 179–183.) Omassa aineistossani puhetilanteet eivät ilmeisesti suosi kohteliaisuusimperfektin käyttöä. Haastatteluissa ja televisiokeskusteluissa kohteliaisuutta ilmaistaan toisin keinoin, mikäli kohteliaisuuden kielentämiseen on tarvetta.

4. KONDITIONAALIN KONTEKSTUAALISTA TULKINTAA

4.1. Kerronnan jäsentäminen – referoinnista epäilyn ilmaisemiseen

Konditionaalilla voidaan kontekstista riippuen osoittaa, että puhuja selostaa jonkun muun ajatuksia tai puhetta. Havainnoidessaan Koillis-Satakunnan murretta Setälä on kiinnittänyt huomiota ns. **referatiiviseen konditionaaliin**: *Janne pyysi, että hän pääsis Enklantiin ja Pyyti, että minä olisin tullut tänne*. Setälä mainitsee, että tällainen konditionaalien käyttö on kansankielessä harvinaista mutta kaunokirjallisuudessa sitä vastoin yleistymään päin. (Setälä 1883: 119; ks. myös Latvala 1985: 55.) Konditionaalien referatiivista käyttöä on pidetty ruotsin kielen vaikutuksena, ja tästä syystä sen käyttöä on vastustettu (Saarimaa 1964: 241–242). Penttilä kuitenkin esittää, että konditionaali verrattuna vastaavaan indikatiiviin osoittaa referoinnissa puhujan skeptistä asennoitumista kerrottuun: “Käyttämällä konditionaalia referoija voi sisällyttää referaattiin omaa mielipidettään ja saada esiin, että referoitu väite on hänen mielestään epätodennäköinen tai että hän suhtautuu siihen arvostellen” (Penttilä 1963: 478).

Kauppinen mukaan referatiivinen konditionaali ei välttämättä tuo mukanaan epäilyn implikaatiota. Silloin kun puhuja selostaa vielä tulevaisuuteen kuuluvia aikeita ja suunnitelmia, hän ei voi tietää niiden toteutumisesta sen enempää kuin alkuperäinen puhujakaan. Konditionaali vain myötäilee aikomuksia ja suunnitelmia. Selostajan epäilevänä äänenä konditionaalia voi Kauppinen mukaan pitää vain silloin, kun referoidun totuusarvoa voidaan selostamisen hetkellä arvioida. Esimerkiksi menneen ajan suunnitelmia referoitaessa konditionaali (perfekti) voi olla selostajan kannanotto. Kun suunnitelmiin olisi jo pitänyt toteutua tai käsitykset ovat sittemmin osoittautuneet epävarmoiksi, selostaja voi konditionaalia käyttämällä luoda etäisyyttä alkuperäiseen puhujaan. (Kauppinen 1998: 177–181.)

Seuraavassa esimerkissä (43) Nina myötäilee konditionaalilla kuulemaansa maailmanlopun ennustetta. Kyseessä on vielä tulevaisuuteen kuuluva asia, joten sen toteutumiseen ei voi varmuudella ottaa kantaa. Nina ei näytä suhtautuvan referoimaansa skeptisesti. Päinvastoin, hän ottaa sen jopa niin vakavasti, että lopettaa puheenvuoronsa

toivomukseen, että ennuste ei pitäisikään paikkaansa: *mut mää tosiaan toivon että, mitääm pahaa ei tapahdu*. Futuurisen pohdinnan referaatissa konditionaali voi myös hienovireises-ti osoittaa sekä alkuperäisen puhujan tarkoittamaa varmuusastetta että selostajan arviointia siitä (Kauppinen 1998: 181).

- (43) MARJA: Mut sinänsä mielenkiinnostosta koska, maailmanloppu tulee vuonna kaks tuhatta ni, ehditääks me hoitaat tää homma enne sitä.
 NINA: Niin. Mut mä oon kuullu et se *tulis* jo vuonna tuhat yheksäsataa yhekskytseitsemän tai jotain – – että tähtien asennot on kuulemma aina, kahen tuhannev vuodev välein, niin, samallaises semmoses dramaattisessa, aspektissa. Että, nyt *ois* sittet taas tulossa et viimeks kaks tuhatta vuotta sittehän tuli toi, Jeesus. [naurua] Nii. Että, nyt *olis* sitte odotettavissa taas joku semmonen, maailmanhistoriaa, järisyttävä. Mut mää tosiaan toivon että, mitääm pahaa ei tapahdu.
 MARJA: Luulet sä iha tosissaa että, meidän elinaikana *päästäis* sinnem Marssii asti. [naurua] (26/97: 24)

Kun Nina on osoittanut kyseessä olevan referaatin (*mä oon kuullu*), jatkossa pelkkä *että* ja konditionaalilauseuma osoittavat referoinnin jatkuvan: *että, nyt ois sittet taas tulossa* – – ja *että, nyt olis sitte odotettavissa taas joku semmonen* – –. Kauppisen mukaan konditionaalimuotoinen referaattiteksti voi elää irrallaan tilaa rakentavasta johtolauseesta tai -tekstistä. Aina siis referointiin ei tarvita johtolauseen ja sivulauseen muotoista epäsua-
 raa kerrontaa, kielioppien tyyppitapausta. (Kauppinen 1998: 176.) Esimerkin (43) kaltaiset referaatit, joissa puhuja lisää johtolauseesta irrallaan esiintyviin konditionaalimuotoisiin referaatteihin *että*-konjunktion korostamaan referaatin jatkumista, ovat kuitenkin tyypillisempiä haastatteluaineistossani.

Seuraavissa esimerkeissä referatiivinen konditionaali ilmentää puhujan skeptisyyttä tai muuta kannanottoa kerrottua kohtaan. Puhuja rajoittaa konditionaalia käyttämällä sanotun paikkansapitävyyttä. Referoidusta tulee vain ehkä-tietoa.

- (44) PIA: Työllisyystilanne taitaa olla aika hyvä tällä hetkellä, mitä arvioisit?
 ANTTI: No se ov vähäl liianki hyvä, ov vähä ylikuumentunu tilanne että saa, nähäm mihi se johtaa sitte. Joissakii lehtitiedotteissa ov väitetty että *ois* jopa sata- satatuhatta työpaikkaa Suomessa täyttämättä meidä alalla. (19/98: 9)
- (45) JARI: No ei se, tai ei se tota, ilmeisestim mikää iha, hirvee huonomuistinem mies ook ku, semmosta juttuaki, siitä, liikku siellä, valmennuskursseilla jus että, ne *ois, lyöny*, jotaiv vetoja siitä että, pystyykö se, opiskelemaa, johonki, muutamaam minuuttii, tietysti sitä ol liioteltu että mitem pieni aika se o ollu mutta kuitenkin, puhelilluettelon, yks sivu oli pitäny opiskella ja, sit se oli kuulema voittanus sev vedon että ainakun ne oli sanonuj jonkun numeron ni, se, Klami oli sitte, pystynys sanomaa että kenen numero se oj ja,

mahollisestiv vielä sen että, missä se asuu.

JAANA: Elä, ihan totta.

JARI: Mutta tästäkää ei sitten tiiä että, onko se, onko se totta, että onko se ollu, kokonainen sivu vai, onks semmosta yleensäkkään tapahtunu.– –. (40/97:8)

Jarin kertomuksessa, jonka hän heti alkuun merkitsee muilta kuulluksi, on referatiivisen konditionaalin lisäksi muitakin referaattia osoittavia aineksia, kuten *kuulemma* sekä referatiivinen perfekti ja pluskvamperfekti. Referatiivinen konditionaali *ne ois lyöny* ilmentää puhujan skeptistä asennetta referoimaansa kohtaan. Konditionaalin käyttö luo koko tarinalle epäilevän asenteen kehyksen, vaikka jatkossa konditionaalialia ei enää käytetäkään ilmaisemaan skeptistä asennetta kerrottua kohtaan. Epäily tulee aivan eksplisiittisestikin esiin, kun Jari toteaa kesken tarinan kerrontaa: *tietysti sitä ol liioteltu*. Samoin esimerkissä (45) Antti ilmaisee konditionaalilla epäilevänsä lehtitiedotteen arvion paikkansapitävyyttä, vrt. *ov väitetty että on jopa satatuhatta työpaikkaa Suomessa täyttämättä meidän alalla*. Epäilevä asenne tulee esille myös johtolauseen sanavalinnasta: *ov väitetty* implikoi konditionaalin ohella varauksellista suhtautumista.

4.2. Keskustelun rakenteen jäsentäminen

4.2.1. Metakommunikatiiviset konditionaalikuviot

Puheenvuorojen alut (ja loput) ovat keskustelun rakenteen kannalta tärkeitä paikkoja, ja niissä esiintyykin usein tavallista runsaammin esimerkiksi diskurssipartikkeleita¹⁷, huomionkohdistimia ja asenteenilmauksia. Tämä aines on vuorovaikutuksellisesti tärkeää, sillä se voi esimerkiksi osoittaa, että puheenvuoro liittyy omaan aikaisempaan tai sitten keskustelukumppanin juuri esittämään. Puheenvuoron alku usein myös paljastaa, onko puhuja samaa vai eri mieltä keskustelukumppaninsa kanssa. (Hakulinen 1997b: 43–44.)

---

¹⁷ Diskurssipartikkelit ovat erilaisia, semanttisesti usein lähes tyhjiä pikkusanoja ja sanontoja (esimerkiksi *no, tota, sitte ja niinku*), jotka eivät vaikuta ilmauksen propositionaaliseen merkitykseen vaan tuovat siihen ns. lisämerkityksen. Kyse on siis luonteeltaan pragmaattisesta aineksesta, ja kontekstissaan niillä voi olla monenlaisia funktioita. Diskurssipartikkelit ovat puhutulle kielelle luonteenomaisia, ja jonkin diskurssipartikkelin suosiminen voi olla puhujan maneer. (Hakulinen 1989d: 115; Tiittula 1992: 60.) Aikaisemmin niitä nimitettiin täytelisäkkeeksi niiden syntaktisen aseman vuoksi, ja niiden perustehtävänä pidettiin lähinnä puheenvuoron varaamista (ks. esim. Huttunen 1986 lähteinen).

Matihaldi (1980: 45) on kiinnittänyt modusten käyttöä koskevassa tilastollisessa tutkimuksessaan huomiota puheenvuorojen aluissa esiintyvään konditionaaliin, esimerkiksi *sanoisin että* ja *mä haluaisin kysyä että*. Matihaldi nimittää näitä kiteytyneitä ilmauksia **puheenvuoron avausfraaseiksi**. Avausfraasit ovat luonteeltaan metakommunikatiivisia: ne viittaavat meneillään olevaan keskusteluun ja korostavat puhujan viestintään liittyvää intentiota. Konditionaalimuotoinen performatiiviverbi ilmaisee suoraan puheaktin kommunikatiivisen tehtävän: *sanoisin / väittäisin / esittäisin / kysyisin*. (Muikku-Werner 1993: 132–133.)

Marja-Leena Sorjosen (1989: 136) mukaan erilaisilla aloituskiteymillä voi olla jokin keskustelun rakentumiseen liittyvä funktio. Yli-Vakkuri (1986: 198–200) onkin pitänyt *sanoisin / voisin sanoa* -tyyppisiä kiteytyneitä ilmauksia tekstuaalisina. Samaan tulkintaan on päätenyt myös Liisa Tiittula. Hän pitää puheenvuoron avausfraaseja semanttisesti melko tyhjinä ilmauksina ja rinnastaa ne diskurssipartikkeleihin. Avausfraasit, kuten diskurssipartikkelitkin, vähentävät osaltaan puheenvuorojen välisiä taukoja ja antavat puhujalle lisää suunnittelu-aikaa, mutta lisäksi ne myös jäsentävät keskustelua. Ne nimittäin eksplikoivat puheenvuoron ottamista, puhujan roolin varaamista. (Tiittula 1985: 38.)

Puheenvuoron avausfraaseihin olennaisena osana kuuluva konditionaali (*sanoisin, väittäisin* ennemmin kuin *sanon, väitän*) tulkitaan usein lieventeleväksi ainekseksi. Esimerkiksi Tiittulan mukaan avausfraaseilla voi olla kasvojen säilyttämisen funktio. Puhuja, joka on eri mieltä edellisen puhujan kanssa, voi *sanoisin*-tyyppisen ilmauksen avulla pehmentää eriävää mielipidettään. (Tiittula 1985: 38; ks. myös Kuiri 1987: 110–113.) Kun metakommunikatiivisia ilmauksia käytetään nimenomaan keskustelun rakenteen jäsentämiseen, konditionaalilla ei kuitenkaan välttämättä ilmaista niinkään lieventelyä kuin puhujan intentiota, aietta tehdä jotain. Tämä aie toteutuu keskustelussa välittömästi. Kauppinen onkin pitänyt *sanoisin*-tyyppisiä ”puheaktikonditionaaleja” retorisisina ratkaisuuina. (Kauppinen 1998: 169–171, 175–176.) Jopa samaa konditionaali-ilmausta voidaan siis tulkita näkökulmaa ja huomioitavan keskustelukontekstin laajuutta muuttamalla monella tavalla. Konditionaalien tulkitsemisen lähtökohtana työssäni onkin Anneli Kauppinen käsitys konditionaalista puhekuvio- ja kontekstisidonnaisena kategoriana: konditionaali omaksutaan ja tulkitaan tilannesidonnaisina puhekuvioina,

joihin kuuluu erityisiä pragmaattisia merkitysvivahteita (Kauppinen 1998: 164, 194). Koska *sanoisin*-tyyppisillä ilmauksilla voi kontekstista riippuen olla myös muita tehtäviä¹⁸ kuin keskustelun rakenteen jäsentäminen, käytän niistä nimitystä **metakommunikatiivinen konditionaalikuvio**.

Tiittulan mukaan avausfraasien käyttö vaihtelee eri keskustelutilanteissa. Epämuodollisissa kahdenkeskisissä keskusteluissa, kuten arkikeskusteluissa, vuoron vaihtumista eksplisiittisesti signaloivia konditionaalikuvioita ei juurikaan tarvita. Halu saada puheenvuoro ilmaistaan pikemminkin ei-verbaalisesti. (Tiittula 1985: 39.) Lisäksi keskustelijoiden määrällä on vaikutusta. Kun keskustelijoita on vain kaksi, puhuja voi olla melko varma puhujan roolinsa säilymisestä ja kuuliija puolestaan siitä, että juuri hän saa seuraavan puheenvuoron. (Tiittula 1985: 32; Londen 1997: 57–58.) Näin on myös aineistoni haastatteluissa: haastattelijan ja haastateltavan puheenvuorot vaihtuvat yleensä sujuvasti, ilman kilpailua ja päällekkäispuhuntaa. Toisaalta haastattelutilanteeseen liittyvät sosiaaliset normit (esimerkiksi rooliasetelmaan liittyvät) ohjaavat melkein enemmän puheenvuorojen vaihtumista kuin osallistujien lukumäärä (Karhu 1995: 101).

Muodollisissa keskustelutilanteissa keskustelun rakenteen eksplisiittinen jäsentäminen on tarpeen, varsinkin jos keskustelijoita on useita (Tiittula 1985: 39). Päällekkäispuhunta yleensä lisääntyy, kun osallistujia on monta, eikä puheenvuoron saaminen muutenkaan ole mutkatonta. Lisäksi muodollisissa keskusteluissa puheenvuorot voivat venyä pitkiksi puhujan käsitellessä asiaa useasta eri näkökulmasta. (Tiittula 1985: 32; Londen 1997: 57–58.) Seuraava puhuja, joka haluaa puuttua johonkin tiettyyn edellisen puhujan esiinnostamaan asiaan, voi joutua turvautumaan metakommunikatiivisiin johdatteluihin osoittaakseen, miten ja miltä osin hänen oma puheenvuoronsa liittyy edellä sanottuun.

Nuolijärven ja Tiittulan mukaan keskusteluohjelmissä metakommunikaatiolla jäsennetään keskustelun kulkua varsin paljon. Keskusteluohjelma on sosiaalisena kontekstina sellainen, ettei yhtä aihetta käsitellä kovin kauan. Varsinkin monenkeskisissä keskusteluohjelmissä keskustelijat harvoin saavat suunvuoroa juuri silloin kun haluaisivat. Puheenaihe saattaa vaihtua, jolloin keskustelijan on eksplisiittisesti nivottava

---

¹⁸ Ilmauksien muihin tehtäviin palataan myöhemmin luvuissa 4.3.3. Konventionaalistuneidenkaan konditionaalikuvioiden tulkinnassa ei voi lähteä vakiotulkintavaihtoehtoista vaan kontekstista.

puheenvuoronsa juuri siihen puheenvuoroon, jota hän haluaa kommentoida. Oma keskusteluohjelma-aineistoni tukee Nuolijärven ja Tiittulan havaintoa: monenkeskinen keskusteluohjelma Tervo & Päivärinta on useammin keskustelun rakenteen kannalta ongelmallinen kuin kahden tai kolmen vieraan Musta laatikko. Jos toimittajien kontrolli ei toimi, monenkeskisestä keskustelusta voi tulla kaoottista päällekkäispuhuntaa. (Nuolijärvi–Tiittula 2000: 164–165, 220.)

Muun muassa Tervon & Päivärinnan äärioikeistolaisuuskeskustelussa esiintyy runsaasti metakommunikatiivisia konditionaalikuvioita, joiden tarkoituksena on nivoa puhujan puheenvuoro aikaisempaan, jo vaihtuneeseen puheenaiheeseen ja jäsentää näin rönstyilevää keskustelua. Esimerkissä (46) konditionaalikuvio toimii yhtäältä puhujan roolin varaamisen keinona, toisaalta johdantona puheenvuoroon: se ilmaisee, mihin kohtaan keskustelua puheenvuoro liittyy ja millainen puheenvuoro on luonteeltaan. Mäenpää on nimittäin esittänyt Kuismaa loukkaavan mielipiteen aiemmin keskustelussa. Kuisma ei kuitenkaan ole muilta keskustelijoilta saanut mahdollisuutta puolustautua heti Mäenpään puheenvuoron jälkeen. Eksplisiittinen keskustelun rakenteen jäsentäminen on siis tarpeen. Lieventelyvaikutelmansa ansiosta konditionaalimuotoinen metakommunikaatio toimii myös sosiaalisen puheen muodollisena merkinä, vaikka puheenvuoron sävy onkin kireäkö (ks. Yli-Vakkuri 1986: 200).

- (46) MÄENPÄÄ: – – *Mä ihmettelen kun ei Väinö Kuisma porukkansa kanssa lähde vaaleihin, vaikuttamaan parlamentaarisesti, politiikan kautta. Mä tiedän että miksi hän ei lähde. Hänen kannatuksensa olisi pyöreä nolla.* Meillä sen sijaan on sellaisia henkilöitä kannattajina että mä olen ylpeä heistä. Mitä sitten tulee vielä Petri Neittaanmäkeen, kun hän sanoo ettei ulkomaalaisten kanssa ole tullut vaikeuksia tässä maassa, niin olen aina käyttänyt sitä vertausta kun, mustalaiset ovat asuneet tässä maassa yli neljäsataa vuotta eivätkä ole vielä kukaan sopeutuneet, niin kuinka nämä islamilaiset [ed. sanat painokkaasti] ynnä muut tänne sopeutuvat, ei ikinä [painokkaasti].
 PÄIVÄRINTA: [alussa päällekkäispuhuntaa Neittaanmäen kanssa] Ton mä vois in korjata, että mäkin olen sopeutunut.
 NEITTAANMÄKI: [alussa päällekkäispuhuntaa Kuisman kanssa] En tarkoita etteikö syntyisi ongelmia mutta tarkoitan ettei ole senlaatuisia ongelmia joita emme pystyisi hallitsemaan. On aina selvää että, jos tulee ulkomaalaisia, he tulevat työn perässä, niin on tietynlaisia sopeutumisongelmia, mutta kyllä sivistynyt yhteiskunta pystyy ne ongelmat ratkaisemaan.
 MÄENPÄÄ: [alussa päällekkäispuhuntaa Kuisman kanssa] Me voidaan kuulla viranomaisia tässä, poliiseja, tulleja, rajavartiostoa, tuomioistuinlaitosta. Kyllä se, varmaan Neittaanmäki istuu nyt siellä norsunluutornissaan eduskunnassa, eikä tied mitä tuolla ruohonjuuritasolla, kaduilla tapahtuu, sieltä tulee hirvittävä pommi seuraavien vuosien aikana.

KUISMA: [alussa päällekkäispuhuntaa Neittaanmäen kanssa] *Vielä jos puuttuisin Olavi Mäenpään äskeiseen lausumaan* niin nythän me kovasti pyrimme, siihen kansalaisvoimien yhdistämiseen ja siihen että me, saisimme viisituhatta kuponkia kasaan jotta me pääsisimme puolerekisteriin, ja tämä kampanja on lähtenyt hyvin käyntiin. (T&P 20.3.2000)

Myös esimerkissä (47) Kuisma haluaa muun keskustelun lomaan välittää viestinsä tietylle keskustelijalle ja tekee sen puheenvuoron avausfraasin avulla. Jälleen hän nimeää henkilön, jolle puheenvuoro on suunnattu. Monenkeskisessä rönsyilevässä keskustelussa, jossa puheenvuoroista kilpaillaan ja jossa samanaikaisesti käsitellään useita aiheita, sinuttelu ei riittäisi sanoman kohdentamiseen oikealle henkilölle, ks. myös esimerkkiä (46). Puheenvuoron aloitus näyttää pehmentelevältä (*sanoisin*), mutta itse asiasisältö on uhkaava, ehdottavuudestaan huolimatta (*jos keskusteltas*).

(47) KUISMA: Olavi Mäenpäälle *sanoisin* sellaisia terveisiä että jos keskusteltas näistä henkilökohtaisista asioista studion ulkopuolella. (T&P 20.3.2000)

Puheenvuoron avausfraasien tehtävänä onkin toimia puheenvuoron semanttisena kehyksenä eli osoittaa, miten kuulijan on ymmärrettävä puheenvuoro: onko esimerkiksi kyse mielipiteen ilmaisemisesta vai uhkailemisesta, kuten esimerkissä (47) (Tiittula 1985: 39).

Äärioikeistolaiskeskustelu riistäytyy välillä kaoottiseksi, eivätkä toimittajat, puheenjohtajan oikeuksistaan huolimatta, saa jäsenettyä keskustelua. Ohjelman vieras, poliitikko Liisa Jaakonsaari, kritisoi lopulta keskustelun etenemistä ja puheenaiheiden monipuolisuutta ennen kuin esittää varsinaisen asiansa. Samalla metakommunikatiivinen johdatus asettaa implisiittisesti oman puheenvuoron vastakohtaksi muiden puheenvuorojen jäsentymättömyydelle. Katsojia kosiskelevana keinona Jaakonsaaren aloitus voi olla onnistunut, mutta viestinnän kontrolloinnissa, mitä voidaan pitää avausfraasien yhtenä tehtävänä, se epäonnistuu (Tiittula 1985: 39).

(48) JAAKONSAARI: Herroilta kyllä *toivoisin* vähän, vähän niinku analyyttisempaa keskustelua --. (T&P 20.3.2000)

Keskustelua jäsentävä konditionaalikuvio voi esiintyä myös puheenvuoron keskellä silloin, kun puhuja vaihtaa näkökulmaa tai puheenaihetta. Esimerkissä (49) Sirkka-Liisa Anttila on aiemmin perustellut Ahon puheenjohtajuuden säilyttämistä tämän

kansansuosiolle: Aho on paras luotsaamaan keskustapuoluetta ja takaa puolueelle jatkossakin vankan kannatuksen. Sitten on puhuttu keskustan vanhoillisesta ja uudistusmielisestä siivestä ja puheenjohtajan valinnasta. Kaikkonen puhuu ensin näihin liittyvistä asioista mutta palaa Anttilan puheenvuoroon perustellakseen, miksi hän itse kannattaa uuden puheenjohtajan valitsemista. Puheenvuoroaan ja samalla keskustelun kulkua Kaikkonen jäsentää metakommunikatiivisella johdatuksella, jossa suoraan viitataan siihen keskustelun kohtaan, mihin puheenvuoron loppuosa on jatkoa.

- (49) KAIKKONEN: – – Vielä *kommentoisin* tuota, että mä en näkis meitä kuitenkaan niin riippuvaisena, Esko Ahosta kuin ehkä Sirkka-Liisan puheesta, mun mielestä, kävi esille. Että kyllä jos Aho menee Harvardiin ja tulee sieltä aikanaa takasin, niin ei hän kokonaan Suomen politiikasta häviäis vaikka meille toinen puheenjohtaja valittaisiinkin keskustalle. Vielä jos ajatellaan keskustan edellisiä puheenjohtajia niin kyllähän heitäkin näkyy politiikassa. (T&P 3.4.2000)

Pirkko Muikku-Wernerin mukaan performatiivisella verbillä varustettu kysymys soveltuu korostuneen asemansa vuoksi erityisen hyvin teeman kuljetukseen, keskustelun rakenteen säätelyyn. Kun edellisestä asiasta siirrytään seuraavaan, ilmaus toimii “ikään kuin rutiinistuneena jaksottajana”. Keskusteluohjelmissa performatiiviverbillä ilmaistu kysymys on lähinnä toimittajan hyödyntämä keino, sillä hänelle televisioinstituution edustajana kuuluu oikeus johtaa keskustelua. Toimittaja voi ohjata kysymyksen keskustelua haluamaansa suuntaan, nostaa esille uusia puheenaiheita ja päättää vanhoja, vaikka keskustelijoita kiinnostaisikin jatkaa vielä aikaisemman aiheen käsittelyä. (Muikku-Werner 1993: 100, 134; Nuolijärvi–Tiittula 2000: 160.)

Seuraavassa esimerkissä (50) keskustelijat ovat toimittajan mielestä intoutuneet keskustelemaan asian vierestä. Metakommunikatiivisella ilmauksella *Tarjalta haluaisin vielä kysyä sen* Päivärinta palauttaa keskustelun mieleisiinsä uomiin mutta tekee sen lievennellen, vrt. *Tarjalta kysyn vielä sen*.

- (50) PÄIVÄRINTA: Tarjalta *haluaisin vielä kysyä sen*, että tavallaan *eikö voisi ajatella* niin että jos ne luovuttajat vähenee niin mitäs sitten, – –. (T&P 6. 3. 2000)

Nuolijärven ja Tiittulan mukaan toimittajien metakommunikaatio liittyykin ennemminkin etukäteissuunnitelman toteuttamiseen kuin itse keskustelun spontaaniin kulkuun ja keskustelijoiden esiinnostamiin sisältöihin (Nuolijärvi–Tiittula 2000: 164).

- (51) PIA: Okei, sä puhuit tossa, vähä aikasemmin niistä niinku hyvistä ja huonoista opettajista ja niitten, eroista niin *kysäisin sulta nyt sitä mikä* on, varmaan, aika monessa, paikassa yliopistos mones tiedekunnassa ehkä ongelma että, että tota, et johtuuko, tää siitä et oj jotenkir ristiriidassa ku professoreilla on tää tieteen tekemine ikään kun semmonen et niitem pitäs saadan niinkun tiedettäj ja tuloksia aikaan ja sit kuitenkin heill-on se opetusvelvollisuus, – – vai mikä siin-on miks tiedej ja opetus or ristiriidas yliopistos vai onko ne? (19/98: 6)
- (52) PIA: Lopuks *haluaisin kysyä* että, että kun nykyää nii painotetaan tätä tämmöst kokonaisvaltasta oppimista ja muuta, niin nin tota, miten sä näkisit ittes niinku, opiskelijana tai tulevana työntekijänä ni mitä niinku sun vahvuusalueet ja, mitäs ois sit viel kehitettävää? (19/98: 11)

Myös haastatteluissa haastattelijat saattavat käyttää konditionaalikuvioita jaksottamaan keskustelua ja omaa puheenvuoroaan, kuten esimerkissä (51) ja (52), mutta yleensä näin eksplisiittinen keskustelun rakenteen jäsentäminen on harvinaista. Varsinkin rennoissa, keskustelupainotteisissa haastatteluissa keskustelun kulkua jäsennetään vähemmän näkyvästi, esimerkiksi aikamuodon valinnalla.

4.2.2. Uuden puheenaiheen tarjoaminen

Tutkiessaan konditionaalikuvioita Anneli Kauppinen on kiinnittänyt huomiota eksistentiaalilauseiden konditionaaliin: *Tuossa olis pankki*. Eksistentiaalilauseen konditionaalin tulkinta ei hänen mukaansa sovi mihinkään konditionaalin määritelmään: se ei esitä ehtoa eikä toivomusta, se ei ole non- eikä kontrafaktuaalinen. Eksistentiaaliset konditionaalikuviot implikoivat tarpeen toteuttamista; ne ovat kieliopillistuneet ‘tarjolla jonkun / jonkin tarpeisiin’ -merkitykseen. Näin lauseen *Tuossa olis pankki* pragmaattinen sävy on ehdottava (‘Nyt voit / voin asioida pankissa’, vrt. toteava *Tuossa on pankki*). Ehdotuksen kiertelevyydestä huolimatta pelkkä kohteliaisuustulkinta on riittämätön. Konditionaali voidaan kyllä tulkita myös kohteliaisuusainekseksi silloin, kun eksistentiaalilause implikoi nimenomaan puhekuompanin tarpeiden täyttämistä. Lauseen perusmerkitys on silti sama ‘tarjolla’, tilaisuus tarpeen toteuttamiseen, joten eksistentiaalilauseen konditionaalia voidaan pitää intentiotulkintaisena. (Kauppinen 183–184.)

Edellä käsitellyt metakommunikatiiviset konditionaalikuviot ovat eksplisiittinen keino jäsentää keskustelua. Keskustelun rakennetta voidaan jäsentää myös implisiittisesti,

käyttämällä hyväksi konditionaalimuotoisten eksistentiaalilauseiden ‘tarjolla’-vaikutelmaa ehdotettaessa jotain propositiota uudeksi puheenaiheeksi. Keskustelukontekstista riippuen konditionaalilla voi siis olla topikaalinen eli puheenaihetta ja keskustelun rakennetta jäsentävä funktio.¹⁹ Esimerkin (53) konditionaalilausuma voidaan tulkita puheenaihetta tarjoavaksi.

- (53) NIINA: Siinä *olis* sittem meijä, mutsiki. Täs on sittev vähäv vahdikkaampia nää, vähäs sieltä täältä nää kuvat, tää on se terassiviesti mikä me oltiin niinkut työporukan kanssa kesällä. (5/95: 25)

Niina ja Tarja katselevat valokuva-albumia ja keskustelevat kuvissa olevista henkilöistä. Kuvia katsellessa on käsitelty kavereiden naimisiinmenot ja eroamiset – kuvien kirvoittamat tuoreimmat juorut. Puheenvuorossaan Niina viittaa kuvan sisältöön konditionaalimuotoisella eksistentiaalilauseella: *siinä olis sittem meijä, mutsiki*. Eksistentiaalilauseeseen konditionaalinen merkityksenä on ‘tarjolla’. Sen sijaan indikatiivivastine (*siinä on sittem meijä, mutsiki*) ei toteavuudessaan välttämättä edellytä kuulijalta minkäänlaista osallistumista. Konditionaalilla Niina tarjoaa valokuvaa ja siihen liittyviä asioita keskustelun osaksi tai ainakin toisen havainnon kohteeksi. Konditionaalilausumaan liittyvä ehdottavuuden ja neuvottelunalaisuuden vivahde lisää puheenaiheen esille nostamisen vuorovaikutuksellisuutta. Valokuva ei kuitenkaan herätä puhekumppanin kiinnostusta, ja Niina siirtyy toisten kuvien selostamiseen.

Myös esimerkin (54) konditionaalilausumat saavat ‘tarjolla’ -tulkinnan, vaikka ensimmäinen konditionaalilausuma, *Koivu ois maalilla*, ei olekaan eksistentiaalilause. Sanna, Petri, Antti ja Katja katselevat MM-jääkiekkofinaalia, jossa Suomi taistelee kullasta. Petriä jännittää, huomaako kukaan syöttää Saku Koivulle. Hän tarjoaa muille havaintoiaan. Havaitsemisen tärkeyttä korostaa ilmaus *kato*: se on tässä aito imperatiivimuotoinen direktiivi eikä pelkkä diskurssipartikkeli, jossa *katsoa*-verbi olisi menettänyt leksikaalisen sisältönsä ja saisi merkityksensä diskurssista käsin (ks. Helasvuo 1991b: 82). Konditionaalinen valinta paljastaa Petrin suhtautumisen subjektireferentin eli Koivun sijaintiin: se, että Koivu on maalin edustalla, ei ole vain spatiaalista (*Koivu on maalilla*) vaan strategista, potentiaalinen mahdollisuus, joka muiden pelaajien pitäisi tuki käyttää.

---

¹⁹ Konditionaalilausumien topikaaliseen funktioon ei ole aiemmin tietääkseni kiinnitetty huomiota.

Jos joku syöttäisi Koivulle, hän voisi tehdä maalin.

- (54) PETRI: Nyt vielä maali siitä Suomi, kato, Koivu *ois* tossa, maalilla.
 SANNA: No niin.
 KATJA: Ai. Ää *onhan se*. *Onhan se* Ruotsi ihan samalla tavalla.
 PETRI: Aijai siinä *ois*. Nyt rangaistus. (24/95: 19)

Katja puolestaan ei näe Koivun paikkaa välttämättä tilaisuutena vaan olemassaolevana tosiasiana, konkreettisemmin (*onhan se*). Samoin hän huomaa, että Ruotsikin on yhtä lailla maalin edustalla, joten puolustajiakin löytyy. Katja kiistää näin Petrin tarjoaman havainnon tilanteen otollisuudesta.

Petri tarkoittanee konditionaalilausumansa vain tilanteen otollisuuden kommentiksi, ei niinkään uuden keskustelun avaukseksi, mutta muiden keskustelijoiden toiminta, tarttuminen kommenttiin, tekee konditionaalilausumasta keskustelun rakennetta jäsentävän vuoron (ks. muiden osallistujien tulkintojen vaikutuksesta vuoron tulkintaan esim. Hakulinen 1997a: 15–16). Kommentista tulee hetkeksi pikaisen keskustelun aihe. Kun puheenaiheena on pelitilanne ja aiheesta keskustellaan peliä katsottaessa, on ymmärrettävää, että puheenaihe vanhenee nopeasti. Esimerkki (54) on myös esimerkki siitä, kuinka keskustelun ulkopuoliset asiat vaikuttavat keskusteluun ja saattavat jopa nousta puheenaiheeksi vapaissa keskusteluissa (vrt. haastattelut) (1982:11; Karhu 1995: 100; ks. myös Hakulinen 1989b: 71).

Myös konditionaalimuotoiset predikatiivilauseet voivat kontekstissaan saada ‘tarjolla’-tulkinnan. Niissä konditionaali voi kuitenkin olla ikään kuin ylimääräinen lisä, jos jokin muukin lauseessa sisältää tarjouksen implikaation: *Kahvi olisi valmista*. Jo valmiiksi ilmoittaminen voidaan nimittäin tulkita tarjoukseksi. Jos tarjolla olemisen merkitys voidaan muutenkin päätellä lauseesta ja/tai keskustelukontekstista, konditionaalilin käyttö voi ‘tarjolla’-merkityksen vahvistamisen lisäksi olla kohteliaisuuden osoitin. (Kauppinen 1998: 185–186.)

Esimerkissä (55) Satu viittaa konditionaalilausumallaan asiaan, joka ainakin häntä itseään kiinnostaisi.

- (55) ANU: Eli kysyn ensimmäiseksi että mitä kuuluu?
 SATU: Kiitos kuuluu hyvää ja viime aikojen suuria tapahtumia joita en oov vielä ehtinyk kertoa, *olis* nyt esimerkiks tapaus kadonnut JH, tässä nimittäin, viikko sitte viikko sitten tuota, mulles soitti Jukan äiti, –. (28/94: 1)

Konditionaali on esimerkin (55) keskustelukontekstissa merkki siitä, että puhuja tarjoaa lauseen propositiota puheenaiheeksi. Toteava *viime aikojen suuria tapahtumia on nyt esimerkiksi tapaus* ei sen sijaan implikoisi puheenaiheen tarjoamista ja puhujan halua ottaa myös kuulijan mielenkiinto huomioon. Konditionaalilausuma on funktioltaan paitsi topikaalinen myös vuorovaikutuksellinen, kuulijaa huomioon ottava. Konditionaaliin liittyy siis tarjoamisen merkityksen ohella ehdottavuuden ja neuvottelunalaisuuden vivahde. Näin konditionaaliin liitetty kohteliaan kehotuksen tai ehdotuksen merkitys (ks. esim. Penttilä 1966: 476–480) ei välttämättä ole vain kielenulkoiseen maailmaan liittyvää (*nyt olisi kahvia*) vaan myös diskurssin sisäistä, keskustelun rakennetta jäsentävää.

4.3. Vuorovaikutuksellisuuden ilmaiseminen

4.3.1. Kohteliaan kehotuksen tai kysymyksen konditionaali

Konditionaalien tehtävänä voi olla myös osoittaa puhujan suhtautumista itseensä, keskustelukumppaniin, puheenaiheeseen tai puhetilanteeseen. Näillä konditionaalien käyttötavoilla on vaikutusta vuorovaikutukseen, ja ne myös ilmentävät osaltaan vuorovaikutussuhteiden tärkeyttä kyseisessä puhetilanteessa. Yli-Vakkurin mukaan konditionaalien interpersonaalinen käyttö on erittäin yleistä (Yli-Vakkuri 1986: 206).

Yksi vuorovaikutuksellisuuden ilmaisemisen keinoista on **kohteliaisuus-konditionaali**. Kohteliaisuus-konditionaaliin on kiinnitetty huomiota jo vanhoissa lauseopillisissa tutkimuksissa. Setälä (1891) ja Kannisto (1902) mainitsevat mm. seuraavat kohteliaisuus-konditionaaliksi tulkittavat murre-esimerkit: *Olisi jo aika nousta; Pyytäisin sinulta selitystä; Nyt ruoka olisi valmista; Olisin pyytänyt teitä tulemaan meille päivälliselle* (Setälä); *Saiskoos hevosta; Oliskos teitillä vielä vanhaa Suamev viinaa?* (Kannisto). (Setälä 1891: 93; Kannisto 1902: 203). Lauri Hakulinen pitää kohteliaisuus-konditionaalien mallina indoerooppalaisten kielten vastaavanlaisia konjunktiiviva. Kyseessä on siis alkuaan käännöslaina. (L. Hakulinen 1978: 27–28.)

Kohteliaisuus-konditionaali on konventionaalistunut kohteliaisuuden ilmaisemisen keino. Auli Hakulinen ja Fred Karlsson toteavat kohteliaisuus-konditionaalista seuraavaa: ”Eräissä syntaktisissa rakenteissa konditionaali ei aina esiinny varsinaisessa todenvastai-

nessa merkityksessään, vaan se saa konventionaalistuneesti jonkin toissijaisen tulkinnan.” Silloin kun väitelauseen verbi on 2. persoonassa, konditionaalimuoto voidaan tulkita (kohteliaaksi) kehotukseksi tai suostuttelevaksi pyynnöksi: *Menisitte vielä vähän ulos leikkimään*. Kysymyslauseessa puolestaan konditionaalien käyttö lieventää kysymystä, mitä voidaan pitää kohteliaisuuden merkinä. *Saisinko toisen samanlaisen? Olisiko P.V tavattavissa?* (Hakulinen–Karlsson 1988: 276.) Penttilän mukaan konditionaalia käytetään ilmaisemaan mm. kohteliaista pyyntöä, ilmoitusta tai kysymystä (Penttilä 1966: 476–480). Penttilän määritelmiin nojautuen Yli-Vakkuri on tarkentanut kohteliaisuuskonditionaalien nimitykseksi ”kohteliaan ilmoituksen, pyynnön tai kysymyksen konditionaalien” (Yli-Vakkuri 1986: 201–202).

Kohteliaisuuskonditionaalien tehtävänä on lieventää toiselle käskemällä tai kysymällä aiheutettua haittaa. Kohtelias sävy perustuu siihen, että konditionaali asettaa tekemiselle ikään kuin lausumatta jätetyn ehdon, jolloin lausuman varmuus lieventyy (Penttilä 1963: 476). Tämä käskyn lieventely suojaa sekä käskijän että käskettävän sosiaalisia kasvoja. Puhuja ei halua ehkäistä puhutellun toiminnanvapautta, vaikka joutuukin esittämään määräyksiä tai tungettelevia kysymyksiä. Puhujan tavoite on kuitenkin tunnistettavissa, koska kyseessä on konventionaalistunut keino. (Ks. esim. Leiwo–Luukka–Nikula 1992: 42–45; Muikku-Werner 1993: 48). Sosiaalisten suhteiden kannalta konditionaalien lievennysmerkitys on siis keskeinen, ja sitä suosivat erityisesti statukseltaan alemmat sekä toisilleen vieraat (Yli-Vakkuri 1986: 202, 207; Leiwo–Luukka–Nikula 1992: 42–43; Muikku-Werner 1993: 48).

Seuraavassa esimerkissä (56) konditionaalilla pehmennetään väitelausemuotoista kehotusta. Esimerkissä itse asiassa käsketään kuulijaa, mutta sävy on kohtelias, sillä se jättää kuulijalle kieltäytymisen mahdollisuuden – ainakin periaatteessa. Puheenvuoro sijoittuu heti haastattelun alkuun, jossa haastattelijalla saattaa olla tarvetta osoittaa erityistä kohteliaisuutta haastateltavaa kohtaan ja jossa roolit ovat vielä muotoutumatta. Tarvitaan siis varovaisuutta jopa puhumiseen kannustamisessa, varsinkin kun haastattelija ei voi olla varma, sopiiko hänen valitsemansa aloitusaihe haastateltavallekin. Suora kehoitus *kerro itsestäsi* olisi siten ehkä liian jyräävä tapa aloittaa haastattelu, kun taas *voesit kertoaj jotakin itsestäsi* on asettaa puheenaiheen ikään kuin neuvottelun alaiseksi.

(56) SATU: No niin alotetaampas sitte. Ensinnäkiv *voesit kertoaj* jotakin itsestäsi että mitä

sinä olet tehnyt ja mitä sinä tällä hetkellä teet. Ihan yleistä. (1/97: 1)

Muikku-Werner (1993: 173) on havainnut, että väitelausemuotoisissa kehotuksissa konditionaali liittyy usein modaalisiin verbeihin kyseenalaistaen niiden implikoiman eriasteisen pakollisuuden. Näin on myös paitsi edellisessä esimerkissä (56) myös seuraavissa haastattelujen alkuun sijoittuvissa, kohteliaisuuskonditionaalilla pehmenneissä kehotuksissa.

(57) TITTA: Sä opiskelet optikoks ni, sä *voisit* oikeestaa tähä haastattelu alkuu *kertoo* siit koulust. (6/97: 1)

(58) PIA: Minkä ikänen sää oot ja, mistä kotosin ja, semmosta *voisit* kans *vähän kertoo*, taustoja. (19/98: 1)

Kehotuksen funktio on sisään rakennettuna myös tietyn tyyppisen kysymyksen konventionaaliseen muotoon: esimerkiksi *voisitko / haluaisitko* -aloitukset ovat yleensä tulkittavissa suoraan kehotuksiksi (Muikku-Werner 1993: 75). Nämä puhefunktioltaan käskevät konditionaalimuotoiset kysymyslauseet ovat pitkälle konventionaalistuneita, joten kuulija automaattisesti yleensä tulkitsee puheenvuoron kohteliaaksi kehotukseksi eikä sananmukainen tulkinta (tulkitseminen kysymykseksi) edes välttämättä juolahda mieleen muuten kuin kiusoittelutarkoituksessa. Moniselitteisyyden vaaraa ei konventionaalistuneissa käytötavoissa juurikaan ole. (Muikku-Werner 1993: 75.)

(59) TIINA: *Voisitko sä kertoa*, siitä kun, viime talvena lähdit sinne, tai viime syksynä lähdit sinne Lontooseen että miksi lähdit ja mitä tapahtui? (10/98: 1)

Muikku-Werner nimittää tällaisia kysymyslauseilla ilmaistuja käskyjä kehotuskysymyksiksi, Yli-Vakkuri puolestaan imperatiivisiksi kysymyksiksi (Yli-Vakkuri 1986: 226–227; Muikku-Werner 1993: 151–154). Kehotuskysymykseen liittyy usein modaaliverbi, joka lieventää kehotuksen sävyä entisestään. Modaalista merkitystä ei tulkita kirjaimellisesti. Auli Hakulisen ja Marja-Leena Sorjosen mukaan modaaliverbien käyttäminen kasvoja uhkaavien puheaktien lieventelyyn on konventionaalistunutta: verbi toimii pehmentävänä aineksena, kun esitetään esimerkiksi käskyjä, kysymyksiä ja pyyntöjä tai väiteitä ja mielipiteitä. Näin modaaliverbien käyttöä voi säädellä myös pragmaattiset seikat, kuten puhujan arvio siitä, miten suoraan hän voi mitäkin sanoa kuulijaa loukkamatta. Tavallisimpia kysymyslausemuotoisten käskyjen modaaliverbejä on *voida*. (Hakuli-

nen – Sorjonen 1989: 75; Muikku-Werner 1993: 151–152.)

Yli-Vakkuri (1986: 226) pitää konditionaalilla lievennettyä imperatiivista kysymystä yhtenä suomen kielen tyypillisimmistä kohteliaisuuskuodon ilmenemismuodoista. Haastatteluaineistossani jotkut haastattelijat suosivat konditionaalimuotoisia kysymyksiä, vaikka haastateltavana on tuttu ja vaikka pyyntö ei ole kovinkaan tungetteleva. Haastatteli-joista varsinkin Pia käyttää houkutellessaan haastateltavaa puhumaan konditionaalimuotoisia kysymyksiä, jotka on tulkittavissa automaattisesti kohteliaiksi tai varovaisiksi kehotuk- siksi. *Kertositko*-aloitukset ovat nimittäin naamioituja käskyjä eivätkä aitoja kysymyk- siä; ne ovat kysymyksiä muodoltaan, eivät funktioltaan. Kysymysmuotoisuus on osa kohteliaisuusstrategiaa. Kysymykseen voi vastata sosiaalisesti hyväksyttävästi sekä myönteisesti että kielteisesti; käskystä kieltäytyminen sosiaalisesti hyväksyttävällä tavalla on sen sijaan vaikeampaa (Muikku-Werner 1993: 150).

(60) PIA: *Kertositko* et mitää sää opiskelet? Ihan sillee aika laajastikki. (19/98: 1)

(61) PIA: *Kertositko vähä, tarkemmin* et mitä nää pitää nää, aineet sisällään? (19/98: 1)

(62) PIA: Sä opiskelet yliopistossa, ni *kertositko vähä*, et minkälaista, niinku yleisesti ottaen --. (19/98: 4)

Jälleen varovaiset kehotukset sijoittuvat haastattelun alkupuolelle, jossa haastatteli- jan ja haastateltavan vuorovaikutus on vielä jäykähköä. Kyse voi olla myös joidenkin puhujien – tässä tapauksessa Pian – muodollisiin puhetilanteisiin liittyvästä maneerista, joka aktivoituu nyt muodolliseksi puhetilanteeksi mielletyssä haastattelutilanteessa. Kaikki haastattelijat eivät suinkaan käyttäneet kohteliaisuuskuodinaalia kehotustensa pehmen- telyyn missään vaiheessa haastattelua.

Seuraavissa esimerkeissä (63) ja (64) kuulijoille / puhutelluille voi olla pyynnöstä tai kehotuksesta jo hieman haittaakin. Esimerkissä (63) Riitan kysymystä voi toki pitää aitona kysymyksenä, mutta sillä on myös ohjaileva, velvoittava tarkoitus. Riitan kehotus tai pyyntö vaatisi Iirikselä ylimääräistä vaivannäköä ja on ilmeisesti Iiriksen mielestä ikävä. Iris vastaa häntä velvoittavaan kehotuskysymykseen vastakysymyksellä, jonka Riitta puolestaan tulkitsee kieltäytymiseksi.

(63) RIITTA: Joo, voisim mieki lähteäv Viljantiij ja sitten tulla, *käviskö Irkku ostamasa sittel liput?*

IIRIS: Tarviiko niitä ostaa etukätteen?

RIITTA: No, ei osteta, jos ei saaha lippua niin ei mennä. (13/96: 9)

Kohteliaan kehotuskysymyksen avulla Riitta ikään kuin kyseenalaistaa jo valmiiksi sen, että hän olettaisi Iiriksen toimivan edellyttämällään tavalla (ks. Muikku-Werner 1993: 172). Näin hän voi tunnustella maaperää eikä suoraan velvoita toista. Kysymyksellä ilmaistun kehotuksen avulla tiedustellaan puhutellun kykenevyyttä, mahdollisuutta tai halukkuutta ehdotettuun toimintaan, mikä on yksi kehotuskysymyksen tavallisimmista käyttöyhteyksistä (Muikku-Werner 1993: 151).

Muikku-Wernerin mukaan kehotuskysymyksillä tiedustellaan tavallisesti myös puhuteltavan suhtautumista toiminnan pakollisuuteen (Muikku-Werner 1993: 151). Esimerkissä (64) pyyntö on sävyiltään jo velvoittavampi, melkein vaativa. Kysymyksen kieltomuotoisuus saattaa lisätä vaativuutta (vrt. *voitasko me käyväj jossain?*), vaikka myös kieltomuotoiset imperatiiviset kysymykset ovat osa kohteliaisuuskoodia (Yli-Vakkuri 1986: 226).

- (64) PETRI: Ne vaa oottaa et Suomi tekkee lisää niitem maalii.
 KATJA: Voi siellä ollak kaupungilla kuulev vilskettä kohta.
 SANNA: *Eiks me voitais käyväj jossai?* (24/95: 15)

Sannan vaatimus kaikuu kuitenkin kuuroille korville, sillä toiset ovat keskittyneet jälleen jääkiekkopeliin eivätkä reagoi vaatimukseen mitenkään. Keskustelu aiheesta tyrehtyy alkuunsa.

Molemmat esimerkit on poimittu sellaisista harjoitustöistä, joissa on haastattelutilanteen sijasta pyritty luomaan keskustelutilanne ja joissa keskusteluun osallistujia on monta. Harjoitustyössä 13/96 keskusteluun osallistuu kolme tyttöä, joista kukaan ei ole omaksunut haastattelijan roolia, vaan kaikki ovat tasavertaisesti keskustelijana ja joskus keskustelun ”vetäjänä”. Puheenaiheetkin rönsyävät sen mukaan, mikä tyttöjä esiinnoukseista, kilpailevistakin aiheista sattuu kiinnostamaan eniten. Samoin harjoitustyössä 24/95 on monta osallistujaa: kaksi tyttöä ja kaksi poikaa seuraa jääkiekon MM-loppuottelua ja kommentoi milloin ottelua, milloin jotain muuta esiinnoussutta asiaa. Tämänkaltaisissa tilanteissa vaatimuksien esittämiselle on sijaa enemmän kuin haastatteluiksi tarkoitetuissa harjoitustöissä. Konditionaalilausumalla ilmaistu kehotus on esimerkeissä (63) ja (64) toimintaa ohjaava, kun taas haastattelutilanteessa kehotukset liittyvät lähinnä puheenaiheisiin ja ovat siten diskurssifunktioltaan topikaalisia eivätkä tilanteeseen liittyviä (ks.

Hakulinen 1989b: 52, 71; Karhu 1995: 99–100).

Samoin kuin kehotettaessa myös kysyttäessä voi olla tilanteittain aihetta erityiseen varovaisuuteen (Muikku-Werner 1993: 172). Syynä varovaisuuteen voi olla paitsi itse kysymys myös tilanteen muodollisuus ja/tai keskustelijoiden välisen suhteen epäsymmetrisyys. Jos puhuteltava on puhujaa alhaisemmassa asemassa tai puhuteltava ei ole puhujalle tuttu, voi olla tarpeen välttää tungettelevuuden vaikutelmaa, vaikka itse kysymys ei sinänsä olisikaan tungettelevä. Yli-Vakkurin (1986: 207) mukaan kohteliaisuuskonditio-naali – ja ylipäätään koko kohteliaisuuskoodi – viestii epäsymmetrisistä sosiaalisista suhteista.

Seuraavissa esimerkeissä haastattelijoiden kysymykset vaativat haastateltavalta arviointitaitoa tai oman mielipiteen esittämistä. Kysymyksien velvoittavuutta tai vaikeutta lievennellen esittämällä kysymys konditionaalimuotoisena. Kohteliaisuusvaikutelma perustuu siihen, että tämän tyyppisissä kysymyksissä konditionaalimuotoisuus tarjoaa puhutellun mielikuvitukselle ja eri vaihtoehtojen esittämislle tilaa. Kysymyksissä käytetään siis hyväkseen konditionaalien kuvittelu- ja suunnittelufunktiota. (Kauppinen 1998: 222.)

- (65) NIINA: Joo, kus sää oot tota musiikkiterapiaa opiskellun ni, miten sää *näkisit* sen, niin ku tulevana tieteenalana?
 JUHA: [mieltii]No kyllä mä *näkisin* sen aika niinkus semmosena, aikah hyvänä tieteenalana se ei tietenkään välttämättä, [mieltii] tiedehän on sellasta, joskus että jotkut tietyt asiat ni ei kaikestaha ei voit tehdät tiedettä, et siell-o aika paljon semmosia, subjektiivisia, asioita joita niinku, ei tämmösen tiedeihanteen, muottiin tahdos sittem millään pystyäl laittamaan –. (41/97: 5)
- (66) TEIJA: No mitä ongelmia sä sitten *näkisit* tulevan siitä että lapsia ol liikaa ryhmässä, kerro mitä mitä kaikkii mahdollisia haittavaikutuksii sillä on sitte ihäl lapsille? (23/94: 8)
- (67) HANNA-KAISA: No, millane sum mielestä *ois* sit semmone hyvä aikuistenopettaja? Onks sulla esimerkiks itellä yliopistoaikana ollu, hyvää aikuistenopettajaa? Mikä *olis* semmone, ideaali? (5/98: 3)
- (68) HANNA-KAISA: No, mikä sitte *vois olla* esteenä oppimiselle? (5/98: 6)
- (69) PIA: Miten sä *kuvailisit* yliopistoa niinkun, oppimisympäristönä, siis mä tarkotan sitä että nii, et minkälaista siellä on niinkun, oppia ja voit vaikka verrata sitte johinki muihin? (19/98: 6)
- (70) PIA: Työllisyystilanne taitaa olla aika hyvä tällä hetkellä, mitä *arvioisit*? (19/98: 8)

Esimerkissä (65) haastattelija pyytää arviota tieteenalan tulevaisuudesta. Niina

esittää kysymyksensä kohteliaasti käyttäen indikatiivin sijasta konditionaalia ja tarjoten näin kuvittelutilan: konditionaalia käyttämällä Niina alleviivaa sitä, että puhuteltavan tarvitsee arvioida vain kuvitteellista mahdollisuutta. (Ks. Muikku-Werner 1993: 172.) Haastateltava joutuu miettimään vastaustaan kauan. Lopulta hän matkii haastattelijan tyyliä ja käyttää *nähdä*-verbin konditionaalia. Nyt sävystä tulee kuitenkin epävarma (vrt. *näen sen*). Juha päätyy pohtimaan tieteen ja ei-tieteen välistä eroa sekä tiedeihannetta ennen kuin löytää mielestään sopivan vastauksen perusteluineen Niinan kysymykseen, joka on osoittautunut vaikeaksi.

Esimerkeissä (69) ja (70) voi olla kyse myös haastattelijan muodollisiin tilanteisiin liittyvästä maneerista. Pia on koko haastattelun ajan varsin virallisen oloinen. Hän on mieltänyt haastattelijan roolinsa kysyjän ja kuuntelijan osaksi. Pia käyttää runsaasti konditionaalimuodolla lievenneltyjä kysymyksiä myös silloin, kun kysymykset eivät vaadi haastateltavalta mielikuvitusta, mielipiteen ilmaisua tai arviointitaitoa. Esimerkkien kysymyksen muotoilun voi nähdä ilmaisevan Pian käsitystä haastattelusta puhetilanteena: haastatteluun kuuluu muodollisuus ja kohteliaisuus, jota voi ilmentää mm. tietynlaisien fraasien kautta, ks. myös esimerkkejä (58), (60), (61) ja (62). Pian ja Antin haastattelu-tuokio kuuluukin aineistoni muodollisimpiin haastatteluihin.

Televisiokeskusteluissa toimittajien täytyy välillä esittää kysymyksiä ja väitteitä, joiden esittämisessä täytyy olla varovainen joko aiheen arkaluontoisuuden tai puhuteltavan aseman vuoksi. Mustan laatikon toimittaja Timo Harakka johdattelee professori Matti Klingeä vastaamaan kysymykseensä, joka ei välttämättä miellytä puhuteltua ja joka koskee arvovaltaista henkilöä. Kyseessä on laki entisen presidentin oikeuksista. Kysymyksen sisältämä kritiikki täytyy esittää hienovaraisesti, vain kuvitteellisena.

(71) HARAKKA: – – Lainsäätäjälle ei tullut mieleenkään, että joku yritys voisi kilpailla valtion kanssa hänen [presidentti Ahtisaaren] ajastaan ja intressistään. *Ja tällä ymmärryksellä, voisiko sanoa, että tämä laki hyväksyttiin?*

KLINGE: Ottakaamme huomioon että, tämä laki säädettiin siis kaikkia [ed. sana painokkaasti] entisiä presidenttejä varten. Nyt meillä on kaksi entistä presidenttiä ja tulevaisuudessa voi olla useita. Se laki säädettiin tällaiseksi yleislaiksi joka ei voi tietenkään ottaa huomioon erilaisia konstellatioita – –. (ML 14.3.2000)

Oletus kysymykseen sisällytetyn proposition ja puhuteltavan ajatusten mahdollisesta vastaavuudesta tai vastaamattomuudesta on esitettävä epäröiden: *ja tällä ymmärryksellä, voisiko sanoa, että tämä laki hyväksyttiin* (Muikku-Werner 1993: 172). Esimerkissä

(72) toimittaja Päivärinta kritisoi lapsettomuuslääkäri Tarja Bützovin käsitystä lapsen oikeudesta tietää biologinen vanhempansa. Kritiikkiä ei kuitenkaan ole soveliasta esittää aivan suoraan, vaan se on verhoiltava hypoteettiseksi kysymykseksi (*eikö voisi ajatella niin* – –). Kyseessä on kuvitteellinen taso, mutta senkin esittämisessä tahdotaan olla varovaisia. Kritisoivuudessaan tungettelevaa kysymystä pehmentää myös ilmaus *tavallaan* (ks. tarkemmin pehmentimistä eli varauksista Suojala 1989: 118–119).

- (72) PÄIVÄRINTA: Tarjalta haluaisin vielä kysyä sen, että tavallaan *eikö voisi ajatella* niin että jos ne luovuttajat vähenee niin mitäs sitten, että eiks kuitenkin ole tärkeintä tavallaan se syntyvän lapsen etu et ei peruuttamattomasti päätetä jotakin niin perustavanlaatuista oikeutta ku esimerkiksi saako tietää biologisen alkuperänsä. Ja ehkä se sitten saattas tasaantua jos opitaan tietynlaiseen kulttuuriin, – – kaikki tää vaikuttaa.
 BÜTZOV: Mää itse sanosin et tää hiljanen, hidas muutos on edennyt, se on edennyt siitä miten aikaisemmat lakityön vaiheet näitä asioita kärjisti. Musta se hiljainen evoluutio tässä asiassa on ollut myönteinen mutta siitä huolimatta me paljon myöskin pohdimme työpaikallamme että oisko sittenkin myös tärkeetä kunnioittaa tään perheen yksityistä tapaa kasvattaa. (T&P 6.3.2000)

Kohteliaisuuskonditionaalilla voidaan siis ilmaista epäsuorasti mutta konventio-naalisesti eriasteisia käskyjä sekä pehmentää sellaisia kysymyksiä, jotka saattavat uhata puhutellun kasvoja tai velvoittaa puhuteltua liikaa. Kohteliaan kehotuksen ja kysymyksen konditionaalit ovat kuitenkin haastatteluaineistossani harvinaisia. Koska haastattelija ja haastateltava ovat tuttuja keskenään, he ilmaisevat pyyntönsä tai lievät käskynsä suoraan (*kerroppas se juttu*). Toiseksi haastattelutilanteessa ei juuri synny tarvetta käskeä. Poikkeuksena harjoitustyöaineistossani ovat kuitenkin edellä mainitut keskustelut, joissa syntyi tarvetta keskustelun edetessä myös toisten toiminnan ohjailemiseen.

Myöskään kysymykset eivät harjoitustyöhaastatteluissa ole yleensä tungettelevia. Haastattelijan valitsemat puheenaiheet ovat turvallisia, yleisiä puheenaiheita, kuten harrastukset ja koulutus, joita voi yleensä kysellä ilman, että tarvitsee pelätä loukkaavansa toisen ihmisen yksityisyyttä.

Keskusteluohjelmissa puhuteltavat ovat yleensä statukseltaan eri asemassa ja toisilleen tuntemattomia, mikä lisää tarvetta kohteliaisuuteen. Puhetilannetyyppinä mediakeskustelut ovat lisäksi kriittisiä ja poleemisia, ja nimenomaan toimittajan esittämä kritiikki tulee esille tukalina kysymyksinä. Kritiikki on siis piilevää, sillä asiakeskeisten keskusteluohjelmien toimittaja pyrkii säilyttämään neutraaliutensa ja pitämään mielipiteensä omana tietonaan. (Ks. Nuolijärvi–Tiittula 2000: 102, 105–106, 112.) Suomalaisia

monenkeskisiä keskusteluohjelmia on luonnehdittu konflikteja vältteleviksi ja konsensushakuisiksi. Taitava televisiokeskustelija osaa väistää avointa konfliktia ja olla kohtelias vastapuolta kohtaan, suojata tämän kasvoja, vaikka olisikin eri mieltä hänen kanssaan. Televisiokeskustelun normit peilaavat siis kulttuurisia käsityksiä siitä, mikä on ns. hyvä keskustelu. (Nuolijärvi–Tiittula 2000: 51, 53, 355–356.)

4.3.2. Konditionaali neuvottelun alaiseksi tarjoamisen keinona

Vuorovaikutuksen kannalta on usein tärkeää, että puhuja ei suoraan pyri ohjailemaan muita. Kohteliaan kehotuksen konditionaali on konventionaalistunut epäsuora keino ilmaista käskyä. Puhujan tavoite eli toisen toiminnan ohjaileminen on helposti tunnistettavissa, vaikka puhuja pyrkiikin epäsuoralla strategiallaan välttämään kuulijan pakottamista. (Ks. esim. Muikku-Werner 1993: 48–49.) Toisinaan saattaa olla tarpeen vieläkin kiertelevämmät keinot. Puhuja voi ainoastaan ehdottaa jotain toimintasuunnitelmaa. Ehdotus jättää neuvotteluvarama, jolloin kuulijaan tai kuulijoihin kohdistuva kehottavuus on epäselvä tai peräti vihjauksenomainen. (Ks. myös Muikku-Werner 1993: 49.) Seuraavaksi käsittelemme konditionaalien osallisuutta neuvottelun alaiseksi tarjoamiseen.

Esimerkissä (73) Hannan puheenvuoron (*jos huomenna lähettäs*) voi kontekstissaan tulkita ehdotukseksi, joka asettaa tarjotun toimintamallin neuvottelun alaiseksi ja joka edellyttää muilta jonkinlaista hyväksyntää. Kauppisen mukaan *jos*-alkuinen irrallinen sivulause voi olla kehoitus, ehdotus, aikomus tai toivomus. *Jos*-alkuisia konditionaalikuviota käytetään usein myös suunnittelupuheessa. Konditionaalikuvioiden sävy ja retorinen kiteytyneisyys vaihtelee, vaikka Matihaldi pitääkin niiden tulkintaa pitkälti konventionaalistuneena. (Matihaldi 1979: 139; Kauppinen 1998: 126, 143, 190–191, 196.) Kun *jos huomenna lähettäs* -ehdotuksen kehottavuutta tarkastellaan konteksissaan, muiden tyttöjen toimintaan kohdistuva ohjailevuus lievenee entisestään, vaikka tällaiset irralliset *jos*-lauseet tulkitaankin yleensä nimenomaan ohjaileviksi.

- (73) HANNA: *Jos huomenna lähettäs heti siinä aamupäivästä*, tai niinkum mahdollisimman aamulla, mennään tänään aikasin nukkuun eikä lähetäs suinkaan mihinkäm pahoillet teille, ja sitten, lähetään aamulla aikaisin sinne. Ethän sä ook käynys siellä?
RIITTA: En ole muuta ko ajanu ohi.
HANNA: No nii, mennään sinne, jaa ollaan siellä muutama tunti ja tullaaj jo iltapäivällä

takasi, ja sitte sulle jää aikaa vähäl lepäillä ennen ko joudut lähteen teatteriin kattoon huanoo Oliveria.

RIITTA: Ei se olek kuulema huono. (13/96: 11)

Hanna puhuu retkestä, jota tytöt ovat juuri suunnitelleet. Aikataulua ei kuitenkaan ole vielä sovittu, sillä Riitan on tarkoitus mennä katsomaan teatteriesitystä. Hanna tarjoaa muille vaihtoehdon, joka mahdollistaisi myös Riitan mukaan pääsyn. Konditionaalinen kuvittelu- ja suunnittelufunktio sekä *jos*-lauseen implikoima ehdollisuus mahdollistavat toimintamallin esittämisen vaihtoehtoisena ja avoimena (ks. Kauppinen 1998: 222). Vaihtoehtoisen toimintamallin tarjoaminen on yleensä kuulijalle mieluisampi kuin suora ohjaileminen.

Hannan *jos huomenna lähettäs* on paitsi ehdotus myös tilanrakentaja.²⁰ Sitä käytetään luomaan suunnittelukehys, joka mahdollistaisi tulevaisuuteen ja vaihtoehtoihin mahdollisuuksiin kohdistuvan kuvittelun. Kun suunnittelukehys on luotu, kaikki muukin sanottu jää suunnittelun piiriin, vaikka konditionaalista ei enää jatkossa käytetäkään. Suunnittelukehysten varassa Hanna yrittää kääntää muita tyttöjä ehdotukseensa laajentamalla ehdotusta suunnittelupuheenomaisesti: mitä seuraisi, jos tytöt hyväksyvät Hannan ehdotuksen. Irrallinen *jos*-alkuinen vuoro voikin edellyttää joko hyväksyntää tai täydentämistä seurauslauseella: mitä ehdon (käytännössä ehdotuksen) toteuduttua tapahtuisi. (Ks. Kauppinen 1998: 194, 196.) Riitta ja Iris eivät kuitenkaan kieltäydy tai myönnä suunnitelmaan, ja puheenaihe vaihtuu melkein huomaamatta kiistelyksi teatteriesityksen tasosta.

Esimerkissä (74) Päivi ehdottaa ensin Saaralle tv-iltaa ja sitten aikataulua, joka sopisi parhaiten hänelle itselleen. Molemmissa ehdotuksissa on *jos-niin*-ehdotus: ensimmäisessä lähinnä kohteliaisuusaineksena, jälkimmäisessä lieventämässä ja häivyttämässä Päivin esittämän aikataulun velvoittavuutta.

(74) PÄIVI: Tänään *voisitte* muuten tulla kattoos sen Sindleril listan *jos haluaisitte*.

SAARA: No kyllähän se vois, me mennään molemmat huomenna ainakim myöhään kouluu, et jos teille ei oov väliä, että kauhee, aikasi yheksältä haluatte olla nukkumassa.

PÄIVI: Nii että *jos* te nys suurimpiirtein *oisitte* meillä jo kuuelta. [SAARA: Nii, nii siinä ehtis.] *Alotettais*. (10/97: 11)

---

²⁰ Tilanrakentajalla tarkoitetaan sellaisia tekstuaalisia keinoja, joilla puhuja konkreettisesti luo edellytykset jonkin mentaalisen tilan mukaiselle tulkinnalle. Tässä Hanna luo *jos*-vuorollaan tilan ehdotuksen toteutumisesta seuraavien asioiden suunnittelulle. (Kauppinen 1998: 194, 239.)

Keskustelu jatkuu sovitun tv-illan suunnittelulla. Aiemmin valitun elokuvan lisäksi Päivi tarjoaa esimerkissä (75) toisenkin elokuvavaihtoehdon (*tänään kyllä tulis*– –). Tarjous on vain vihjauksenomainen, mutta Saara kiinnostuu aiheesta. Vaihtoehtojen puntarointi jatkuu.

- (75) PÄIVI: Tänään kyllä *tulis* toi, en tiä ootteks te nähnyt sem Mies ja alaston ase, se Kolme kokonaista yks kolmasosa?
 SAARA: Ei me varmaa ollan nähty. Pitäskö sitte - - [päällekkäispuhuntaa]
 PÄIVI: Se on aika hauska kyllä.
 SAARA: kumminkik kattoos se sittet toisaalta? (10/97: 11)

Esimerkissä (76) Tarjan avomies Jukka katkaisee Niinan ja Tarjan haastattelu-tuokion kysyäkseen Tarjan mielipidettä. Ystävien kyläntulon Jukka esittää epävarmana, vasta suunnitelmana (vrt. ilmoitusluontoinen *ovat tulossa*, joka ei jätä varaa neuvottelulle). *Noi ois Johanna ja Miki tulossa* tuntuu implikoivan ehtoa: 'jos sinulle käy'. Lausuman pragmaattinen sävy on siis ehdottava, mutta pelkästä kohteliaisuudesta ei ole kyse: se ilmaisee Johannan ja Mikin intentiota – tahtoa, halua tai aikomusta. Kauppisen mukaan konditionaali voidaan tulkita intention ilmaisuksi silloin, kun konditionaali on ensimmäisessä tai kolmannessa persoonassa: *minä söisin* [mielelläni] ja *hän söisi / he söisivät* [mielellään]. Kyse on siis joko puhujan intentiosta tai puhujan selostamasta jonkun muun henkilön intentiosta. Intentiotulkintaisia lausumia esiintyy varsinkin konteksteissa, joissa suunnitellaan tulevia tekemisiä tai ilmaistaan aikomuksia. Käytännössä intentiotulkintainen konditionaalilause pyrkii lähes aina implikoimaan vaihtoehtoja, esimerkiksi rajoitusta. (Kauppinen 1998: 168–169, 175, 183.)

- (76) NIINA: Jea sisään.
 JUKKA: Niin ni, noi *ois* Johanna ja Miki tulossa, tai mä, että kauaks teillä menee? Suunnilleen.
 TARJA: E sen kut tulee vaa.
 JUKKA: Ei häiritse?
 TARJA: Ei.
 JUKKA: No niim mä epäilinki ett ei tässä mitää.
 TARJA: Siis millonka ne on tulossa?
 NIINA: No varmaan nyt heti. (5/95: 33)
- JUKKA: Niin ne *ois* nyt tulossa sitte.
 TARJA: Milloinka he ovat tulossa?
 JUKKA: Hetken kuluttua. (5/95: 34)

Tarja tulkitsee Jukan puheenvuoron luvan tiedusteluksi ja antaa hyväksyntänsä. Vielä senkin jälkeen kun Jukka on soittanut ystävilleen, Jukka jättää konditionaalilla ystävien kyläilyn ikään kuin avoimeksi neuvottelulle (*niin ne ois nyt tulossa, sitte*).

Seuraavassa arkikeskustelusta poimitusta esimerkissä konditionaalilla käytämällä esitetään tulevaisuuteen sijoittuva toiminta avoimena suunnitelmana ja siten neuvottelun alaisena.

(77) – Mä kävisin ensin siinä Kirrissä, *tulisin* sit siihen Jetin pihaan. [Tauko] Mä *oisin* siinä vähän yli neljän, käykö? (Keskusteluja, syksy 1999)

Tulevaisuutta ei tietenkään voi etukäteen tietää, sikäli suunnitelmat ovat aina epävarmoja ja avoimia. Tässä kuitenkin edes aietta ei ilmaista varmana (vrt. futuurinen preesens *käyn; tulen; olen*). Puhujalla on tietty intentio, aie, mutta sen toteutuminen riippuu kuulijan suostumuksesta. Konditionaali implikoi siis paitsi puhujan intentiota (‘aion käydä, aion tulla, aion olla’) myös intention toteutumisen ehtoa: ‘jos sinulle käy’. (Ks. Kauppinen 1998: 165, 168–172.) Kuulijalle jää näin mahdollisuus osallistua suunnitteluun tai mahdollisuus kieltäytyä puhujan suunnitelmasta. Samalla puhuja jättää itselleen perumisvaraa, mikäli toinen ei suostukaan ehdotukseen. Intentiontulkintaisen konditionaalilin suunnittelufunktiota voidaan näin käyttää ehdotuksien tarjoamiseen neuvoteltavaksi. Indikatiivimuoto sen sijaan tulkittaisiin ilmoitukseksi tulevasta toiminnasta; siihen ei liittyisi tahdon (intention) eikä neuvottelun implikaatiota (Kauppinen 1998: 169).

Myös seuraava esimerkki on poimittu arkikeskusteluista. Puhuja suunnittelee kaverinsa kanssa viikonloppumatkaa. Toisella tuntuu olevan tärkeää menoa, joka estäisi poistumisen kaupungista. Esimerkissä (78) puhuja ehdottaa, ehkä hieman luovuttaneena, vaihtoehtoa, joka mahdollistaisi kaverin lähtemisen mukaan.

(78) – Mä vaan ajattelin että *oltais* sunnuntaipäivänä jo *tultu* tänne otettu siihen yhteyttä ni, sähän *oisit* *voinu* lähtee silloin mukaan. (Keskusteluja, kesä 2000)

Puheenvuorossa yhdistyy tulevaisuuden (*sunnuntaipäivänä*) ja menneisyyden (*oltais tultu, oisit voinu lähtee*) elementtien yhdistäminen. Menneen ajan aikamuodolla viitataan tulevaisuuden suunnitelmiin, jolloin konditionaalilin perfekti on futuurisessa käytössä. Konditionaalilin perfektillä puhuja lieventää ehdotustaan etäännyttämällä sen vielä selvemmin pois puhehetkestä kuin konditionaalilin preesensillä, vrt. *tultais sunnuntai-*

päivänä jo tänne ja otetaan siihen yhteyttä ni, sähän voisit lähteä sillon mukaan. (Kauppi-
nen 1998: 219–220.) Konditionaalien perfekti on käännytysstrategiana hienovaraisempi.
Ehdotus esitetään ikään kuin olisi jo päätetty, ettei näin tehdä, vaikka mahdollisuus olisi
ollutkin. Annetaan toiselle näin enemmän tilaa päättää ja samalla suojataan omat kasvat,
jos toinen torjuu tämänkin ehdotuksen. Lisäksi puhuja tarjoaa ehdotetun toimintasuunni-
telman toteuttamisesta koituvan hyödyn eli ehdotuksen seuraukset: *sähän oisit voinu
lähteä sillon mukaan.* Neuvottelun alaiseksi tarjoamisen tulkinta syntyy vaihtoehtoisen
tilan luomisesta (ks. Kauppiainen 1998: 194), ja tähän tarkoitukseen soveltuu myös pelkkä
konditionaali ilman (ekplisiittisesti ilmaistua) *jos–niin*-ehtokehystä.

4.3.3. Vuorovaikutuksellisen lieventelyn konditionaali

Metakommunikatiiviset konditionaalikuviot

Konditionaalia voidaan käyttää lievennyksenä silloinkin, kun ei tavoitella varsinaisesti
kohteliaisuutta. (Penttilä 1963: 476.) Konditionaalien avulla puhuja voi lieventää sanotta-
vaansa, mikäli hän epäilee sen uhkaavan kuulijan kasvoja. Luukan mukaan lievennysvai-
kutelma perustuu siihen, että konditionaali modifioi sanotun varmuusastetta: asiasisältö
esitetään ainakin jossain määrin epävarmana. Kyse ei kuitenkaan ole välttämättä siitä, että
puhuja ei uskoisi esittämänsä väitteen totuusarvoon, vaan siitä, että vuorovaikutuksellisista
syistä on tarpeen esittää asia epävarmana. (Luukka 1995: 36–37.)

Asiasisällön lieventely on tarpeen erityisesti silloin, kun puhuja korostaa omaa
persoonansa tarjotessaan mielipidettään muille. *Väittäisin / sanoisin* -tyyppiset meta-
kommunikatiiviset konditionaalikuviot, joissa konditionaali liittyy performatiiviverbiin
(esim. *väittää, sanoa, kysyä, olettaa, esittää*), lieventävät yhtäältä sanotun vuorovaikutuk-
sellista varmuutta. Toisaalta ne ovat ilmauksia, jotka nostavat puhujaa esille, vaikka omaa
persoonaa yritetäänkin vaatimattomasti häivyttää epävarmuutta ilmaisevalla elementillä.²¹

---

²¹ Olen jo aiemmin käsitellyt metakommunikatiivisia konditionaalikuviota keskustelun rakentumisen
näkökulmasta. *Sanoisin / voisin sanoa* -tyyppisten konditionaalikuvioiden funktio vaihtelee kontekstittain.
Ne voivat olla keskustelun rakennetta jäsentäviä puheenvuoron avausfraaseja, mutta yhtä hyvin niillä voi
olla myös eriävän mielipiteen tähdentämisen funktio. Tällöin pehmentävä konditionaali on tarpeen.

Kauppisen mukaan näillä ilmauksilla on vakiintunut retorinen tehtävä, esimerkiksi tähdennyksen tai varmuusasteen ilmaiseminen. (Yli-Vakkuri 1986: 198–200, 206–207; Muikku-Werner 1993: 174; Luukka 1995: 37; Kauppinen 1998: 171.)

Aineistoissani konditionaalilla pehmenneet performatiiviverbejä esiintyy varsinkin ristiriitatilanteissa, joissa keskustelijat ovat erimielisiä. Kun puhujan mielipide poikkeaa toisen keskustelijan esittämästä, se vaatii pehmentelyä, tarkoituksellista epämääräistämistä. Samoin puhujan käsitysten poikkeaminen yleisesti hyväksytyistä käsityksistä voi vaatia tietoista lieventelyä. Puhetilanne voi olla sellainen, että omien mielipiteiden ja käsitysten ilmaiseminen vaatii erityistä varovaisuutta. Puhuja ei siis jostain syystä ole varma siitä, onko soveliaasta esittää sanottavaansa. (Ks. Nuolijärvi 1990: 137.) Toisaalta on ristiriitaista, että performatiivi-ilmauksia käytetään juuri eriävän mielipiteen lieventelyyn: nimeävähän ne puheaktin, jolloin erimielisyyden ilmaiseminen voi olla eksplisiittisyydessään hyökkäävä (ks. Muikku-Werner 1993: 133).

Seuraavassa esimerkissä Petri ja Sari eivät ole samaa mieltä lukiovaihtoehdosta.

- (79) SARI: No, minkäs takias sää sitte, menit ammattikouluu etkä esimerkiks lukioo?
 PETRI: Minkä takia ois pitäny mennä esimerkiks lukioo? *Voitas esittää* tämmönev vastakysymys, no, ehkä siinä oli semmonej juttu että. En ooh hirveestin näitä lukuihmisiä ni, ehkä siinä nyt halus sitte alum perin päästä vähä helpommalla. (27/96: 2)

Petri tuntuu kokevan Sarin kysymyksen oman valintansa vähättelynä ja kivahtaa aika painokkaasti vastakysymyksensä. Heti perään hän kuitenkin haluaa pehmennellä erimielistä, jyrkähkösti ilmaistua kommenttiaan, joka saattaa uhata puhekumppanin kasvoja. *Voitas esittää tämmönen vastakysymys* lieventää edeltävää kysymystä esittäen sen vain kuvitteellisena ja vaihtoehtoisena, vaikka kysymys itseasiassa onkin jo esitetty (Muikku-Werner 1993: 174; Kauppinen 1998: 170–171). Näin hän hieman kyseenalaistaa oikeuttaan lukiovaihtoehdon itsestäänselvyyttä kritisoivaan vastakysymykseen. Jatkossa Petri kertoo ammattikoulun valitsemisestaan tavalla, joka ei sulje pois muiden kouluvaihtoehtojen mahdollisuutta: *no, ehkä siinä oli semmonej juttu* – –.

Konditionaalimuotoiset performatiiviverbi-ilmaukset ovat Yli-Vakkurin mukaan usein konventionaalistuneita, joten niiden affektiivisuus on hävinnyt tai ainakin vähentynyt (Yli-Vakkuri 1986: 207). Varsinkin haastatteluaineistossani niillä on monesti lähinnä diskurssipartikkelin funktio, jolloin nämä ilmaukset voivat sijoittua melkein mihin tahansa

kohtaan puheenvuoroa, esimerkiksi keskelle kertomusjaksoa.²² Kyseessä on idiolektikoh-tainen diskurssipartikkeli. Osa haastatelluista käyttää *voisin sanoa / sanoisin* -tyyppisiä ilmauksia diskurssipartikkelina, osa ei. Myös keskusteluohjelmissa osa konditionaalikuvioista liittyy pelkästään puheenprosessointiin.

Seuraavan esimerkin *voesin sannoo* -ilmauksen voisi tulkita diskurssipartikkeliksi, joka antaa aikaa puheen suunnitteluun ja toimii siten viivytelykeinona. Mika ei kuitenkaan käytä *voisin sanoa* -konditionaalikuviota vaan suosii *että tuota* -ilmausta puheenprosessoinnissa. Tässä konditionaalikuvion tehtävänä on pehmentää tulevaa väitettä. (Ks. myös Kuiri 1987: 112.)

- (80) SATU: No sinulla ei ikävä siellä [YK-joukoissa] tulluk kottiin kus se on kuitenkin niim paljo erillaista, ku ajattellee et siell-ok kaoheem paljol lämpimämpää ja, jaa ihmiset on ihan erillaesia, kuitenni.
MIKA: Se ikävä nin, minusta tunttuu (e)ttä, ei se, eim ainaki, omalta kohaltani *voesin sannoo* että tuota, ei ollum mitenkkää ikävä kottii että hyvin siellä pärjäsi, todella hyvi. (1/97: 11)

Mikan puheenvuoron alku on sävyltään varsin epävarma. Mika empii ja maistelee sanoja, ennen kuin esittää käsityksensä. Oman kokemuksensa koti-ikävästä tai paremmin sen puutteesta Mika kuitenkin esittää varsin painokkaasti ja vakuuttelevasti (*ei ollum mitenkkää ikävä kottii että hyvin siellä pärjäsi, todella hyvi*). Vaikka hän siis tuntuukin olevan varma mielipiteestään, hän ei ole niinkään varma siitä, onko se sosiaalisesti hyväksyttävä. Satuhan tuntuu olettavan, että vieraalla maalla yllättäisi koti-ikävä. Välttääkseen liian suoraa, kenties tyylyltä kuulostavaa puhetta, Mika käyttää mielipidettään lieventävää konditionaalikuviota (*omalta kohaltani voesin sannoo*).

Keskusteluohjelmien luonteeseen kuuluu käsitysten ja näkökulmien vastakainasettelu ja vahva argumentatiivisuus – tai ainakin tätä tavoitellaan (Nuolijärvi–Tiittula 2000: 286). Mielipiteidensä esille tuomisessa on kuitenkin oltava usein sovitteleva. Mustassa laatikossa on puhuttu tekniikan kehitykseen liittyvistä uhkakuvasta: tulevaisuudessa kuka tahansa voisi kuunnella puhelimia. Ministeri Håkämies ja asianajaja Arvela

---

²² *Sanoisin*-konditionaalikuviolla on haastatteluaineistossa usein episteeminen tehtävä. Puhuja voi modifioida sillä sanotun varmuusastetta, jos hän ei ole varma sanottavansa paikkansapitävyydestä, esim. *sen verran mitä oon ollu, niinku omii kurssikavereihin, niinku yhteydessä, nii sanoisin että kolmestakymmenestä jos kymmenen on saannu viran* ‘kolmestakymmenestä ehkä kymmenen on saanut viran’ (23/94:7). Niinpä tätä konditionaalikuviota ei voi varsinaisesti pitää *tota-* ja *niinku-*diskurssipartikkelien kaltaisena. (Kuiri 1987: 110–112.)

näkevät uhkan todennäköisyyden eri tavalla.

(81) HÄKÄMIES: – – epätodennäköistä että joku voi vaikkapa viidenkymppin värkillä kuunnella melkeen mitä vaan.

ARVELA: *Uskoisin* että yritysmaailmassa tähän suhtaudutaan kyllä [ed. sana painokkaasti] ihan vakavasti.

HÄKÄMIES: Se on ihan eri asia. (ML 29.2.2000)

Esimerkissä (81) *uskoisin*-aloituksen tehtävänä on pehmentää tulevaa väitettä, joka eroaa Häkämiehen kannasta. Samalla se myös tähdentää, että kyseessä on puhujan mielipide (Yli-Vakkuri 1986: 198). Mielipiteeksi merkitseminen voi sekin olla keino vähentää sanotun varmuusastetta. Tällöin väitettä ei esitetä faktana vaan ainoastaan puhujan omana käsityksenä. Mielipiteeksi tai kokemukseksi merkitseminen toimii sanotun epävarmentajana varsinkin konteksteissa, joissa tavoitteena on esittää yleispätevää, hyvin perusteltua tietoa. (Luukka 1995: 36.)

(82) NEITTAANMÄKI: On tietyllä tavalla nähtävissä että siellä missä on paljon siirtolaisia ja pakolaisia, niin se korreloi tämän äärioikeistolaisuuden nousun kanssa, *minä näkisin* tämän, tämän asian näin. (T&P 20.3.2000)

Samoin kansanedustaja Neittaanmäen puheenvuoro, joka vaikuttaa aluksi perustuvan faktoihin, osoittautuu mielipidepohjaiseksi (*minä näkisin tämän, tämän asian näin*), mikä osaltaan epävarmentaa sanotun paikkansapitävyyttä. Koska keskusteluohjelmissa tavoitellaan tosiasioihin perustuvaa argumentointia, pelkkä “musta tuntuu” -tyyli ei välttämättä riitä vakuuttamaan puhelukumppaneita, saati katsojia. Toisaalta liian hyökkäävä ja itsevarma esitystapa voi ärsyttää katsojia, ja nimenomaan katsojiahan keskusteluohjelmien vieraat yrittävät voittaa puolelleen. (Ks. Muikku-Werner 1993: 54; Nuolijärvi–Tiittula 2000: 285.)

Esimerkissä (83) Harakka on aiemmin tivannut Häkämieheltä, miksi sisäministeriö ei ole vastannut oikeusasiamiehen selostuspyyntöön uuden lain tarkoituksenmukaisuudesta. Häkämies kiertelee ja puolustaa poliisin toimintaa. Hän on suorastaan ylpeä laista, jota hän itse on ollut kannattamassa aikoinaan. Arvela ei ole samalla linjalla Häkämiehen kanssa ja haluaa tuoda asian esille painokkaasti ja selkeästi mutta samalla kohteliaisuutta tavoitellen.

(83) HÄKÄMIES: – – Poliisilla on mielestäni harkintakykyä sen suhteen milloin se lupia hakee, ja tämä oli hyvä uudistus, minä olin muuten sen kannalla, silloin vuonna yhdek-

sänkymmentäviis. Tuskin [painokkaasti], ainakaan nämä organisoituneet liikat jäisivät kiinni jos tätä oikeutta ei olisi.

ARVELA: *Mä voisin tähän, tähän vaan kritiikkinä sanoa sen että nyt kun oikeusasiamies valittaa että ei tiedä valvoakseen miten lain soveltaminen on onnistunut niin siinä kai ongelma on se* jos ei ministeriö kerro, monessako tapauksessa kuuntelu on johtanut syytteeseen, esimerkiksi, ja kuinka monessa tapauksessa se on ollut totaalisesti turhaa, ja sitten kun tähän lisätään se *hiukan* [ed. sana painokkaasti] arveluttava ongelma että kun laki sanoo että vuoden kuluttua kuuntelun toimittamisesta siitä pitäisi ilmoittaa tälle kuunnellulle mutta kuitenkin siellä on poikkeussäännös jossa sanotaan että tuomioistuinten luvalla sitä aikaa voidaan jatkaa tai pyytää lupa ettei tarvitse ilmoittaa ollenkaan niin me ollaan sellaisella alueella että meillä saattaa olla ihmisiä joiden puhelimia on kuunneltu, heille ei koskaan [ed. sana painokkaasti] kerrota siitä mutta myöskään oikeusasiamies ei tiedä edes heidän lukumääräänsä. Tää on minusta sellainen *sisäministeriön kannalta hiukan arveluttava kysymys et saattas* olla rehellistä kertoa et miten paljon se tuottaa sillä kun me tiedämme että se tuottaa hyvin – –. (ML 29.2.2000)

Arvela merkitsee puheenvuoronsa näkyvästi nimenomaan kritiikiksi, eriävän mielipiteen ilmaisuksi, mutta tekee sen pehmenneen: performatiivin jyrkkyyttä sovitellaan käyttämällä paitsi konditionaalia myös modaalista verbiä *voida*. Toisaalta kyseessä on siis hyökkäävä, toisaalta kohtelias tapa ilmaista vastakkaista näkökulmaa (Muikku-Werner 1993:114, 131, 137–138.) Lieventely on tarpeen, kun kritisoidaan avoimesti korkean virkamiehen ja hänen edustamansa instituution (sisäministeriön) näkemyksiä ja toimintaa. Ilmauksen lieventelyn syynä ei välttämättä ole siis epävarmuus oman käsityksen totuudellisuudesta vaan vuorovaikutussuhteet ja puhetilanne. (Muikku-Werner 1993: 138; Luukka 1995: 37.)

Arvela käyttää puheenvuorossaan myös muita kritiikkiä lieventäviä kielellisiä keinoja, kuten *siinä kai ongelma on se; tähän lisätään se hiukan arveluttava ongelma ja tää on minusta sellainen sisäministeriön kannalta hiukan arveluttava kysymys et saattas olla rehellistä kertoa* – –. Näitä lieventelykeinoja kutsutaan varauksiksi tai pehmentimiksi. Varaukset voivat olla esimerkiksi modaalisia adverbeja (*ehkä, varmaan, kai, luultavasti*) ja verbejä (*saattaa*), intensiteettiadverbeja (*aika, lähes, melko, ihan, hiukan*), indefiniittisiä pronomineja (*joku, jotain*) tai demonstratiivisia adjektiiveja (*sellanen, tällanen*), ja niiden tehtävänä on modifioida sanotun varmuusastetta. Varauksia käytettäessä kyse voi olla aidosta, proposition totuudellisuuteen liittyvästä epävarmuudesta tai sitten halusta antaa epävarmuuden vaikutelma. Varauksia voidaankin pitää kohteliaisuuskeinona, jonka avulla puhuja suojelee omia tai toisen kasvoja: varsinkin suoraan eri mieltä olemista pidetään yleensä kasvoja uhkaavana toimintana, joten sitä on syytä lieventää. (Suojala 1989:

118–119, 122; Nuolijärvi 1990: 137; ks. myös Luukka 1995: 32–38.) Arvela rajoittaa siis paitsi konditionaalikuvion myös erilaisten (muiden) varauksien kautta kritiikkinsä pätevyyttä. Hän ei esitä lakiin liittyvää ongelmaa täysin varmana vaan vuorovaikutuksellisista syistä lieventelee ongelman suuruutta, vakavuutta ja todennäköisyyttä.

Tilanteesta riippuen konditionaalimuotoiset performatiiviverbi-ilmaukset voivat olla ennemminkin korostimia kuin lieventimiä. Oman itsen korostamisen ja mahtailun makua on Harrin koko keskustelun lopettavassa leikkimielisessä tokaisussa. Yli-Vakkuri (1986: 199) onkin pitänyt tämänkaltaisia ilmauksia paitsi kohteliaisuus- myös tärkeily-fraaseina.

(84) HARRI: – – loppukaneettina *vois toreta* että Pate Väyrynen, eeyy, komissioon heti, silmäleikkauksej jälkeen. (21/93: 16)

Tässä esimerkissä konditionaalikuvion voidaan katsoa myös kuuluvan puheenvuoron aloittamisen tai lopettamisen fraaseihin ja jäsentävän siten keskustelun kulkua. Harri antaa koko haastattelulle selvän päätepisteen. Näin samalla ilmauksella voi olla kontekstissaan useita yhtäaikaista tehtäviä.

Televisiokeskusteluaineistossani konditionaalimuotoiset performatiiviverbi-ilmaukset ovat yleisiä erimielisyyden lieventelyn keinoina, haastatteluaineistossa niitä sen sijaan ei juuri käytetä tai jos käytetään, ne ovat lähinnä diskurssipartikkelin asemassa. Muikku-Wernerin (1993: 133) mukaan poliittisissa televisiokeskusteluissa performatiiviverbien tehtävänä on välittää puhujan kielteistä asennoitumista puhutellun edustamaa näkökulmaa kohtaan. Myös keskusteluohjelma-aineistossani performatiiviverbi-ilmaukset liittyvät usein nimenomaan vastakkaisuuden julkituomiseen tai oman mielipiteen korostamiseen muiden mielipiteiden kustannuksella, ks. esimerkkejä (81), (82) ja (83). Toisaalta samoilla ilmauksilla voidaan yhtä helposti myös väistää tukalia kysymyksiä: *voisin sanoa / sanoisin* -tyyppiset ilmaukset ovat silloin kiertelykeino, jonka avulla vältytään ilmaisemasta avoimesti ja suoraan omaa kantaa. Esimerkissä (85) *voisin kuvitella* -konditionaalikuvion tehtävänä on pehmentää tulevaa väitettä, sillä aihe on arkaluontoinen.

(85) HARAKKA: Sanotaan että poliisilla on itseasiassa suurempi intressi kuunnella autoja kuin koteja. Onko autojen kuunteleminen yleistä?
HEIKKINEN: Vielä kerran, minä en kommentoi poliisin puolesta mutta *voisin kuvitella* että keskustelut jotka käydään autossa, ne on yhtä tärkeitä kuin mitkä muut tahansa. (ML 29.2.2000)

Toimittaja Harakka on tivannut puhelimitse yksityisetsivä Jouni Heikkisen käsitystä poliisin toiminnasta jo useaan otteeseen, mutta Heikkinen ei halua ottaa ainakaan suoraan kantaa vaan turvautuu kuvittelutilaan. *Voisin kuvitella* merkitsee tulevan väitteen pelkäksi Heikkisen arvailuksi. Oman mielipiteen ilmaisusta tulee näin erittäin varovainen, mitä aiheen arkaluonteisuus ilmeisesti vaatii.

(86) PÄIVÄRINTA: Mutta mitä mieltä olet kun sitä ihan siis pohditaan että laitetaanko tämä asia lakiin että tulevalla lapsella on oikeus tietää biologinen minänsä, että mikä on sinun henkilökohtainen kantasi siihen. Että pitääkö sellainen oikeus syntyvällä lapsella olla ja se jopa taata laissa?

BÜTZOV: No niin tuota, se on aika vaikea vaatimus, sanotaan et *mä toivoisin* et niin vois olla, et mitään salaisuuksia ei tarvitsis pitää mutta toisaalta *mä katsosin* et jos se tulee jyrkkänä rajoituksena lakiin niin se tulee myös rajoittamaan luovutuksia. (T&P 6.3.2000)

Esimerkissä (86) toimittaja vaatii lapsettomuuslääkäriltä henkilökohtaista kantaa. Bützov esittää kantansa lievenneltynä ja avoimena käyttämällä metakommunikatiivisia johdatteluja: *mä toivoisin* ja *mä katsosin*. Esimerkissä (87) toimittaja Tervo hiillostaa Hamnellia paljastamaan käsityksensä siivousalan työntekijäpulan syistä. Hamnell ei voi suoraan syyttää yhteiskuntaa, saati sitten työttömiä, sillä se voisi herättää katsojien vastarinnan.²³ *Mä väittäisin* toimii sosiaalisena lieventelynä, kun Hamnell kiistää työnantajien syyllisyyden työntekijäpulaan.

(87) TERVO: Kenen siinä pitäisi mennä peilin eteen [kuka on syyllinen ellei työnantaja]

HAMNELL: niin sanopa sinä.

TERVO: Ei kun sinullahan on kokemusta, olet tuijotellut sinne peiliin ehkä enemmän kuin minä.

HAMNELL: [naurahtaa hieman kiusaantuneena] Mä en oo löytänyt sieltä vastauksia. *Mä väittäisin* että se vika ei välttämättä ole meidän [työnantajien], minusta on alan arvostuksesta kyse, et siivousala ei arvosteta riittävästi. (T&P 27.3.2000)

Keskusteluohjelmissa metakommunikatiivisten konditionaalikuvioiden molemmat funktiot – mielipiteen ilmaisun kiertely ja eriävän mielipiteen merkitseminen – ovat tarpeen. Lisäksi osa keskusteluohjelmien performatiiviverbi-ilmauksista selittyy myös keskustelun rakenteen säätelyn kautta (ks. lukua 4.2.1.).

²³ Tervossa & Päivärintassa katsojat voivat osallistua lähettämällä tekstiviestejä, jotka näkyvät kuvaruudun alareunassa ja joita myös joskus otetaan ohjelmassa reaaliaikaisesti käsitteilyn.

Muu epävarmana esittäminen

Puhuja voi lieventää sanottavaansa myös ilman metakommunikatiivisia johdatteluita ja merkitä suoraan väitteensä asiasisällön epävarmaksi käyttämällä konditionaalia. Lievenysvaikutelma perustuu siihen, että konditionaali modifioi sanotun varmuusastetta: asiasisältö esitetään ainakin jossain määrin epävarmana. Kyse ei kuitenkaan ole välttämättä siitä, että puhuja ei uskoisi esittämänsä väitteen totuusarvoon, vaan siitä, että vuorovaikutuksellisista syistä on tarpeen esittää asia epävarmana. (Luukka 1995: 36–37.)

Seuraavassa esimerkissä Hanna-Kaisa ei ole tyytyväinen Matin aiempiin vastauksiin vaan kokee, että Matti ei ole miettinyt tarpeeksi aikuisten ja lasten oppimisen eroa. Hän esittää käsityksensä Matin vastauksista epävarmuutta korostavin ilmauksin, jyrkkyyttä ja hyökkäävyyttä vältellen. Taukoja on paljon. Hanna-Kaisa joutuu miettimään, miten hän muotoilisi sanottavansa niin, ettei loukkaisi puhuteltua, mutta saisi silti vihjattua, mihin Matin kannattaisi kiinnittää huomio pohdintoissaan. Kyseessä ei välttämättä siis ole epävarmuus sanottavasta vaan jyrkkyyden ja hyökkäävyyden välttely tarjottaessa omia käsityksiä toiselle ajattelun välineeksi.

- (88) HANNA-KAISA: Se *ehkä* mikä, *vähä* yllätti mikä, sulla ei tullu tossa ilmi, mitä mä, *ehkä vähän* odotin mikä olis tullu, tossa aikuisten oppimisessa *ois ehkä* ne, aikuisen aiemmat kokemukset, et sä, puhuit siitä erillisestä lähtökohdasta, oppimiseen, mut miten ne aiemmat kokemukset ja, elämäntilanteet mitä aikuisella on ollu, miten ne vaikuttaa siihe oppimiseen?
MATTI: No kyllähä ne vaikuttaa aika paljonkis siihen, että --.(5/98: 4)

Puheenvuorossa on “lieventelyn konditionaalin” lisäksi myös muita aineksia, jotka lieventävät sanottua vuorovaikutuksellisesti. Modaalinen adverbi *ehkä* ja likimääräistävä ilmaus *vähä* ovat varauksia eli pehmentimiä, joiden avulla puhuja välttää sitoutumasta kokonaan sanomaansa. Varauksia käytettäessä kyse voi olla aidosta, proposition totuudellisuuteen liittyvästä epävarmuudesta tai sitten halusta antaa epävarmuuden vaikutelma. (Suojala 1989: 118–119, 122; ks. myös Nuolijärvi 1990: 137.) Hanna-Kaisa käyttää useita varauksia puheenvuorossaan, mikä korostaa entisestään vuorovaikutuksellisen varovaisuuden vaikutelmaa. Näin Hanna-Kaisan puheenvuoron sisällöllinen jyrkkyys lievenee esitystavan kiertelevyyden ansiosta. Lieventely lienee tarpeen, sille haastateltavan ajatusta ei ainakaan kuuluisi kritisoida yksipuolisuudesta.

Lieventelyn keinot paitsi pehmentävät kritiikkiä (*vähä yllätti; ehkä vähän odotin*) myös jättävät avoimuutta (*tossa aikuisten oppimisessa ois ehkä ne, aikuisen aiemmat kokemukset*). Hannan esittämän täsmennyskysymyksen ohjailevuus ja johdattelevuus lievenee niin, että Matillekin jää vielä tilaa pohtia asiaa, kun kysymyksen johdatteluun sisältyvää vastausvaihtoehtoa ei ole esitetty varmana eikä siten myöskään loppuunkäsittelyä.

Myös esimerkeissä (89) ja (90) konditionaalinen käyttö modifioi sanotun varmuusasetusta. Konditionaalinen ohella on käytetty molemmissa esimerkeissä myös modaalista adverbia: *ehkä* ja *varmaan*.

(89) PETRI: Toine syy siviilipalvelukseen puolesta *ois, ehkäpä, ehkäpä*, tommone kapinallinen osa, minussa mikä nyt vallitsee että se ei, tekiskääm mieli loppujel lopuks mennä sitten massam mukana. Ja ehkä siinä on seki että, armeijaan nyt ei hirveesti kiinnostam mennäs sen takia et siellä nyt on kuria en oos semmone, kurinalaine ihminen etten tykkää, olla toisten komenneltavissa. (27/96: 7)

(90) VILLE: Okei, entäs sitten tulevaisuudessa ni mitä sä aiot tehdä, kirjoittamisen ja muutenkin, elämän suhteen mitä sul on täs lähitulevaisuudessa suunnitelma?
 JUHANI: No, [huokaisee] nyt mä oo aatellu et *jos* toisen, kirjan *onnistuis* tekemään, ja tuota, sitten, toinen projekti *olis varmaan* että pitäs valmistua yliopistosta tässä, lähivuosina – –. (31/96: 12)

Kuulijalle sekä Petrin käsitys että Juhaniin suunnitelmat välittyvät epävarmana. Petri ilmaisee syyn siviilipalvelukseen vain kuvitteellisena, mikä vähentää sanotun varmuutta. Tulevaisuutta ei voi varmasti suunnitella. Juhani ei kuitenkaan halua edes aikeitaan ilmoittaa varmana. Näissä esimerkeissä konditionaali saattaa ilmaista molempia: yhtäältä sanottavan epävarmuutta, toisaalta puhujan epävarmuutta siitä, mitä ylipäätään voi sanoa.

Esimerkissä (91) Wallgren on kritisoinut suomalaista yhteiskuntaa ja käyttänyt ilmausta *taloudellinen hirmuvalta*. Lenita Airisto, joka osallistuu keskusteluun puhelimitse, nostaa Wallgrenin ilmauksen esille. Airisto suuntaa puheenvuoronsa lähinnä Harakalle tai yleisölle puhuen Wallgrenista kolmannessa persoonassa: *tämä nuori filosofi*. Airisto osoittaa näin alentuvaa asennetta.

(91) AIRISTO [puhelimitse]: Minua huvitti tän nuoren filosofin ilmaus *taloudellinen hirmuvalta* vai mitä hän käytti.
 WALLGREN: Se *olis* ihan sopiva ilmaus kyllä. [naurahtaa] (ML 14.3.2000)

Wallgren puolustaa valitsemaansa ilmausta mutta tekee sen lievennellen. Samalla myös

aiemmin sanotun varmuus lievenee, ja ilmauksen sopivuudesta tulee ainoastaan hypoteettinen: *taloudellinen hirmuvälta* olisi sopiva ilmaus muttei välttämättä. Yhteiskuntakritiikin kärki tylsistyy.

Esimerkissä (92) Wallgren vastustaa Klingen ajatusta siitä, että presidentti Ahtisaari voisi vaikuttaa yhtiön hallituksesta käsin yhtiön “moraalisiin arvoihin”, kuten Klinge on asian ilmaissut. Wallgren aloittaa jyrkähkösti kiistämällä keskustelukumppaninsa näkökannan suoraan: *ei kyllä* (ks. Nuolijärvi–Tiittula 2000: 294). Eriävän mielipiteen ilmaisu ja sen perustelemista lieventää kuitenkin niiden merkitseminen lopulta vain puhujan käsitykseksi (*kyllä mä olisin tässä niinku –*), joka sekkin on esitetty epäröivän kuvitteellisena, kontrastina puheenvuoron alun itsevarmuudelle (Luukka 1995: 36).

(92) KLINGE: Emmehän me voi nyt lähteä siitä että, presidentti Ahtisaari näissä hallituksissa tekee yksinomaan sen mitä pääjohtaja käskee, kyllähän hän on voimakastahtoinen ihminen joka, myöskin [ed. sana painokkaasti] tulee tuomaan oman panoksensa siihen, kokonaisuuteen mikä jokin yhtiö on, eikä ainoastaan koko ajan niinkun miten vientiä voidaan edistää, vaan [ed. sana painokkaasti] hän voi vaikuttaa siellä moraalisiin arvoihin ja kaikkeen tähän, koska hänen aikaisempi elämänsä, toimintansa kehitysmaissa on avannut hänen silmänsä näkemään. Ja monet yritysjohtajat haluavat ja tarvitsevat nykyään eksperttiä tällaisissa asioissa. Ei meidän tarvitse nähdä tätä niin yksioikoisesti että, siinä ollaan vain maksimoimassa taloudellista hyötyä.

WALLGREN: Ei kyllä. Kyllä yrityksen toiminta ei muutu, se peruseriaate ei muutu huma-, -nistisemmaksi sen takia että sinne tulee humanimpi yksilö hallitukseen. Kyllä se, *kyllä mä olisin* tässä niinku rakenteellisempien selityksien kannattaja. (ML 14. 3. 2000)

Pehmentelyä vaativat myös ne eriävät mielipiteet, joita puhuja ei eksplisiittisesti merkitse omaksi mielipiteekseen, kuten edeltävissä esimerkeissä. Esimerkissä (93) Miia on kehunut pitkän aikaa Suomessa harvinaista koiraansa. Leena ei ole huomannut mitään kummallista kyseisessä koirassa ja tuokin sen esille. Hän ei kuitenkaan esitä eriävää mielipidettään täysin varmana, esimerkiksi *minusta se on ihan tavallinen otus*, vaan jättää kielellisin keinoin perumisvaraa. Konditionaalien (*tuntus, ois*) ohella epämääräistävä ilmaus (varaus) *jotenki* lieventää Leenan lausuman varmuusastetta. (Suojala 1989: 118–120; Luukka 1995: 35). Lisäksi Leena ei millään lailla kielellisesti viittaa itseensä vaan pikemminkin häivyttää sen, että kyse on hänen mielipiteestään. Geneerinen 3. persoona *tuntus* voisi nimittäin viitata keneen tahansa, vaikka se tässä viittaakin nimenomaan vain puhujan tuntemuksiin. Lieventely on tarpeen, sillä Miia hieman yllättyy ystävänsä rehellisyydestä.

- (93) MIIA: Mä oo oikeestaap pienestä tytöstä lähtie halunnuj just tommosta koiraa ja, sitte tota, koirakuume oli valtava nii sitte mun yks kaveri oli nähnyk Koiramme lehessä ilmoitukse että tämmösii pentuja on, ja ku niitä on, tosi vähän Suomes et niit-ei ook ku pari sataa, vaa [LEENA: Ai jaa] Suomessa et Jyväskylässäki on kolme, siihe sisältyy tää mun koira, et muute ei oo kyllä sitte että, nii.
LEENA: Jotenki *tuntus* että se *ois* ihan niinku tavallinen otus.
MIIA: [*hieman vaivaantuneesti*] Nii, nii. Se on kyllä ja sitte, luulis että ne ois suo- tai on ne niinku suosittujakii, ku n(e)-on nii hellyttävän näkösiä tollee – –. (34/97: 5)

Näistä esimerkeistä selvinnee, että asiasisällön lieventelyyn käytetään useita erilaisia keinoja yhtä aikaa. Konditionaali ei yleensä siis yksin kanna lieventelyn eli tietoisien epävarmentamisen sävyä, vaikka se voi osaltaan ohjata tulkintaa. (Ks. esim. Luukka 1995: 99–100.)

4.3.4. Paheksunnan konditionaali

Kauppinen on konditionaalipuhekuvioita eritellessään tunnistanut ns. **paheksuntarakenteen**, jossa kehottamisen merkitykseen liittyy toteutumattomuuden merkityspiirre. Tähän rakenteeseen kuuluu konditionaalin perfekti, joka on yksikön toisessa persoonassa ja persoonapronominin. Kauppisen mukaan juuri subjektittomuus luo paheksunisen pragmaattista tulkintaa. Rakenteen paheksuvan sävyn suomen kielen puhuja tunnistaa jo pelkästä syntaktisesta struktuurista, olipa siinä käytetty mitä sanoja tahansa: *et ois tullut / oisit tullut* jne. Kyseessä on siis kuvio, johon on vakiintunut kannanoton affektiivinen merkitys ja jossa tämä affekti on lauserakenteen ominaisuus. (Kauppinen 1998: 92, 189.)

Haastatteluaineistossa paheksuntarakenteella ilmaistaan paheksuntaa kaksi kertaa, media-aineistossa ei kertaakaan. Esimerkissä (94) sisarukset Outi ja Ulla ovat puhuneet yhteisestä käsityöharrastuksestaan. Outi on palauttanut mieliin Ullan tekemän hupparin, joka on hieman epäonnistunut. Ulla miettii, miten hupparista saisi kelvollisen. Outi vaikuttaa hieman huvittuneelta, mikä ärsyttää Ullaa. Paheksuva *oisit sinä vaan saanus sen ommella* implikoi, että Outi ei ole Ullan silloisesta pyynnöstä huolimatta auttanut käsitöissä, ja tätä tekemättä jättämistä kohtaan Ulla nyt osoittaa paheksuntaa. *Vaan* pehmentää Ullan kritiikkiä, jonka Outi tulkitsee syyttäväksi muistutukseksi.

- (94) ULLA: Vuoriki om mä luule että sitäki joutuu ehkä vähän leventämmää, kainaloitten alapuo- siitä kainaloitten kohalta. [Outi naurahtaa.] Ja tuota *oisit sinä vaan saanus sen ommella*. [topakasti]
 OUTI: Hyvä kun nyt muistutat. (14/96: 3)

Ulla käyttää paheksuntarakenteessaan *sinä*-pronominia vahventamaan paheksunnan kohteen osoittamista. Pronominin lisäys ei kuitenkaan riko rakenteen struktuuria, saati vähennä sen paheksuvaa sävyä, vaikka Kauppisen mukaan subjektittomuus on paheksuntarakenteen edellytys. Esimerkissä subjektin paikka on nimittäin verbin jäljessä, joten paheksuntarakenteen syntaktinen tunnistettavuus verbialkuisuuden osalta säilyy (ks. Kauppinen 1998: 92). Jos taas subjektisana sijoittuisi verbin eteen, kyseessä ei enää olisi paheksuntarakenne. *Sinä oisit vaan saanus se ommella* ei olisi jälkikäteen velvoittava vaan ainoastaan ilmaisisi, että Ullan mielestä Outi olisi hoitanut ompelun paremmin. Aiemman ehdotuksen tai avunpyynnön laiminlyönnin implikaatiota ei siis syntyisi niin kuin Ullan paheksuntarakenteessa. Muikku-Werner (1993: 173) onkin huomannut, että tämän kaltaisissa rakenteissa subjektisanan lisääminen alkuun muuttaisi merkityksen ei-ohjailevaksi.

Haastatteluaineiston toisessa esimerkissä (95) käytetään kieltomuotoista paheksuntarakennetta. Ulla ja Sisko ovat puhuneet Ullan kiinnostuksesta politiikkaan, josta kumpuaa uusi, tulenarka aihe. Tytöille kehkeytyy myöhemmin kiistaa keskustapuolueen keulahahmoista.

- (95) ULLA: – – Mä haluan tietääp paikallisista, asioista. Em mä tiäs siinä vaan on se, oma leimansa, kiva haukkuat toisia.
 SSKO: Oi ei *et ois sanonut* tuota, nyt täytyy kysyä että minkä takia just keskusta, senkö takia että saa, haukkua, muita.
 ULLA: Ee sen tähren. (26/94: 4)

Arkikeskustelusta olen poiminut epäkonventionaalisen paheksuntarakenteen. Esimerkissä (96) konditionaalinen perfektin sijaan onkin käytetty konditionaalisen preesensin osoittamaan paheksuntaa. Puhuja luulee, että puhuteltu on jälleen jättänyt päiväunet nukkumatta. *Nukkusit* viittaa samalla sekä menneeseen toimintaan – tai ennemminkin tekemättä jättämiseen – että myös tulevaisuuteen. Puhuja haluaa paheksuntarakenteellaan paitsi moittia kuulijaa ohjeensa noudattamattomuudesta (*sitähän mä oon sulle tolkuttanu*) myös ohjata tämän tulevaa toimintaa: ‘nuku edes jatkossa’. Se että puhutellulla on näin puhujan mielestä mahdollisuus korjata toimintaansa edes tulevaisuudessa, lieventää

paheksunnan sävyä (vrt. *oisit nukkunut...*). Toinen käsittää kuitenkin puheenvuoron vain menneen toiminnan moittimiseksi ja ärähtää paheksunnan olevan tarpeeton: *kyllä mä nukuin*.

- (96) – Auta mua ruuanlaitossa.
 – Mä en jaksa tehdä mitään. Mä oon kauheen väsyny.
 – *Nukkusit* päiväunet sitten. Sitähän mä oon sulle tolkuttanu.
 – Kyllä mä nukuin [kireästi] (Keskusteluja, kevät 2000)

Esimerkki (96) osoittanee, että konditionaalinen preesens voi kantaa yhtä lailla paheksunnan merkitystä kuin konditionaalinen perfektikin sellaisissa syntaktisissa rakenteissa, joissa paheksuntarakenteen muut kriteerit täyttyvät (verbialkuisuus, subjektittomuus, yksikön / monikon toinen persoona). Konditionaalinen preesensin paheksuntamerkitys on kuitenkin kontekstisidonnainen, kun taas varsinainen, konventionaalinen paheksuntarakente (*oisit nukkunut päiväunet sitten*) on yleensä tulkittavissa paheksuvaksi jopa ilman keskustelukontekstia: jo pelkkä struktuuri implikoi, että jotain on jäänyt – tai olisi saanut jäädä – tekemättä menneisyydessä. (Ks. Kauppinen 1998: 92–93.) Sen sijaan ilmaus *nukkuisit päiväunet sitten* voisi jossain keskustelukontekstissa olla (tulevaisuuteen suuntautuva) ehdotus tai jopa suostuttelu.

Kauppinen on huomannut, että myös konventionaaliset paheksuntarakenteet voivat toisinaan viitata myös tuleviin tapahtumiin, jolloin konditionaalinen perfekti saa sananmuokaisesta futuurisen merkityksen. Esimerkkinä hän mainitsee keskustelutilanteen, jossa teini-ikäiset tytöt keskustelevat teatteriin lähtemisestä. Toinen tytöistä on perunut teatterilippunsa ja saa osakseen kaverinsa paheksunnan: *oisit tullu se on sikahyvä*. Konditionaalinen perfektin valintaa selittää se, että paheksuttava toiminta (teatterilippujen peruminen) kuuluu jo menneisyyteen, vaikka itse puheena oleva tapahtuma (teatteriesitys) on vielä edessäpäin. Tämän kaltaisessa kontekstissa myös konditionaalinen perfekti kohdistuu kahteen suuntaan – menneeseen ja tulevaan. (Kauppinen 1998: 189–190.)

Kauppinen esimerkissä voisi olla kyse paheksunnan osoittamisen lisäksi myös osittaisesta suostuttelusta, viimeisestä vaikuttamisyrityksestä (‘tulisit nyt kuitenkin’). Koska teatteriesitys ei vielä ole mennyt, kaveri voisi vielä muuttaa mielensä ja lähteä teatteriin. Tässä suhteessa Kauppinen esimerkki muistuttaa esimerkkiä (96). Molemmissa tulevaisuuteen viittaavuus lieventää paheksuntaa: puhutellulla on vielä mahdollisuus korjata toimintaansa puhujan toiveiden mukaiseksi, mikäli hän vain haluaa.

5. KONTEKSTIN VAIKUTUS TEMPUSTEN JA KONDITIOONAALIN KÄYTTÖÖN

Työssäni olen käsitellyt tempusten ja konditionaalien interpersonaalista käyttöä suhteessa kontekstiinsa. Jako toissijaiseen tai ensisijaiseen käyttöön on tarpeeton, sillä kukin käyttö on kontekstissaan tarkoituksenmukainen ja siten ensisijainen, olipa käyttö sitten kieliopillisten määritelmien mukaista tai ei (Luukka 1935: 32; vrt. Yli-Vakkuri 1986). Tempusten ja konditionaalien kieliopinmukaiset tehtävät eroavat toisistaan. Tempukset ilmaisevat aikasuhteita; konditionaali moduksena puolestaan suhtautumista esitettyyn propositioon (ks. esim. Hakulinen–Karlsson 1988: 245–250, 273–276). Kerronnan kontekstin, keskustelukontekstin ja koko puhetilanteen huomioiminen avaa uusia näkökulmia tempusten ja konditionaalien käytön tulkintaan. Näiden kieliopillisten kategorioiden tehtävät monipuolistuvat: tulkintamahdollisuudet laajenevat kieliopinmukaisista kontekstuaalisiin. Kontekstuaalisesti tulkittuna tempuksilla ja konditionaalilla on yhteisiä interpersonaalisia tehtäviä tai tehtäväalueita: sekä tempuksilla että konditionaalilla voi olla kerronnan ja keskustelun rakenteen jäsentämisen sekä vuorovaikutuksellisuuden ilmaisemisen tehtäviä.²⁴

Kun tempusten käyttöä tarkastellaan kerronnan kontekstissa, ilmenee, että niiden valintaa ei motivoi pelkästään aikasuhteiden ilmaiseminen. Aikamuodon valinta ja vaihdokset voivat olla implisiittinen keino liikkua erilaisilla kerronnan tasoilla. Esimerkiksi käyttämällä preesensia kesken imperfektikerrontaa puhuja voi painottaa tärkeänä pitämäänsä kertomuksen kohtaa: kerrontapreesensin tehtävänä ei ole siis pelkästään kerrotun dramatisoiminen vaan myös kerrotun arvottaminen. Aikamuodon valinta voi kieliä siirtymisestä kuulematiedon selostamiseen (referatiivinen perfekti tai pluskvamperfekti) tai päättelyn ilmaisemiseen (inferentiaali perfekti). Tältä osin perfekti ja pluskvamperfekti saavat melkein modaalisia ulottuvuuksia. Lisäksi aikamuodon vaihtuminen voi olla merkki siitä, että kertojan näkökulma on muuttunut kertomuksen henkilön näkökulmaksi tai että kertoja kommentoi kertomustaan kesken varsinaisen kerronnan eli juonen kehittelyn. (Ks. myös Kuiri 1984: 230–231; Helasvuo 1991b: 77; Laitinen 1998: 84; Kieli

---

²⁴ Kerronnan ja keskustelun rakenteen jäsentämisen sekä vuorovaikutuksellisuuden ilmaisemisen funktioita voidaan toki ilmaista muutenkin kuin tempusten ja konditionaalien avulla, mutta tässä työssä keskiössä ovat olleet nimenomaan tempukset ja konditionaali.

ja sen kieliopit 1994: 116.)

Tempuksella voi olla myös keskustelun kulkua ohjaava tehtävä. Varsinkin perfektillä näyttää olevan tärkeä topikaalinen funktio, jos perfektilausumaa tarkastellaan suhteessa sen sekventiaaliseen asemaan keskustelussa. Perfekti sitoo puheenvuorossa tarjotun menneen tapahtuman keskusteluhetkeen, osaksi käsiteltävänä olevaa puheenaihetta, topiikkia. Näin puhuja oikeuttaa sanomisensa ja edistää keskustelun jouhevaa etenemistä. (Ks. myös Seppänen 1997.) Keskustelun rakenteen jäsentämisen keinot ovat verrattuna esimerkiksi kerronnan näkökulmien jäsentämisen keinoihin merkitykseltään häilyviä, erittäin kontekstisidonnaisia ja epäkonventionaalisia. Puhuja ei välttämättä tiedosta syytä aikamuodon valintaan, eikä kuulijankaan tulkinta ole tietoinen. Silti aikamuodon valinnalla voi olla keskustelun rakennetta jäsentävä funktio.

Tempuksen valinta voi myös paljastaa jotain vuorovaikutussuhteista: esimerkiksi kohteliaisuusimperfektillä pyritään yleensä miellyttämään puhuteltua, kun taas imperatiivisen preesensin käskevyys voi jossain tilanteessa olla vastaanpanemattomuudessaan suorastaan loukkaavaa. Koko puhetilanteella, kuten puhujan ja kuulijan välisellä suhteella sekä puhetilanteen muodollisuudella, on vaikutusta näiden käyttötapojen tulkintaan.

Konditionaalien modustehtäväksi on ymmärretty perinteisesti ehdollisuuden tai todenvastaisuuden ilmaiseminen. Puhuja ilmaisee, että asiasisältö ei ole totta tai että se olisi totta, jos tietyt ehdot täyttyisivät. (Ks. esim. Matihaldi 1980: 45–50; Yli-Vakkuri 1986: 191.) Määritelmää on kuitenkin polemisoitu ja kritisoitu (ks. esim. Lehtinen 1983). Työssäni konditionaalien tulkinnan lähtökohtana on Anneli Kauppinen käsitys konditionaalista puhekuvio- ja kontekstisidonnaisena kategoriana: konditionaalille on tyypillistä, että se omaksutaan puhekuviona, tiettyinä tunnistettavina rakenteina, jotka ohjaavat konditionaalilausumien tulkintaa kontekstuaalisten tekijöiden ohella. Konditionaalien merkityksen ymmärtäminen edellyttää siis tilanteen ja rakenteen tulkintaa. (Kauppinen 1998: 164–165, 194.) Konditionaalien kuvioituminen ja kuvioitumisen vaikutus tulkintaan näkyy myös aineistossani.

Kerronnan näkökulmia konditionaali voi jäsentää osoittamalla, että puhuja selostaa jonkun toisen ajatuksia, sanomisia, aikeita, toiveita jne. Referatiivista konditionaalia voidaan käyttää yksinäänkin, ilman *se sanoi että* -tyyppisiä johdatteluja, merkitsemään sanottu selosteeksi. Näin on varsinkin, jos selostaminen on tullut jo aiemmin keskustelussa

esille tai jos selostamisen voi päätellä kontekstista. Toisinaan referatiivisen konditionaalin voidaan katsoa ilmentävän paitsi referointia myös puhujan epäilevyyttä referoitua kohtaan. (Kauppinen 1998: 176–181.)

Keskustelun rakenteen jäsentämisen tehtävään liittyvät metakommunikatiiviset konditionaalikuviot. Kyseessä ovat kiteytyneet konditionaalimuotoiset performatiivi-ilmaukset (*sanoisin / väittäisin* jne.), ja niitä käytetään varsinkin puheenvuorojen aluissa. (Tästä syystä niitä on nimitetty puheenvuoron avausfraaseiksi.) Niissä konditionaali implikoi aietta tai halua toteuttaa eksplikoitu puheakti. Ilmauksen tehtävänä voi olla mm. varata puhujalle puheenvuoro. Toisaalta konditionaalimuotoisuus tulkitaan usein myös vuorovaikutuksellisuuden ilmentäjäksi: indikatiivivastine *väitän / sanon* on jyrkempi ja ehdottomampi. *Sanoisin*-tyyppiset konditionaalikuviot ovat siis monifunktioisia, ja niiden tarkempi tulkinta riippuu kontekstista, vaikka kyse onkin konventionaalistuneesta keinos- ta. (Ks. esim. Matihaldi 1980: 45; Yli-Vakkuri 1986: 200; Luukka 1995: 37; Kauppinen 1998: 175–176.)

Keskustelun kulkua voidaan jäsentää konditionaalilausumalla myös implisiittisemmin, käyttämällä hyväksi esimerkiksi konditionaalimuotoisten eksistentiaalilauseiden ehdottavuusvaikutelmaa tarjottaessa uutta puheenaihetta, jolloin keskustelun kulkua voidaan hienovaraisesti ohjata mieleiseen suuntaan. Konditionaalien tuoma lisä on se, että se ehdottaa propositiota seuraavaksi puheenaiheeksi. Konditionaalilausuma on samalla vuorovaikutuksellisesti tahdikas, sillä se implikoi neuvottelun alaiseksi tarjoamista. Näin konditionaaliin usein liitetty kohteliaan kehotuksen tai ehdotuksen merkitys ei välttämättä ole vain kielenulkoiseen maailmaan liittyvää (*nyt olisi kahvia*) vaan myös diskurssin sisäistä, keskustelun rakennetta jäsentävää (*mulla ois kerrottavana tapaus...*).

Kerronnan näkökulmien tai keskustelun rakenteen jäsentämisessä konditionaali ei kuitenkaan ole yhtä monipuolisesti edusteilla kuin vuorovaikutuksellisuuden ilmaisemisessa, johon se tuntuu olevan omiaan. Sosiaalisten suhteiden kannalta konditionaalien lievennysmerkitys on keskeinen. Konditionaali voi nimittäin olla tunnusmerkki siitä, että puhuja ei halua olla tungetteleva tai hyökkäävä, mistä sinänsä jo syntyy kohteliaisuusvaikutelma. Näin konditionaali voi helpottaa myönteisten suhteiden ylläpitoa. (Yli-Vakkuri 1986: 202, 206.) Konditionaalikuvioilla ilmaistaan aineistossani kohteliaisuutta, vuorovai- kutuksellista lieventelyä, toimintasuunnitelmien neuvottelun alaiseksi tarjoamista ja

paheksuntaa. Osa käyttötavoista on konventionaalisia, muodoltaan ja tulkinnaltaan suhteellisen vakiintuneita: Esimerkiksi kohteliaan kehotuksen konditionaalien tulkinta on automaattistunutta. Samoin edellä mainitut *sanoisin*-tyyppiset konditionaalikuviot tulkitaan usein nimenomaan vuorovaikutukselliseksi lieventelyksi (ks. esim. Luukka 1995: 37). Kun näitä konditionaalikuvioita on käytetty eriävän mielipiteen merkitsemiseen, ilmaus on yhtäältä tulevan väitteen varmuusastetta lieventävä, toisaalta eriävän mielipiteen eksplikoinnissaan hyökkäävä, vrt. *minä väittäisin / esittäisin tähän kritiikkinä sen että*. Puhetilanteeseen liittyvien kielenulkoisten kontekstuaalisten tekijöiden huomioon ottaminen ratkaisee myös konventionaalisten käyttötapojen tulkinnassa.

Puhetilanteen kontekstuaalisilla tekijöillä – esimerkiksi puhujien määrällä, statuksilla ja tuttuudella / tuntemattomuudella sekä puheenaiheilla ja puhetilanteen muodollisuudella – on vaikutusta siihen, millaisia keinoja puhujat käyttävät esimerkiksi vuorovaikutukselliseen lieventelyyn, kerronnan näkökulmien osoittamiseen tai keskustelun rakenteen jäsentämiseen (ks. kontekstitekijöistä tarkemmin Hakulinen 1989b: 48). Esimerkiksi imperatiivinen preesens (*sinä teet nyt sen*) voi olla sopiva käskyttämisen keino arkisessa keskustelutilanteessa, mutta muodollisessa tilanteessa funktiota ilmaistaan toisin tavoin: *tekisitkö sinä sen*. Käyttötapojen sopivuus voi vaihdella siis tilanteisesti.

On myös mahdollista, että puhetilanteessa tarvetta jonkin funktion ilmaisemiseen ei välttämättä edes synny. Esimerkiksi kerronnan näkökulmien jäsentämisen keinoja ei tarvita sellaisissa puhetilanteissa, joissa kerrontaa ei ylipäättäen edes juuri esiinny. Keskustelun rakenteen jäsentämiseen ei ole painetta, jos puheenvuorojen jakautuminen on rutiinistunutta (kuten muodollisissa haastatteluissa tai liian toimittajajohtoissa keskusteluohjelmissa). Vuorovaikutuksellisen lieventelyn keinoja puolestaan ei yleensä tarvita, jos keskustelu etenee esimerkiksi kertomusketjuna tai säyseänä rupatteluna tai jos puhujat ovat tasaveroisia ja toisilleen tuttuja. (Ks. myös Muikku-Werner 1993: 77.)

Sosiaalisen kontekstin vaikutus tempusten ja konditionaalien erilaisten tehtävien korostumiseen näkyy myös aineistossani. Haastattelu on puhetilannetyyppinä kerrontapainotteinen, kun taas keskusteluohjelmissa pyritään mielipiteiden ilmaisemiseen, perustelemiseen ja kiistämiseen. Näissä kahdessa sosiaalisessa kontekstissa painottuvat siis erilaiset puhetoiminnot (ks. puhetoiminnoista enemmän Hakulinen 1989b: 53–70), mikä osaltaan selittää sen, miksi keskusteluohjelmissa esiintyy erityisesti vuorovaikutuksellisen lievente-

lyn keinoja ja keskustelun rakenteen jäsentämistä, haastatteluissa sen sijaan erityisesti kerronnan näkökulmien jäsentelyä.

Varsinkin kerrontapainotteisissa haastatteluissa esiintyy melko odotuksenmukaisesti runsaasti juuri kerronnan jäsentämisen keinoja: mm. tempuksien avulla puhujat lisäävät kertomuksiensa vivahteikkautta. Puhujittain on kuitenkin eroja siinä, millaisia tempusvaihtelun suomia mahdollisuuksia käytetään ja miten monitasoisiksi kertomukset rakennetaan. Keskusteluohjelmissa kertomusjaksoja yleensä on silloin, kun asianosaisuutta edustava maallikkovieras kertoo esimerkiksi työttömyydestään, lesboudestaan, syömishäiriöistään tai lapsettomuudestaan. Aineistoni keskusteluohjelmissa kertomusjaksot ovat kuitenkin lyhyitä, eivätkä ne ole yleensä monitasoisia ja vivahteikkaita.

Aineistoni haastattelut eivät kuitenkaan ole pelkästään kerrontapainotteisia. Osa haastatteluista lähenee vuorovaikutuksellisesti ja sisällöllisesti arkisia keskusteluja. Näissä keskustelupainotteisissa, epämuodollisissa haastatteluissa korostuu kerronnan näkökulmien ohella myös keskustelun rakenteen jäsentäminen, ja toisinaan voi olla jopa tarvetta esimerkiksi vuorovaikutukselliseen lieventelyyn. Sen sijaan rooliasetelmiltaan tyypillisissä haastatteluissa, joissa haastatteliija silloin tällöin esittää haastateltavan monologin lomaan kysymyksen, ei tarvita juurikaan keskustelun rakenteen eikä vuorovaikutuksellisuuden ilmaisemisen keinoja. Näissä haastatteluissa haastateltavan puhe on reaktiota omaan aiempaan tai tulevaan diskurssiin eikä niinkään reaktiota toisen sanomaan kuten vapaassa keskustelussa tai aineistoni keskustelumaisissa haastatteluissa (ks. Karhu 1995: 101).

Keskusteluohjelmissa ja keskustelupainotteisissa haastatteluissa keskustelun rakenteen jäsentäminen on tärkeää, mutta keinoissa on eroavuutta. Molemmissa puhetilanteissa aikamuodon valinnalla saatetaan osoittaa oman puheenvuoron kiinnostavuus, sopivuus johonkin keskustelun kohtaan. Puhehetken relevanssia osoittavaa perfektiä käytetään kuitenkin useammin keskustelupainotteisissa haastatteluissa, joissa keskustelun kulkua ei tarvitse jäsenellä näkyvästi ja painokkaasti. Haastateltava ja haastatteliija eivät kilpaile puhetilasta, vaan haastateltavalla on ikään kuin jo ennalta oletettuna mahdollisuus pitää puheenvuoro itsellään niin kauan kuin hän haluaa (Karhu 1995: 94, 101). Keskustelun rakenteen jäsentämiseen riittävät siten implisiittiset keinot.

Keskusteluohjelmissa suositaan eksplisiittisempiä keinoja osoittaa puheenvuoron relevanttius. Jos kyseessä on kilpailutilanne, jossa useat osallistujat haluavat saada

puheenvuoron, implisiittiset keinot osoittaa oman puheenvuoron sopivuus kyseiseen keskustelun kohtaan (esimerkiksi aikamuodon valinta *mut äiti on kertonut*) eivät välttämättä ole tarpeeksi tehokkaita. Tarvitaan puheenvuoron tarkoituksen ilmaisevia konditionaalikuvioita, kuten *väittäisin / sanoisin / olisin sitä mieltä*. Vuorovaikutukselliselta kannalta katsottuna konditionaalien tehtävänä on pehmentää puheenvuoron avausta. Jos *väittäisin / sanoisin* -tyyppistä konditionaalikuvioita tarkastellaan keskustelukontekstin kannalta, on sitä pidettävä paitsi vuorovaikutuksellisen lieventelyn keinona myös keskustelun jäsentämiskeinona, puheenvuoron haltuunoton osoittimena.

Sanoisin-tyyppisellä metakommunikaatiolla jäsennetään keskustelun kulkua varsinkin Tervossa & Päivärinnassa, joka on monenkeskinen keskusteluohjelma. Puhujat saavat yleensä puheenvuoron viivästeisesti, jolloin puheenvuoron liittyminen aiempaan keskusteluun on ilmaistava selkeästi. Johdattelevalla konditionaalikuvioilla (*kommentoisin tähän X:n puheenvuoroa*) keskustelija voi osoittaa etukäteen, mihin kohtaan keskustelua hänen puheenvuoronsa liittyy. Syitä keskustelun rakenteen strukturoimiseen ovat paitsi vieraiden lukuisuus myös toimittajien liiallinen keskittyminen kysymysrunkoonsa. Yhtä aihetta ei käsitellä kovin kauan. Toimittajat voivat vaihtaa puheenaihetta, vaikka keskustelu olisi vasta viriämässä. Sitä vastoin Mustassa laatikossa metakommunikatiivisilla konditionaalikuvioilla on ensisijaisesti eriävän mielipiteen lieventelyn tehtävä; keskustelun rakenteen jäsentämiseen *sanoisin*-tyyppisiä konditionaalikuvioita ei juurikaan käytetä. Kahden, korkeintaan kolmen vieraan Mustassa laatikossa keskustelijat saavat nimittäin puheenvuoron juuri silloin, kun sen paikka on. Puheenvuorot nivoutuvat keskusteluun jouhevasti. Niinpä keskustelijoiden ei tarvitse eksplisiittisesti osoittaa, kenen puheenvuoroon he ottavat kantaa. (Ks. Nuolijärvi–Tiittula 2000: 164–165.)

Myös vilkkaassa keskustelussa metakommunikatiiviset konditionaalikuviot voivat painokkuutensa vuoksi toimia paremmin kuin suoraan asiaan meneminen. Suorien aloitusten vaarana on, että osa puhujan mielipiteestä voisi jäädä päällekkäispuhunnan alle, kun taas pelkkä johdattelumainen *minä olisin sitä mieltä* tai *haluaisin sanoa tähän* varaa puhetilaa. Varsinainen asia esitetään vasta sitten, kun puhujan tila on saavutettu. Keskusteluohjelmien jaksoissa on kuitenkin eroja. Aina keskustelu ei kehity argumentatiiviseen suuntaan vaan jämähtää haastatteluksi. Toimittaja kysyy, vieras vastaa. Tarvetta keskustelun rakenteen jäsentämiseen ei tällöin juuri synny.

Nuolijärven ja Tiittulan mukaan (2000: 44) julkisen keskustelun kielen piirteitä analysoitaessa on otettava huomioon keskustelijoiden sosiaalinen asema ja sen mahdollinen vaikutus variaatioon. Keskusteluohjelmissa eriävät mielipiteet on syytä lieventää, esittää varoen, jotta puhuja ei ensinnäkään jyrkkyydellään loukkaisi toista osapuolta ja näin tekisi myös katsojiin epäsuotuisaa vaikutusta (Muikku-Werner 1993: 54; Nuolijärvi–Tiittula 2000: 285). Kuulijan kasvojan suojelun tarve on suurimmillaan silloin, kun kyseenalaistetaan ja vastustetaan sosiaalisesti etäisen keskustelukumppanin väitteitä ja mielipiteitä puhetilanteessa, joka on julkinen ja institutionaalinen (ks. esim. Muikku-Werner 1993: 45). Televisiokeskustelussa puhujan on kuitenkin pystyttävä tuomaan selkeästi oma näkökulmansa esille tai osoitettava toisen osapuolen näkökulman heikkoudet. Mielipiteidensä eriävyyden tai vastakkaisuuden keskustelijat saattavat osoittaa eksplisiittisesti performatiivi-ilmauksilla (esim. *minä näkisin asian niin*), jotka on lievennetty konditionaalilla mm. kohteliaisuussyistä. Vastaava indikatiivimuotoinen performatiivi-ilmaus sitä vastoin olisi töykeähkö. (Yli-Vakkuri 1986: 200; Muikku-Werner 1993: 174; Ks. myös Nuolijärvi–Tiittula 2000: 280–285.)

Vuorovaikutuksellisuuden osoittaminen ei kuitenkaan ole joka keskusteluohjelmassa tarpeen. Jos vieraat ovat samanmielisiä ja tasavertaisia, kuten esimerkiksi Mustan laatikon syömishäiriökeskustelussa, tarvetta vuorovaikutukselliseen lieventelyyn ei ole. Samanmielisyyden voi osoittaa suoraan; sitä ei tarvitse, kuten eriävää mielipidettä, piilottaa esimerkiksi konditionaalilla taakse: *mä oon sun kanssas kyllä samaa mieltä siitä et* (Nuolijärvi–Tiittula 2000: 298).

Keskusteluohjelma-aineistossa on havaittavissa eroja vuorovaikutuksellisuuden ilmaisemisessa paitsi yksittäisten keskusteluohjelmien myös puhujien välillä. Kaikki keskusteluohjelmien vieraat eivät suinkaan käytä esimerkiksi eriävien mielipiteiden lieventelyyn metakommunikatiivisia konditionaalikuvioita. Puhuja voi mennä suoraan asiaan tai käyttää pehmentimenä jotain muuta ilmausta, esim. *mum mielestä sitä vastoin voi olla niin että tai ehkä asian voi esittää niinkin että*.

Haastatteluaineistossa sen sijaan vuorovaikutuksellisuuden osoittamisen keinoille ei juurikaan ole tilausta. Puheenaiheet ovat turvallisia, ja vuorovaikutuksen tavoitteena, toisin kuin keskusteluohjelmissa, on kertoileminen tai jutustelu. Konfliktien mahdollisuutta vältetään. Ilmapiiiri-ongelmia on harvoin, mutta silloin kun on, myös haastatteluissa

turvaudutaan konditionaaliin lieventelyn keinona: mm. metakommunikatiiviset konditionaalikuviot pehmentelevät eriäviä mielipiteitä. Muutamat haastattelijat suosivat myös kohteliaisuuskonditionaalia, mutta tähän käyttötapaan turvautuminen johtunee enemmänkin kyseisten puhujien muodollisiin puhetilanteisiin liittyvästä maneerista kuin vuorovaiikutuksellisesta epävarmuudesta.

Yli-Vakkurin mukaan interpersonaalisten käyttötapojen suosio vaihtelee mm. yksilöllisesti, sosiaaliryhmittäisesti ja tilanteisesti (Yli-Vakkuri 1986: 10, 22). Olen työssäni pyrkinyt esittämään havaintojani tiettyjen käyttötapojen korostuneisuudesta tai vähäisyydestä tarkastelemisani haastatteluissa tai keskusteluohjelmissä. Päätelmät näiden erilaisten puhetilanteiden vaikutuksesta tempusten ja/tai konditionaalien käyttöön vaatisivat kuitenkin kvalitatiivisen otteen lisäksi kvantitatiivisten menetelmien käyttöä. Lisäksi olisi kiinnostavaa vaihtaa näkökulmaa. Työssäni olen edennyt muodoista niiden funktioihin, mutta yhtä mahdollista olisi edetä erilaisista funktioista (esimerkiksi lieventelystä) niiden ilmaisemiskeinoihin (muotoihin) tietyssä puhetilannetyypissä. Tällöin esimerkiksi konditionaalien ja/tai tempusten lisäksi saataisiin kuvattua myös muita saman funktion ilmaiseamiseen käytettyjä keinoja ja näiden keinojen keskinäistä suhdetta. (Luukka 1995: 30–31; ks. myös Aalto 1997.)

LÄHTEET

- AALTO, EIJA 1997: Mielenpitemen vuorovaikutuksellinen rakentaminen syntyperäisen ja ei-syntyperäisen suomenpuhujan keskusteluissa. Lisensiaatintutkielma. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitos.
- ALHONIEMI, ALHO 1987: Affektiivista syntaksia. (*Valma Yli-Vakkuri* Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö) – Vir. 91 s. 102–105.
- BROWN, PENELOPE – LEVINSON, STEPHEN 1990: Politeness. Some universals in language usage. *Studies in Interactional Sociolinguistics* 4. Cambridge University Press, Cambridge.
- CANNELIN, KNUT 1889: Tutkimus Kemin kielenmurteesta. – Suomi III:2.
- COMRIE, BERNARD 1976: Aspects. An introduction to the study of verbal aspect and related problems. Cambridge University Press, Cambridge.
- DUFVA, HANNELE 1994: Menikö mönkään vai metsään? Kielitiede, suomen kieli ja puhumisen psykologia. – Vir. 98 s. 44–58.
- FORSBERG, HANNELE 1998: Suomen murteiden potentiaali. Muoto ja merkitys. SKST 720. SKS, Helsinki.
- HAKANEN, AIMO 1982: Laaki ja prekkajakku. Tekstilägilvistinen analyysi kauvatsalaisen kansanmiehen puheesta. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 15.
- HAKULINEN, AULI 1989a: Puheen ja kirjoituksen pragmatiikkaa. – Kielen käyttö ja käyttäjä s. 11–22. Toim. Anneli Kauppinen ja Kyllikki Keravuori. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja XXXVI. Äidinkielen opettajain liitto, Helsinki.
- 1989b: Keskustelun luonnehtimisesta konteksti- ja funktionaalisten tekijöiden nojalla. – Kieli 4 s. 41–72.
- 1989c: Palauteilmauksista. – Kieli 4 s. 98–114.
- 1989d: Partikkelit ja muut kiteymät vuoroissa. Johdanto. – Kieli 4 s. 115–146.
- 1997a: Johdanto. – Keskusteluanalyysin perusteet s. 13–17.
- 1997b: Vuorottelujäsennys. – Keskusteluanalyysin perusteet s. 32–55.
- (tulossa): Imperatiivi ja muut direktiivit. Käsikirjoitus. Tulossa luvuksi teokseen Suomen kielen deskriptiivinen kielioppi.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1988: Nykysuomen lauseoppia. SKST 350. SKS, Helsinki.
- HAKULINEN, AULI – SORJONEN, MARJA-LEENA 1989: Modaaliverbit spontaanissa keskustelussa. – Kieli 4 s. 73–97.
- HAKULINEN, LAURI 1978: Kielen näkymiä. 2. painos. SKS, Hämeenlinna.
- HEIKKILÄ, ELINA 1995: Taskusta pilkottaa neuvostopassi. Preesens sanomalehti uutisten kuvateksteissä. – Kieli 9 s. 98–130.
- HEIKKINEN, VESA 1999: Ideologinen merkitys. Kriittisen tekstintutkimuksen teoriassa ja käytännössä. SKS, Helsinki.
- HELASVUO, MARJA-LIISA 1991: Syntaktiset rakenteet kertomuksen jäsenyyksen osoittimena. – Vir. 95 s. 33–47.
- 1991b: Velipojalta kuultua: kuinka aikamuodot jäsentävät kertomusta? – Leikkauspiste. Kirjoituksia kielestä ja ihmisestä s. 77–86. Toim. Lea Laitinen, Pirkko Nuolijärvi ja Mirja Saari. Suomi 158. SKS, Helsinki.
- HUTTUNEN, LEENA 1986: Täytesanat jyvaskyläläisessä puhekielessä. – Nykysuomalaisen puhekielen murros, Jyväskylän osatutkimus, raportti 4 s. 81–97. Toim. Aila Mielikäinen. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja 32.
- HVYÖNEN, TUULA – JÄMSÄ, TUOMO 1978: Tempukset 1960-luvun suomen lehti- ja yleispuhekielessä. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 13.
- IKOLA, OSMO 1949: Tempusten ja modusten käyttö ensimmäisessä suomalaisessa raamatussa verrattuna vanhempaan ja nykyiseen kieleen I. Turun yliopiston julkaisuja, sarja B, osa XXXII.

- 1961: *Das Referat in der finnischen Sprache. Syntaktisch-stilische Untersuchungen.* Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia, sarja B, nide 121. Helsinki.
- 1964: *Lauseopin kysymyksiä. Tutkielmia nykysuomen syntaksin alalta.* Toinen painos. SKS, Helsinki.
- ISOTALUS, PEKKA 1996: *Toimittaja kuvaruudussa. Televisioesiintyminen vuorovaikutuksen näkökulmasta.* Jyväskylä Studies in Communication 5. Jyväskylän yliopisto.
- KANGASMAA-MINN, EEVA 1986: *Kieli-ilmausten peilailua. (Valma Yli-Vakkuri Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö.)* – Sananjalka 28 s. 215–218.
- KANGASNIEMI, HEIKKI 1992: *Modal expressions in Finnish.* Studia Fennica Linguistica 2. SKS, Helsinki.
- KANNISTO, ARTTURI 1902: *Lauseopillisia havaintoja läntisen Etelä-Hämeen kielimurteesta.* – Suomi III:20.
- KARHU, ANNA 1995: *Murrehaastattelu vuorovaikutustilanteena.* – Murteiden matkassa. Juhlakirja Alpo Räisäsän 60-vuotispäiväksi s. 92–109. Toim. Marjatta Palander. Studia Carelica Humanistica 6. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta.
- KAUPPINEN, ANNELI 1998: *Puhekuviot, tilanteen ja rakenteen liitto. Tutkimus kielen omaksumisesta ja suomen konditionaalista.* SKS, Helsinki.
- Keskustelunalyysin perusteet.* Toim. Liisa Tainio. Vastapaino, Tampere.
- Kieli 4 = Suomalaisen keskustelun keinoja I.* Toim. Auli Hakulinen. *Kieli 4.* Helsingin suomen kielen laitos.
- Kieli 9 = Teksti ja ideologia. Kirjoituksia kielestä ja vallasta julkisessa kielenkäytössä.* Toim. Jyrki Kalliokoski. *Kieli 9.* Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Kieli 10 = Suomalaisen keskustelun keinoja II.* Toim. Auli Hakulinen. *Kieli 10.* Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Kieli ja sen kieliopit 1994. Opetuksen suuntaviivoja.* Opetusministeriö. Painatuskeskus, Helsinki.
- KUIRI, KAIJA 1984: *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa.* Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 2, SKST 405. SKS, Helsinki
- 1987: *Metakommunikaatio murrehaastattelussa.* – Kirjoituksia kansanmurteista ja kirjakiielestä s. 97–119. Toim. Kari Nahkola. *Folia Fennistica & Linguistica.* Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 14.
- LAITINEN, LEA 1998: *Dramaattinen preesens poeettisena tekona.* – Sanan voima. Keskusteluja performatiivisuudesta s. 81–136. Toim. Lea Laitinen ja Lea Rojola. *Tietolipas 160.* SKS, Helsinki.
- Language.* Journal of Linguistic Society of America. Baltimore.
- LARJAVAARA, MATTI 1990: *Suomen deiksis.* Suomi 156. SKS, Helsinki.
- LATVALA, SALU 1895: *Lauseopillisia havaintoja Luoteis-Satakunnan kansankielestä.* – Suomi III:12.
- 1899: *Lauseopillisia muistiinpanoja Pohjois-Savon murteesta.* – Suomi III:17.
- LEHTINEN, ESA 1999: *Sosiaalisia konteksteja rakentamassa.* – Kirjoituksia sosiolingvistiikasta. Toim. Urho Määttä, Pekka Pälli ja Matti K. Suojanen. *Folia Fennistica & Linguistica 22.* Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- LEHTINEN, TAPANI 1983: *Suomen konditionaalien morfologisesta ja semanttisesta motivaatiosta.* – Vir. 87 s. 482–507.
- 1999: *Puhekuviot ja konditionaali. (Anneli Kauppinen Puhekuviot, tilanteen ja rakenteen liitto. Tutkimus kielen omaksumisesta ja suomen konditionaalista.)* – Vir. 103 s. 116–121.
- LEIWO, MATTI – LUUKKA, MINNA-RIITTA – NIKULA, TARJA 1992: *Pragmatiikan ja retoriikan perusteet.* Jyväskylän yliopiston viestintätieteiden julkaisuja 8.
- LONDEN, ANNE-MARIE 1997: *Kahden- ja monenkeskinen keskustelu.* – Keskustelunalyysin perusteet s. 56–74.
- LUUKKA, MINNA-RIITTA 1995: *Puhuttua ja kirjoitettua tiedettä. Funktionaalinen ja yhteisöllinen näkökulma tieteen kielen interpersonaalisiin piirteisiin.* Jyväskylä Studies in Communication 4, Jyväskylän yliopisto.

- LUUKKONEN, MIKA 1997: Havaintoja peruskoululaisten ja lukiolaisten fiktiivisten kertomustekstien tempusten käytöstä. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitos.
- MATIHALDI, HILKKA-LIISA 1979: Nykysuomen modukset I. Kvalitatiivinen analyysi. Acta Universitatis Ouluensis. Series B Humaniora No.7. Philologica No. 2.
- 1980: Nykysuomen modukset II. Kvantitatiivinen analyysi. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 20.
- MIELIKÄINEN, AILA 1991: Murteiden murros. Levikkikarttoja nykypuhekielen piirteistä. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja 36.
- MUIKKU-WERNER, PIRKKO 1993: Impositiivisuus ja kielellinen variaatio. Julkisten keskustelujen käskyt ja kysymykset kielenopetuksen näkökulmasta. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 14.
- MÄNTYNYNEN, ANNE 1996: Pragmatiikan perusteita. [Kirja-arvostelu.] – Vir. 80 s. 615–621.
- NIKULA, TARJA 1996: Pragmatic Force Modifiers. A Study in Interlanguage Pragmatics. Studia Philologica Jyväskyläensia 39. University of Jyväskylä.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1990: Keskusteluntutkimus. – Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta s. 114–140. Toim. Klaus Mäkelä. Gaudeamus, Helsinki.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO – TIITTULA, LIISA 2000: Televisiokeskustelun näyttämöllä. Televisiointituaalisuus suomalaisessa ja saksalaisessa keskustelukulttuurissa. SKST 768. SKS, Helsinki.
- OLIN, KATRI 1996: Kysymyksen rakenteesta heijastuva kuulijaan suhtautuminen. – Kieli 10 s. 47–79.
- PENTTILÄ, AARNI 1963: Suomen kielioppi. WSOY, Porvoo.
- PERÄKYLÄ, ANSSI 1997: Institutionaalinen keskustelu. – Keskusteluanalyysin perusteet s. 177–203.
- RAEVAARA, LIISA 1997: Vierusparit – esimerkkinä kysymys ja vastaus. – Keskusteluanalyysin perusteet s. 75–92.
- ROUTARINNE, SARA 1997: Kertomuksen rakentaminen. – Keskusteluanalyysin perusteet s. 138–155.
- SAARIMAA, E. A. 1964: Kielenopas. Oikeakielisyysohjeita. Kuudes, muuttamaton painos. Porvoo. Sananjalka. Suomen Kielen Seuran vuosikirja. Turku.
- SCHIFFRIN, DEBORAH 1981: Tense variation in narrative. – Language 57 s. 45–62.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1997: Suomen perfektin merkityksestä keskusteluaineiston valossa. – Vir. 101 s. 2–26.
- SETÄLÄ, E. N. 1883: Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä. – Suomi II:16.
- 1966 [1896]: Suomen kielen lauseoppi. 15. painos. Tarkistanut Matti Sadeniemi. Otava, Helsinki.
- SIRELIUS, U. T 1894: Lauseopillinen tutkimus Jääsken ja Kirvun kielimurteesta. – Suomi III:10.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKST= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.
- SORJONEN, MARJA-LEENA 1989: Vuoron alun merkityksestä. – Kieli 4 s. 129–146.
- SUOJALA, MARJA 1989: Varaukset. – Kieli 4 s. 118–123.
- SUOJANEN, M. K. 1981: Puhe, tilanne ja rooli. – Sananjalka 23 s. 37–39.
- 1982: Sosiolingvistiikka – synkretistinen tieteenala. – Sosiolingvistiikan näkymiä s. 7–34. Toim. M. K. Suojanen ja Päivikki Suojanen. Gaudeamus, Helsinki.
- Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista aiheista. SKS, Helsinki.
- TAINIO, LIISA 2000: Pariskuntapuhe ja kokemusten rajat. – Vir. 104 s. 23–45.
- TIITTULA, LIISA 1985: Vuoron vaihtuminen keskustelussa. Puheenvuoron alkamista ja päättymistä ilmaiseva verbaalinen ja ei-verbaalinen viestintä ja sen vaikutus vuorojen vaihtumiseen. Helsingin kauppakorkeakoulun julkaisuja B-79.
- 1990: Puhuva kieli. Suullisen viestinnän erityispiirteitä. Loimaan kirjapaino oy, Loimaa.
- VALKAMA, LEEVI 1983: Proosan taide. Viisi tutkielmaa. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva.
- Vir. = Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti. Helsinki.
- WIIK, KALEVI 1976: Suomen tempusten etä- ja syvärakenteista. – Vir. 80 s. 135–162.
- YLI-VAKKURI, VALMA 1986: Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28.

AINEISTOLÄHTEET

44 harjoitustyötä (43 litteroitua haastattelua; 1 vapaamuotoinen keskustelu); Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen puhekielen aineistoa
 10 keskusteluohjelmaa (5 Mustaa laatikkoa ja 5 Tervoa & Päivärintaa); aineisto tekijällä

Harjoitustyöt	4/96	5/98
	12/96	10/98
3/93	13/96	19/98
21/93	14/96	37/98
25/93	27/96	
	28/96	
6/94	31/96	Musta laatikko
9/94		
10/94	1/97	29.2.2000
12/94	4/97	7.3.2000
19/94	6/97	14.3.2000
22/94	7/97	28.3.2000
23/94	8/97	11.4. 2000
26/94	10/97	
28/94	11/97	Tervo & Päivärinta
29/94	16/97	
	18/97	6.3.2000
5/95	19/97	13.3.2000
6/95	24/97	20.3.2000
12/95	26/97	27.3.2000
24/95	34/97	3.4.2000
27/95	40/97	
	41/97	